ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СУРМА АННА СЕРГІЇВНА

УДК 349.6+342.78+341.217:061.1ЄС

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

081 «Право»
08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі права

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____/А.С. Сурма/

Науковий керівник: **Турченко Ольга Григорівна,** кандидат юридичних наук, доцент

Вінниця – 2026

АНОТАЦІЯ

Сурма А.С. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право». – Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України, Вінниця, 2026.

Дисертація є комплексним дослідженням правового забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану.

У розділі 1 «Загальнотеоретичні засади забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану» узагальнені законодавчі та доктринальні підходи до розуміння понять «екологічна безпека», «система екологічної безпеки», виокремлені складові системи правового забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану; проаналізовані правові засади забезпечення екологічної безпеки в Європейському союзі.

Зокрема, вперше обґрунтовано авторське бачення системи забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану як сукупності таких складових елементів, як: 1) правотворчі заходи (розробка та прийняття концептуальних актів з формалізації комплексу диференційованих природоохоронних заходів, вдосконалення природоохоронного законодавства з врахуванням міжнародних та європейських стандартів, адаптація екологічного законодавства до права ЄС, розробка «аварійних протоколів» з врахуванням вимог МАГАТЕ); 2) організаційно-розпорядчі заходи (реалізація національної екологічної політики, врахування екологічної складової в документах стратегічного планування та при плануванні діяльності, що підлягає оцінці впливу на довкілля, поточних планів заходів із підтримання стану навколишнього природного середовища та при проведенні відновлювальних робіт з ліквідації наслідків збройної агресії та бойових дій; стратегічна екологічна оцінка; забезпечення виконання екологічних стандартів і нормативів; застосування заходів адміністративного

впливу; інформування громадськості про результати контролю; прогнозування екологічних наслідків; організація міжнародного співробітництва та міжнародної технічної співпраці для стратегічного екологічного оцінювання та подолання наслідків війни тощо); 3) еколого-стимулюючі заходи (екологічний моніторинг, стабільне фінансування природоохоронної діяльності, стимулювання розвитку «зеленої економіки», екологічного підприємництва, використання відновлювальних (або альтернативних) джерел енергії, створення сприятливого податкового, кредитного, інвестиційного клімату тощо); 4) охоронно-забезпечувальні заходи (встановлення, фіксація, документування фактів порушення національного екологічного законодавства та міжнародних норм, фактів екологічних кримінальних правопорушень та міжнародних екологічних злочинів, проведення екологічного аудиту з метою визначення та оцінки екологічної шкоди, втрат і збитків, завданих внаслідок збройної агресії, притягнення винних до юридичної відповідальності); 5) світоглядні заходи (просвітницькі, виховні заходи, спрямовані на зміну уявлень про взаємозв'язки в системі «людина–природа», формування відповідального ставлення до довкілля).

Доведено, що в міжнародному праві, праві ЄС реалізується екоцентричний підхід до регулювання захисту довкілля, за яким довкілля має самостійну цінність, є окремим об'єктом охорони і захищається незалежно від впливу на людину; екологічні стандарти є самостійним елементом правопорядку.

Додатково обґрунтовано, що під час воєнного стану парадигма безпеки як крайнього значення небезпеки, коли остання відсутня абсолютно, змінюється на стан системи, за якого мінімізуються наслідки такої небезпеки через перетворення останньої з потенційної на реальну з невизначеною кількістю загроз та ризиків; відповідно управління безпекою в умовах воєнного стану зводиться до прийняття своєчасних управлінських рішень щодо вибору та реалізації дій з мінімізації негативного впливу наявних небезпек та загроз.

У розділі 2 «Організаційне забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану» визначений кореляційний зв'язок між категоріями «суб'єкти забезпечення екологічної безпеки» та «суб'єкти екологічної безпеки»; проаналізовані та узагальнені підходи до визначення поняття «управління екологічною безпекою», виявлені особливості управління екологічною безпекою в умовах воєнного стану; на підставі аналізу практики ЄСПЛ виокремлені зобов'язання держави щодо забезпечення екологічної безпеки в умовах збройного конфлікту.

Зокрема, уточнено поняття «управління екологічною безпекою» як комплексної системи загальнодержавних, регіональних і місцевих (локальних) заходів, спрямованих на забезпечення, підтримання та відновлення стану навколишнього природного середовища, мінімізацію ризиків техногенного, антропогенного та природного походження, воно може здійснюватися передусім шляхом спостереження, дослідження, стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Доведено, що до регулювання захисту довкілля ЄСПЛ дотримується антропоцентричного (або людиноцентричного) підходу: при захисті екологічних прав та довкілля загрози для довкілля, забруднення навколишнього середовища, інші екологічні фактори повинні бути достатньо тісно пов'язаними з гарантованим правом людини, становити суттєві обставини, які мають вплив на погіршення здоров'я, «якості життя», добробуту людини чи призводять до її смерті, або виступати причиною порушення гарантованих прав. До того ж, екологічні фактори повинні мати значний, критичний вплив порівняно з загальними екологічними небезпеками, властивими життю в певній місцевості.

Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану суспільний інтерес та відповідний обов'язок з захисту та відновлення довкілля мають пріоритет перед приватним інтересом, але з збереженням справедливого захисту приватного інтересу, зокрема, через компенсацію завданої шкоди та негативних наслідків, отриманих через пріоритетність суспільного інтересу.

У *розділі 3 «Юридична відповідальність в системі забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану»* уточнені поняття, характерні ознаки юридичної відповідальності сфері забезпечення екологічної безпеки; охарактеризовані особливості, підстави матеріальної відповідальності за завдану екологічну шкоду в умовах воєнного стану; виявлені особливості кримінально-правової охорони довкілля та відповідальності за екологічні кримінальні правопорушення в умовах збройного конфлікту.

Так, вперше обґрунтовано визначення поняття «юридична відповідальність у сфері забезпечення екологічної безпеки» як комплексного правового інституту та ключового елементу державного механізму, що становить собою систему встановлених законодавством засобів впливу (санкцій), спрямованих на стимулювання добровільного або забезпечення примусового виконання суб'єктами вимог щодо охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та запобігання екологічним ризикам з метою забезпечення ефективної реалізації права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Конкретизовані ключові ознаки юридичної відповідальності у сфері забезпечення екологічної безпеки, зокрема, те що вона: 1) є елементом забезпечення національної безпеки держави, одним із напрямів екологічної політики держави; 2) застосовується у разі вчинення екологічного правопорушення, яке характеризується екологічною небезпекою для екосистем та спрямованістю на негативну зміну стану навколишнього природного середовища; 3) реалізується через правовий зв'язок (відносини) між державою в особі уповноважених органів та правопорушником щодо застосування відповідних заходів впливу; 4) має компенсаційний характер, що пов'язаний з обов'язком відшкодувати шкоду, завдану державним, суспільним та приватним інтересам, екологічній безпеці; 5) виконує регулятивну, превентивну, каральну та відновлювальну функції, будучи засобом досягнення сталого екологічного розвитку держави; 6) передбачає застосування санкцій (адміністративних, кримінальних, цивільно-правових та дисциплінарних), що мають на меті не

лише покарання, а й попередження скоєння відповідних правопорушень в майбутньому, формування екологосвідомої поведінки суб’єктів.

Обґрунтовано, що задля сприяння реалізації принципу сталого природокористування до змісту компенсаційного механізму у складі юридичної відповідальності за екологічну шкоду необхідно включати фінансові санкції та відшкодування завданої навколишньому середовищу, його об’єктам, природним ресурсам шкоди, покарання винних у скоєнні екологічних правопорушень, а також обов’язок відновлення довкілля та створення умов для такого відновлення.

Аргументовано, що в міжнародному гуманітарному праві, виходячи зі змісту ч. 3 статті 35, статей 55, 56 ДП I, при регулюванні захисту довкілля застосовується екоцентричний підхід; при кваліфікації екологічних злочинів у межах юрисдикції МКС, виходячи зі п. «c» ч. 3 статті 85 ДП I, статті 8(2)(b)(iv) Римського статуту застосуванню підлягає людиноцентричний підхід, оскільки врахуванню підлягають наслідки таких злочинів у вигляді надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення, завдання шкоди цивільним об'єктам.

Додатково обґрунтовано, що запровадження та застосування принципу універсальної юрисдикції, відповідно до якого держави можуть здійснювати кримінальне переслідування осіб, винних у вчинені найбільш тяжких екологічних міжнародних злочинів, незалежно від місця їх вчинення та громадянства правопорушника, в якості ефективного інструмента кримінально-правової охорони довкілля через віднесення обов'язку держав, що забороняє масове забруднення навколишнього середовища, до зобов’язань erga omnes.

Набули подальшого розвитку положення щодо доцільності виділення екоциду як окремого виду міжнародних злочинів та можливості за відсутності в Римському статуті МКС екоциду як окремого виду міжнародного злочину, за умови встановлення спеціального наміру (dolus specialis) завдати членам національної, етнічної, расової чи релігійної групи серйозної шкоди або створити життєві умови, які спрямовані на повне чи часткове фізичне знищення

такої групи через заподіяння широкомасштабної, довготривалої або серйозної екологічної шкоди, кваліфікація здійснення геноциду шляхом екоциду.

За результатами проведеного дослідження розроблені пропозиції щодо внесення змін до Закону України «Про охорону навколишнього природнього середовища», зокрема, до пункту «і» статті 3 «Основні принципи охорони навколишнього природного середовища» з урахуванням принципу «забруднювач платить» та частини п’ятої статті 68 «Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища» зі встановленням додаткового зобов’язання для винних осіб щодо відновлення навколишнього середовища, його об’єктів.

Ключові слова: безпека (національна, екологічна, енергетична), політика (екологічна, кримінально-правова), воєнні дії, збройний конфлікт, агресія, (охорона) довкілля, забруднення, шкода, відшкодування, компенсація, правопорушення (кримінальні, адміністративні, екологічні), злочини (екологічні, міжнародні, воєнні), відповідальність (юридична, кримінальна, адміністративна, цивільна), належні безпечні і здорові умови (праці), критична інфраструктура, екоцид.

ABSTRACT

Anna Surma. Legal Support for environmental Security in martial Law. – Qualifying Research Paper (manuscript).

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 “Law” within the field of knowledge 08 “Law.” – Vasyl Stus Donetsk National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Vinnytsia, 2026.

The dissertation is a comprehensive study of the legal framework for environmental safety under martial law.

Chapter 1, “General Theoretical Foundations for Ensuring Environmental Security under Martial Law,” summarizes the legislative and doctrinal approaches to understanding the concepts of “environmental security” and “environmental security system,” and identifies the components of the legal framework for ensuring environmental security under martial law; and the legal foundations for ensuring environmental security in the European Union are analyzed.

In particular, the author’s vision of a system for ensuring environmental security under martial law is substantiated for the first time as a set of the following components: 1) law-making measures (the development and adoption of conceptual acts to formalize a set of differentiated environmental protection measures, the improvement of environmental protection legislation in accordance with international and European standards, the adaptation of environmental legislation to EU law, and the development of “emergency protocols” in accordance with IAEA requirements); 2) organizational and administrative measures (implementation of national environmental policy; incorporation of environmental considerations into strategic planning documents and when planning activities subject to environmental impact assessment; current action plans for maintaining the state of the natural environment, and when conducting restoration work to eliminate the consequences of armed aggression and hostilities; strategic environmental assessment; ensuring compliance with environmental standards and regulations; applying administrative measures; informing the public about monitoring results; forecasting environmental impacts;

organizing international cooperation and technical assistance for strategic environmental assessment and addressing the consequences of war, etc.); 3) environmental incentive measures (environmental monitoring, stable funding for nature conservation activities, promoting the development of a "green economy" and environmental entrepreneurship, the use of renewable (or alternative) energy sources, and the creation of a favorable tax, credit, and investment climate, etc.); 4) security and support measures (installation, recording, documenting violations of national environmental legislation and international standards, as well as instances of environmental criminal offenses and international environmental crimes; conducting environmental audits to identify and assess environmental damage, losses, and harm caused by armed aggression; and holding those responsible legally accountable); 5) awareness-raising measures (educational and instructional activities aimed at changing perceptions of the interrelationships within the "human–nature" system and fostering a responsible attitude toward the environment).

It has been demonstrated that international law and EU law implement an ecocentric approach to environmental protection, according to which the environment has intrinsic value, constitutes a separate object of protection, and is safeguarded regardless of its impact on humans; environmental standards are an independent element of the legal order.

Furthermore, it has been argued that during martial law, the security paradigm – which views danger as an extreme condition where it is entirely absent – shifts to a systemic state in which the consequences of such danger are minimized by transforming it from a potential to a real threat, with an indefinite number of hazards and risks; Accordingly, security management under martial law boils down to making timely managerial decisions regarding the selection and implementation of actions to minimize the negative impact of existing dangers and threats.

Chapter 2, "Organizational Framework for Environmental Safety under Martial Law," identifies the correlation between the categories "entities responsible for ensuring environmental safety" and "entities related to environmental safety"; approaches to defining the concept of "environmental safety management" are

analyzed and summarized, and the specific features of environmental safety management under martial law are identified; based on an analysis of the practice of the European Court of Human Rights (ECHR), the state's obligations regarding the assurance of environmental safety in the context of armed conflict are identified.

In particular, the concept of "environmental safety management" has been clarified as a comprehensive system of national, regional, and local measures aimed at ensuring, maintaining, and restoring the state of the natural environment, as well as minimizing risks of technogenic, anthropogenic, and natural origin; which may be carried out primarily through monitoring, research, strategic environmental assessment, environmental impact assessment, control, forecasting, planning, public information, and other executive and administrative activities.

It has been demonstrated that, in regulating environmental protection, the ECHR adheres to an anthropocentric (or human-centered) approach: when protecting environmental rights and the environment, threats to the environment, environmental pollution, and other environmental factors must be sufficiently closely linked to a guaranteed human right, constitute significant circumstances that adversely affect health, "quality of life," or human well-being, or lead to death, or serve as the cause of a violation of guaranteed rights. Furthermore, environmental factors must have a significant, critical impact compared to general environmental hazards inherent in living in a particular locality.

It is argued that under martial law, the public interest and the corresponding duty to protect and restore the environment take precedence over private interests, while still ensuring fair protection of private interests—in particular, through compensation for damages and negative consequences resulting from the prioritization of the public interest.

Chapter 3, "Legal Liability in the System of Environmental Safety under Martial Law," clarifies the concepts and defining characteristics of legal liability in the field of environmental safety; it describes the specific features and grounds for civil liability for environmental damage caused under martial law; and it identifies the

specific features of criminal law protection of the environment and liability for environmental criminal offenses in the context of armed conflict.

Thus, for the first time, the concept of "legal liability in the field of environmental safety" has been substantiated as a comprehensive legal institution and a key element of the state mechanism, constituting a system of legally established measures (sanctions) aimed at encouraging voluntary compliance or ensuring compulsory enforcement by entities of requirements regarding environmental protection, the rational use of natural resources, and the prevention of environmental risks, with the goal of effectively realizing everyone's right to an environment that is safe for life and health.

The key characteristics of legal liability in the field of environmental safety have been specified, in particular, that it: 1) is an element of ensuring the state's national security and one of the areas of the state's environmental policy; 2) applies in cases of environmental offenses characterized by a threat to ecosystems and an intent to cause adverse changes to the natural environment; 3) is implemented through a legal relationship between the state, represented by authorized bodies, and the offender regarding the application of appropriate enforcement measures; 4) is compensatory in nature, linked to the obligation to compensate for harm caused to state, public, and private interests, as well as to environmental safety; 5) performs regulatory, preventive, punitive, and restorative functions, serving as a means of achieving the state's sustainable environmental development; 6) provides for the application of sanctions (administrative, criminal, civil, and disciplinary) aimed not only at punishment but also at preventing the commission of such offenses in the future and fostering environmentally conscious behavior among actors.

It has been argued that, in order to promote the principle of sustainable use of natural resources, the compensation mechanism – as part of legal liability for environmental damage—must include financial penalties and compensation for harm caused to the environment, its components, and natural resources, the punishment of those guilty of committing environmental offenses, as well as the obligation to restore the environment and create conditions for such restoration.

It is argued that in international humanitarian law, based on the provisions of Article 35(3) and Articles 55 and 56 of Protocol I, an eco-centric approach is applied in regulating environmental protection; when classifying environmental crimes within the jurisdiction of the ICC, based on Article 85(3)(c) of Part I of the Statute and Article 8(2) (b)(iv) of the Rome Statute, an anthropocentric approach applies, since the consequences of such crimes – including excessive loss of life, injuries among the civilian population, and damage to civilian objects – must be taken into account.

It is further argued that the introduction and application of the principle of universal jurisdiction – under which states may prosecute individuals guilty of committing the most serious international environmental crimes, regardless of where they were committed or the offender's nationality, serves as an effective instrument of criminal law protection for the environment by classifying the obligation of states to prohibit mass environmental pollution as an erga omnes obligation.

Provisions regarding the advisability of identifying ecocide as a distinct category of international crimes and the possibility—in the absence of ecocide as a distinct category of international crime in the Rome Statute of the ICC – of establishing ecocide as such, provided that specific intent (dolus specialis) to inflict serious harm on members of a national, ethnic, racial, or religious group or to create living conditions intended to bring about the total or partial physical destruction of such a group through the infliction of large-scale, long-term, or serious environmental damage, thereby constituting genocide committed through ecocide.

Based on the results of the study, proposals have been developed to amend the Law of Ukraine "On Environmental Protection," specifically paragraph "i" of Article 3, "Basic Principles of Environmental Protection," taking into account the "polluter pays" principle, and Part 5 of Article 68 "Liability for Violations of Environmental Protection Legislation," establishing an additional obligation for those responsible to restore the environment and its components.

Keywords: security (national, environmental, energy), policy (environmental, criminal law), military operations, armed conflict, aggression, (protection of) the

environment, pollution, damage, restitution, compensation, offenses (criminal, administrative, environmental), crimes (environmental, international, war crimes), liability (legal, criminal, administrative, civil), proper safe and healthy (working) conditions, critical infrastructure, ecocide.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Турченко О.Г., Сурма А.С. Правові засади забезпечення екологічної політики та екологічної безпеки в ЄС. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2025. № 2. С. 72-82.
DOI: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2025.2.8
URL: https://jpchdnu.donnu.edu.ua/index

2. Сурма А. Щодо особливостей управління екологічною безпекою в умовою воєнного стану. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України.* 2026. № 70. С.3.13-3.28.
DOI: https://doi.org/10.15330/apiclu.70.3.13-3.28
URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/10541

3. Сурма А.С. Людина як суб'єкт екологічної безпеки України: теоретико-правовий аспект. *Історико-правовий часопис.* 2026. №1(26). С. 148-155.
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/17
URL: https://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/697/665

4. Сурма А.С. До поняття відповідальності у сфері екологічної безпеки. *Український політико-правовий дискурс.* 2026. Вип. 23.
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20653046
URL: https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/808

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Сурма А.С. Щодо забезпечення екологічної політики ЄС. *Осінні юридичні читання – 2025. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки:* Матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції «Осінні юридичні читання – 2025». 20–21 листопада 2025 р., Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. С.151-154.

6. Сурма А. С. Суб’єкт екологічної безпеки та суб’єкт забезпечення екологічної безпеки: кореляційний зв’язок. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір:* матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 5 червня 2026 р.). Полтава : ПУЕТ, 2026. С. 274-280.

7. Сурма А. С. Забезпечення екологічної безпеки України: аналіз судової практики. *Current Issues in Science, Education and Society: Theory and Practice*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Seattle, USA, August 4, 2026). Seattle, USA: Golden Quill Publishing, 2026. С.41-45.

8. Сурма А. С. Щодо поняття та ознак відповідальності у сфері екологічної безпеки. *Trends in quality assurance in education*: proceedings of the IV International scientific and practical conference / International Humanitarian Research Center (Dnipro, 2026, August 14). Research Europe, 2026. С.101-104. URL: https://researcheurope.org/wp-content/uploads/2026/08/re-14.08.2026.pdf

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	30
1.1. Загрози екологічній безпеці, система забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану	30
1.2. Правові засади забезпечення екологічної безпеки в Європейському союзі	51
Висновки до Розділу 1	61
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	64
2.1. Суб’єкти забезпечення екологічної безпеки	64
2.2. Управління екологічною безпекою в умовах воєнного стану	85
2.3. Зобов’язання держави щодо забезпечення екологічної безпеки в умовах збройного конфлікту за практикою ЄСПЛ	113
Висновки до Розділу 2	122
РОЗДІЛ 3. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	127
3.1. Поняття і ознаки юридичної відповідальності сфері забезпечення екологічної безпеки	127
3.2. Матеріальна відповідальність в системі забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану	139
3.3. Кримінально-правова охорона довкілля. Відповідальність за екологічні кримінальні правопорушення в умовах збройного конфлікту	155
Висновки до Розділу 3	176
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	186
ДОДАТКИ	227

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Екологічна криза та екологічні катастрофи супроводжуються деградацією і руйнацією біотичних механізмів, що стабілізують стан навколишнього природнього середовища, швидкими темпами негативних змін, що багаторазово перевищують природні коливання. Екологічні наслідки україно-російського збройного конфлікту виходять за рамки завдання довкіллю традиційної екологічної шкоди; наявність об'єктів хімічної промисловості, нафтопереробних заводів, атомних електростанцій, інших об'єктів підвищеної небезпеки в зоні конфлікту, використання нових видів зброї можуть стати або стають причиною екологічних катастроф як національного, так і глобального характеру.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну в 2022 році спричинило додаткові жахливі загрози екологічній, ядерній та радіаційній безпеці. Постійні погрози рф застосувати ядерну зброю проти України спричиняють загрозу ескалації збройного конфлікту до рівня ядерної війни. Руйнування об'єктів інфраструктури, техногенні аварії через воєнні дії, навмисне пошкодження природних ресурсів спричинили значні екологічні втрати, що мають довготривалий та масштабний характер. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, тільки від початку повномасштабного вторгнення станом на травень 2026 року зафіксовано понад 10 тис. фактів завдання шкоди довкіллю через воєнні дії, а сума завданих збитків перевищила 6,4 трлн. грн.

Занепокоєння викликають і положення Енергетичної стратегії рф до 2050 року, які прямо передбачають необхідність заповнення дефіциту стратегічної сировини для російської економіки за рахунок проведення геологічної розвідки з можливістю подальшої промислової експлуатації природних копалин на окупованих територіях, зокрема, літію і марганцю, поклади яких зосереджені в Україні.

До цього треба додати, що загрози не обмежуються періодом воєнних дій, а поширюються за межі періоду збройного конфлікту. Так, наприклад, хімічні компоненти деяких матеріальних залишків війни можуть мати постійний шкідливий вплив на людей, тварин, рослинність, воду, землю та екосистему загалом протягом багатьох років; пошкодження систем обслуговування інфраструктури можуть спричиняти деградацію навколишнього середовища; хаотичне переміщення населення може призводити до екологічно небезпечного використання територій.

Не дивлячись на достатньо велику кількість досліджень у сфері екологічної безпеки у період збройних конфліктів, залишається низка невирішених питань, що потребують уваги. Серед основних, можна вказати певна «застарілість» норм національного та міжнародного права з питань забезпечення ядерної безпеки, відсутність правових механізмів реагування на нові загрози та виклики довкіллю, пов’язані з появою нових технологій і видів зброї, необхідність вдосконалення кримінально-правової охорони довкілля в умовах війни, адаптація екологічного законодавства до стандартів права ЄС тощо.

Комплексні дослідження в сфері забезпечення екологічної безпеки необхідні і для сприяння стійкості екосистем, сталого розвитку людства та забезпечення більш безпечного майбутнього як для всіх, так і для кожного. Необхідність глобального підходу до зменшення руйнівного впливу збройних конфліктів на людину та довкілля обумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці вчених, які досліджували окремі аспекти забезпечення екологічної безпеки, таких як: В. Андрєйцев, О. Баб’як, Дж. Барнетт, Д. Бахрах, В. Бредіхіна, Р. Браден, Ю. Власенко, А. Гетьман, І. Гиренко, С. Делбі, В. Єрмоленко, В. Зуєв, Т. Коломоєць, А. Котелевець, В. Костицький, І. Краснова, В. Курило, Р. Метью, Л. Піттерман, О. Світличний, О. Скарлато, Дж. Стіглер, Ю. Шемшученко, М. Шульга та ін.

Питання міжнародної екологічної безпеки розглядали у своїх працях Н. Агаджанян, І. Гомля, В. Донченко, О. Коваленко, Н. Мироненко, Л. Тимченко, В. Толкач, М. Троцька, М. Хилько; міжнародно-правові проблеми регіональної енергетичної безпеки, трансформацію політики ЄС щодо забезпечення енергетичної безпеки держав-членів в контексті забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку досліджували В. Кононенко, Л. Новікова, С. Талібов, О. Турченко, І. Харченко, О. Чернецька, Я. Фокін та ін.

Дослідження захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту проводять такі українські та зарубіжні науковці, як: Н. Андрусевич, Г. Балюк, Х. Бехруз, П. Войтович, С. Грінфілд, М. Грушко, А. Кірющенко, К. Козмуляк, Т. Короткий, С. Махончук, О. Суріловa, Ж.-М. Фурьє та інші.

Проблеми правової охорони довкілля в зоні бойових дій та постконфліктних зонах, відновлення екологічної безпеки внаслідок російської агресії вивчали Г. Балюк, А. Грубінко, А. Дмитрієв, О. Задорожній, К. Козмуляк, А. Кучер, М. Медведєва, О. Шомпол.

Питання розгалуженості суб'єктів екологічної безпеки в Україні досліджували низка вчених, таких як: І. Барна, О. Білик, Н. Бобровська, І. Бригадир, Г. Буканов, О. Вишневська, В. Волощук, О. Землянська, Р. Кірін, П. Мельник, Ю. Полукаров, Н. Праховнік, К. Резворович, І. Саваріна, Є. Щербина, О. Юнін, та інші.

Проблемі наукового дослідження юридичної відповідальності у сфері екологічного права присвячені праці таких вчених, як: В. Андрейцев, М. Бєляков, А. Бобилєв, А. Бойчук, С. Гавриш, В. Гобела, О. Дудоров, В. Дудюк, О. Заржицький, В. Івакін, М. Карташов, В. Комлик, Ю. Корнєєв, І. Костицька, В. Костицький, С. Кравченко, О. Макаренко, М. Микитюк, В. Мунтян, М. Садовський, А. Суходольська, Н. Титова, О. Ткаченко, Ю. Турлова, Ю. Шемчушенко, О. Якимець та багато інших.

Серед фундаментальних праць щодо різних аспектів захисту екологічних прав у Європейським судом з прав людини треба зазначити дослідження таких вчених, як: А. Андрусевич, Г. Анісімова, Н. Барабашова, С. Вихрист,

Г. Вронська, А. Гетьман, Р. Десганьє, Д. Джига, Л. Калишук, Ю. Кербрат, У. Кілкеллі, Б. Кларк, М. Клемсон, Н. Кобецька, М. Коскенніємі, С. Кравченко, М. Краснова, І. Крстіч, Дж. Маршалл, М. Медведєва, Р. Москаль, О. Сурілова, М. Фіцморіс, Е. Фолксон, І. Ценевська, Н. Ченшова, А. Черемнова, Б. Чучковіч, Ю. Шемшученко, В. Юсупов та інші

Загальні питання екологічної злочинності, кримінальної відповідальності фізичних та юридичних осіб за злочини проти довкілля загалом та екоциду зокрема, переслідування за заподіяння екологічної шкоди, протидії організованим формам екологічної злочинності, відшкодування завданої шкоди висвітлені в роботах таких вітчизняних і зарубіжних дослідників як: Г. Балюк, О. Бринзанська, А. Гетьман, М. Джіллетт, О. Дудоров, В. Єрмоленко, М. Капаріні, Ю. Краснова, Л. Клімек, І. Козич, В. Ладиченко, М. Маркес-Банк, Р. Мовчан, М. Перебитюк, Е. Писарєва, О. Світличний, Т. Сироїд, М. Сірант, Е. Скінідер, Ю. Турлова, А. Шульга, Р. Щокін, Б. Яринко та ін.

Емпірично-правову базу дисертаційного дослідження складають Конституція України, акти законодавства України, міжнародні договори, акти первинного і вторинного права ЄС, рішення Конституційного суду України, Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини, Суду ЄС, узагальнена практика Верховного Суду, узагальнені статистичні дані щодо заходів забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану, фактів завдання збройним конфліктом екологічної шкоди, притягнення до матеріальної та кримінальної відповідальності за екологічні кримінальні правопорушення.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна наукова робота виконувалася відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини, схваленої Указом Президента України від 24 березня 2021 року, Стратегії національної безпеки України «Безпека людини - безпека країни», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року, згідно з планом науково-дослідної діяльності кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету

імені Василя Стуса за темою «Права людини в умовах воєнного стану: реалізація, гарантії та захист» (держ. номер: 0124U004605), в межах яких автором досліджені особливості правового забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану та запропоновані відповідні зміни до законодавства України.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка нових науково-обґрунтованих положень щодо теоретичних та практичних аспектів правового забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану, а також пропозицій з удосконалення законодавства з питань забезпечення екологічної безпеки.

На досягнення поставленої мети були вирішені наступні завдання дослідження:

- узагальнити законодавчі та доктринальні підходи до розуміння понять «екологічна безпека», «система екологічної безпеки», виокремити складові системи правового забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану;

- проаналізувати правові засади забезпечення екологічної безпеки в Європейському союзі, обґрунтувати пропозиції адаптації законодавства України до права ЄС;

- уточнити категорію «суб'єкти забезпечення екологічної безпеки», розмежувати та визначити кореляційний зв'язок між категоріями «суб'єкти забезпечення екологічної безпеки» та «суб'єкти екологічної безпеки»;

- проаналізувати та узагальнити підходи до визначення поняття «управління екологічною безпекою», виявити особливості управління екологічною безпекою в умовах воєнного стану;

- на підставі аналізу практики ЄСПЛ виокремити зобов'язання держави щодо забезпечення екологічної безпеки в умовах збройного конфлікту;

- уточнити поняття, характерні ознаки юридичної відповідальності сфері забезпечення екологічної безпеки;

- охарактеризувати особливості, підстави матеріальної відповідальності за завдану екологічну шкоду в умовах воєнного стану;

- виявити особливості кримінально-правової охорони довкілля та відповідальності за екологічні кримінальні правопорушення в умовах збройного конфлікту;

- розробити рекомендації з удосконалення національного законодавства з питань забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження: забезпечення екологічної безпеки. *Предмет дослідження:* правове забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану.

Методологія дослідження. Оскільки мета та завдання дослідження мають міждисциплінарний характер, дисертаційна робота виконувалась із застосуванням комплексу загальнонаукових та спеціальних юридичних методів дослідження. Вибір та комплексне використання методів забезпечило можливість здійснення об'єктивного і ґрунтовного дослідження проблем забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану.

Зокрема, діалектичний, історичний метод, методи системно-структурного аналізу й синтезу використовувались для теоретичних узагальнень, поглиблення понятійно-категоріального апарату (підрозділи 1.1, 2.1, 3.1). Синергетичний метод, метод системно-структурного аналізу, методи дедукції й індукції надали можливість розглянути виявити особливості системи забезпечення екологічної безпеки та управляння нею, кримінально-правової охорони довкілля в умовах воєнного стану (підрозділи 1.1, 2.2, 3.3). Порівняльно-правовий метод застосовувався в процесі порівняння різних підходів до визначення понять термінів «екологічна безпека» , «загрози», «юридична відповідальність у сфері забезпечення екологічної безпеки», «екоцид» (підрозділи 1.1, 3.1, 3.3), для встановлення відповідності положень національного законодавства щодо забезпечення екологічної безпеки міжнародним і європейським стандартам, усталеним позиціям ЄСПЛ (підрозділ 2.2, 3.3). Компаративний метод, включаючи методи зіставлення та протиставлення, використовувався при виявленні особливостей притягнення до

матеріальної відповідальності та до відповідальності за екологічні кримінальні правопорушення в умовах збройного конфлікту (підрозділи 3.2, 3.3).

Використання формально-юридичного методу, комплексного методу дало змогу проаналізувати національне законодавство, міжнародно-правові акти, судову практику щодо захисту екологічних прав людини, довкілля, забезпечення екологічної безпеки в умовах збройних конфліктів (розділи 1,2,3). Враховуючи специфіку здійснення аналізу практики ЄСПЛ, Суду ЄС, Міжнародного суду ООН щодо охорони і захисту прав людини у контексті виконання державами зобов'язань у галузі охорони довкілля, застосовувалися методи абстрагування та узагальнення, аналізу та синтезу (підрозділи 1.2, 2.3, 3.3).

Системний метод, методи аналізу та синтезу використовувалися при формуванні авторських висновків і пропозицій з урахуванням вимог визначеності, несуперечливості, послідовності й обґрунтованості суджень (розділ 1, 2, 3). З використанням прийомів та засобів техніко-юридичного аналізу (юридичної термінології, юридичних конструкцій) розроблені відповідні зміни до поточного законодавства України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному дослідженні правового забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану та розробці рекомендацій щодо удосконалення національного законодавства в цій сфері.

Основні наукові результати, які характеризують новизну виконаного дослідження, полягають у наступному:

Вперше:

- обґрунтовано визначення поняття «юридична відповідальність у сфері забезпечення екологічної безпеки» як комплексного правового інституту та ключового елементу державного механізму, що становить собою систему встановлених законодавством засобів впливу (санкцій), спрямованих на стимулювання добровільного або забезпечення примусового виконання суб'єктами вимог щодо охорони довкілля, раціонального використання

природних ресурсів та запобігання екологічним ризикам з метою забезпечення ефективної реалізації права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля;

- обґрунтовано авторське бачення системи забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану як сукупності наступних складових елементів: 1) правотворчі заходи (розробка та прийняття концептуальних актів з формалізації комплексу диференційованих природоохоронних заходів, вдосконалення природоохоронного законодавства з врахуванням міжнародних та європейських стандартів, адаптація екологічного законодавства до права ЄС, розробка «аварійних протоколів» з врахуванням вимог МАГАТЕ); 2) організаційно-розпорядчі заходи (реалізація національної екологічної політики, врахування екологічної складової в документах стратегічного планування та при плануванні діяльності, що підлягає оцінці впливу на довкілля, поточних планів заходів із підтримання стану навколишнього природного середовища та при проведенні відновлювальних робіт з ліквідації наслідків збройної агресії та бойових дій; стратегічна екологічна оцінка; забезпечення виконання екологічних стандартів і нормативів; застосування заходів адміністративного впливу; інформування громадськості про результати контролю; прогнозування екологічних наслідків; організація міжнародного співробітництва та міжнародної технічної співпраці для стратегічного екологічного оцінювання та подолання наслідків війни тощо); 3) еколого-стимулюючі заходи (екологічний моніторинг, стабільне фінансування природоохоронної діяльності, стимулювання розвитку «зеленої економіки», екологічного підприємництва, використання відновлювальних (або альтернативних) джерел енергії, створення сприятливого податкового, кредитного, інвестиційного клімату тощо); 4) охоронно-забезпечувальні заходи (встановлення, фіксація, документування фактів порушення національного екологічного законодавства та міжнародних норм, фактів екологічних кримінальних правопорушень та міжнародних екологічних злочинів, проведення екологічного аудиту з метою визначення та оцінки екологічної шкоди, втрат і збитків, завданих внаслідок збройної агресії, притягнення винних до юридичної відповідальності); 5) світоглядні заходи

(просвітницькі, виховні заходи, спрямовані на зміну уявлень про взаємозв'язки в системі «людина–природа», формування відповідального ставлення до довкілля);

вдосконалено:

- поняття «управління екологічною безпекою» з уточненням його як комплексної системи загальнодержавних, регіональних і місцевих (локальних) заходів, спрямованих на забезпечення, підтримання та відновлення стану навколишнього природного середовища, мінімізацію ризиків техногенного, антропогенного та природного походження, воно може здійснюватися передусім шляхом спостереження, дослідження, стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності;

- положення щодо ключових ознак юридичної відповідальності у сфері забезпечення екологічної безпеки шляхом їх конкретизації: 1) є елементом забезпечення національної безпеки держави, одним із напрямів екологічної політики держави; 2) застосовується у разі вчинення екологічного правопорушення, яке характеризується екологічною небезпекою для екосистем та спрямованістю на негативну зміну стану навколишнього природного середовища; 3) реалізується через правовий зв'язок (відносини) між державою в особі уповноважених органів та правопорушником щодо застосування відповідних заходів впливу; 4) має компенсаційний характер, що пов'язаний з обов'язком відшкодувати шкоду, завдану державним, суспільним та приватним інтересам, екологічній безпеці; 5) виконує регулятивну, превентивну, каральну та відновлювальну функції, будучи засобом досягнення сталого екологічного розвитку держави; 6) передбачає застосування санкцій (адміністративних, кримінальних, цивільно-правових та дисциплінарних), що мають на меті не лише покарання, а й попередження скоєння відповідних правопорушень в майбутньому, формування екологосвідомої поведінки суб'єктів;

- положення щодо змісту компенсаційного механізму у складі юридичної відповідальності за екологічну шкоду з обґрунтуванням включення до нього

фінансових санкцій та відшкодування завданої навколишньому середовищу, його об’єктам, природним ресурсам шкоди, покарання винних у скоєнні екологічних правопорушень, а також обов’язку відновлення довкілля та створення умов для такого відновлення, що сприятиме реалізації принципу сталого природокористування;

набули подальшого розвитку положення щодо:

- зміни під час воєнного стану парадигми безпеки як крайнього значення небезпеки, коли остання відсутня абсолютно, на стан системи, за якого мінімізуються наслідки такої небезпеки через перетворення останньої з потенційної на реальну з невизначеною кількістю загроз та ризиків; відповідно зведення управління безпекою в умовах воєнного стану до прийняття своєчасних управлінських рішень щодо вибору та реалізації дій з мінімізації негативного впливу наявних небезпек та загроз;

- концептуальних підходів до регулювання захисту довкілля міжнародним правом, міжнародним гуманітарним правом, правом ЄС та відповідно до усталеної практики ЄСПЛ з їх порівнянням, а саме: 1) в міжнародному праві, в праві ЄС реалізується екоцентричний підхід, за яким довкілля має самостійну цінність, є окремим об’єктом охорони і захищається незалежно від впливу на людину; екологічні стандарти є самостійним елементом правопорядку; 2) ЄСПЛ дотримується антропоцентричного (або людиноцентричного) підходу: при захисті екологічних прав та довкілля загрози для довкілля, забруднення навколишнього середовища, інші екологічні фактори повинні бути достатньо тісно пов’язаними з гарантованим правом людини, становити суттєві обставини, які мають вплив на погіршення здоров’я, «якості життя», добробуту людини чи призводять до її смерті, або виступати причиною порушення гарантованих прав. До того ж, екологічні фактори повинні мати значний, критичний вплив порівняно з загальними екологічними небезпеками, властивими життю в певній місцевості; 3) в міжнародному гуманітарному праві, виходячи зі змісту ч. 3 статті 35, статей 55, 56 ДП І, застосовується екоцентричний підхід; 4) при кваліфікації екологічних злочинів у межах

юрисдикції МКС, виходячи зі п. «c» ч. 3 статті 85 ДП I, статті 8(2)(b)(iv) Римського статуту застосуванню підлягає людиноцентричний підхід, оскільки врахуванню підлягають наслідки таких злочинів у вигляді надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення, завдання шкоди цивільним об'єктам;

- пріоритетності в умовах воєнного стану суспільного інтересу та відповідного обов’язку з захисту та відновлення довкілля перед приватним інтересом, з збереженням справедливого захисту приватного інтересу, зокрема, через компенсацію завданої шкоди та негативних наслідків, отриманих через пріоритетність суспільного інтересу;

- запровадження та застосування принципу універсальної юрисдикції, відповідно до якого держави можуть здійснювати кримінальне переслідування осіб, винних у вчинені найбільш тяжких екологічних міжнародних злочинів, незалежно від місця їх вчинення та громадянства правопорушника, в якості ефективного інструмента кримінально-правової охорони довкілля через віднесення обов'язку держав, що забороняє масове забруднення навколишнього середовища, до зобов’язань erga omnes;

- доцільності виділення екоциду як окремого виду міжнародних злочинів; можливості за відсутності в Римському статуті МКС екоциду як окремого виду міжнародного злочину, за умови встановлення спеціального наміру (dolus specialis) завдати членам національної, етнічної, расової чи релігійної групи серйозної шкоди або створити життєві умови, які спрямовані на повне чи часткове фізичне знищення такої групи через заподіяння широкомасштабної, довготривалої або серйозної екологічної шкоди, кваліфікація здійснення геноциду шляхом екоциду.

Враховуючи наведені висновки, пропонується внести зміни до пункту «і» статті 3 «Основні принципи охорони навколишнього природного середовища» Закону України «Про охорону навколишнього природнього середовища» з урахуванням принципу «забруднювач платить»; частини п’ятої статті 68 «Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього

природного середовища» зі встановленням додаткового зобов'язання для винних осіб щодо відновлення навколишнього середовища, його об'єктів (законопроєкт та пояснювальна записка додаються).

Практичне значення отриманих результатів. Одержані в результаті дослідження положення та висновки можуть бути застосовані:

- у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження питань правового забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану;

- у законотворчій діяльності – для удосконалення законодавчих положень щодо забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану (розроблений законопроєкт «Про внесення змін до Закону України «Про охорону навколишнього природнього середовища» (щодо вдосконалення правового забезпечення екологічної безпеки)» та Пояснювальна записка до нього (Додатки 1 та 2);

- у правозастосовній діяльності – для вироблення рекомендацій щодо застосування запобіжних заходів з мінімізації негативного впливу на довкілля в умовах воєнного стану (Довідка №518/13-4/659 від 22.09.2026 року, видана Адміністрацією Державної спеціальної служби транспорту Міністерства оборони України) (Додаток 3);

- у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Міжнародне публічне право (основні галузі)» (ОС «Бакалавр», ОПП «Міжнародне право», 3 курс, Тема 5 «Міжнародне право навколишнього середовища» (2 години лекцій), Тема 9 «Міжнародне атомне право» (2 години лекцій); «Міжнародне право» (ОС «Бакалавр», ОПП «Право», 3 курс, Тема 14 «Загальні положення міжнародного гуманітарного права», 2 години лекцій) в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса (Акт про провадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес ДонНУ імені Василя Стуса № 69-26/12.0-24 від 07.10.2026 року) (Додаток 4).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, сформульовані у ньому положення та висновки обґрунтовані особистими дослідженнями автора. У спільній статті з

О. Турченко «Правові засади забезпечення екологічної політики та екологічної безпеки в ЄС» (*Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2025. № 2. С. 72-82.) особистий внесок дисертантки полягає у визначені особливостей принципів екологічної політики ЄС, взаємозв'язку екологічної політики, екологічної та енергетичної безпеки ЄС.

Апробація результатів дослідження. Сформульовані в дисертації теоретичні висновки розглядалися й обговорювалися на засіданнях кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса. Основні положення дослідження, висновки та пропозиції викладено на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, як-от, Всеукраїнська науково-практична конференція «Осінні юридичні читання – 2025. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки» (20–21 листопада 2025 р., м. Вінниця), XV Всеукраїнська науково-практична конференція «Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні (5 червня 2026 р., м. Полтава), Міжнародно науково-практична конференція «Current Issues in Science, Education and Society: Theory and Practice» (4 серпня 2026 р., м. Сіетл, США), IV Міжнародна науково-практична конференція «Тенденції забезпечення якості освіти» (14 серпня 2026 р., м. Дніпро).

Публікації. Основні наукові результати дисертації опубліковано у 4 наукових статтях, розміщених у наукових фахових виданнях України.

Структура дисертації зумовлена поставленою метою і задачами дослідження і складається зі вступу, 3 розділів, що містять 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить – 229 сторінок, з яких основний текст становить 169 сторінок. Список використаних джерел міститься на 39 сторінках й налічує 360 найменувань. Додатки до дисертації розміщені на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Загрози екологічній безпеці, система забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану

«Реалізація зовнішньої політики та забезпечення національної безпеки є базовими функціями держави. Спроможність захистити національні інтереси визначає ефективність держави та задає загальні межі поступального розвитку суспільних процесів, безпосередньо впливаючи на життя кожного громадянина» [128, с. 132].

Як зазначав ще в 1975 році Д. Тенслі, «погіршення стану навколишнього середовища внаслідок різної діяльності людини, як очікується, матиме важливий вплив на людське населення, особливо у великих міських агломераціях та густонаселених районах … зростає занепокоєння щодо того, якою мірою діяльність людини може торкнутися «зовнішніх меж» екологічних систем Землі. Якщо діяльність у мирний час може спричинити такі «технологічні катастрофи», ми повинні ще більше боятися їх під час війни» [78, с. 57].

На думку Т. Короткого, з початку XX століття спостерігається універсальність екологізації міжнародного права, оскільки «міжнародна діяльність з охорони навколишнього середовища не може розглядатися у відриві від суміжних економічних і міжнародно-правових питань (транспорту, торгівлі, видобутку корисних копалин, туризму), соціальних проблем (бідності, голоду, міграції, становища корінних народів, релігії)… у праві, що стосується збройних конфліктів і охорони культурних цінностей, у міжнародному морському праві, у праві міжнародної безпеки, у міжнародному економічному праві, у міжнародному повітряному і космічному праві» [187, с. 132–133].

Занепокоєння щодо шкоди, що завдається навколишньому середовищу, висловлюється у низці фундаментальних міжнародних документах зі сталого

розвитку, зокрема, у Принципі 24 Декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток від 12 серпня 1992 року [73], підтвердженому Конференцією ООН з питань сталого розвитку Ріо+20 у Ріо-де-Жанейро в 2012 році.

Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/76/300 від 28.07.2022 року [285] визнано право на здорове довкілля універсальним правом людини.

Згідно зі статтею 50 Конституції України [184], «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена».

Зв'язок «людина-природа» є одним з найбільш сталих та фундаментальних, починаючи з моменту зародження життя на планеті.

Як зауважує, І. Барна, на сьогоднішній день прогрес людства значною мірою відбувається через активну взаємодію суспільства з природою, що, у свою чергу, спричиняє перманентне створення, розширення, модернізацію та технічне оновлення різноманітних об'єктів. Усі ці процеси невідворотно змінюють стан довкілля. У рамках концепції екологічної безпеки соціально-економічне зростання досить швидко стало розглядатися як потужний негативний антропогенний фактор, обмеження чи суттєве зменшення якого - необхідна умова для довгострокового виживання людства [95, с. 223].

Аналіз наукових джерел дозволяє виділити два концептуальних підходи до правового регулювання захисту довкілля: екоцентричний (або біоцентричний), за яким довкілля має самостійну цінність і є окремим об'єктом захисту; та антропоцентричний (або людиноцентричний), за яким навколишнє середовище охороняється в контексті захисту прав людини.

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджених Законом України від 28 лютого 2019 р. [280] зазначається, що провадження екосистемного підходу в галузеву політику

та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, інтеграція екологічної політики до інших політик, обов'язкове врахування екологічної складової під час розроблення та затвердження документів державного планування є шляхом до сучасної системної екологічної політики ЄС.

Основними засадами державної екологічної політики в контексті нашого дослідження документ визначає: «… інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку та у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля (стратегічна Ціль 3 державної екологічної політики); … забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження».

Усталеним на сьогодні є підхід до розуміння поняття «безпека» в діалектичному поєднанні з поняттям «небезпека». Філософ Р. Емерсон підкреслює: «скрізь, де є життя, є і небезпека» [188, с. 26]. Ще Ж. Руссо в трактаті «Про суспільний договір» зазначав, що найважливішою задачею держави є турбота про свою і безпеку, в продовження тези Т. Гоббс, Б. Спіноза, Д. Локк розуміли останню як «стан або ситуацію покою, який утворюється через відсутність дійсної небезпеки (як фізичної, так і духовної)».

Представники сучасної науки аналогічно розглядають безпеку в якості крайнього значення небезпеки, коли остання відсутня абсолютно (А. Костров, А. Ткачова); як захищеність від завдання значущої шкоди (О. Сосновська) [317, с. 54], від посягань будь-якої окремої людини, організації, суспільства чи держави (Г. Ситник) [234, с. 113], від деструктивних чинників (загроз, ризиків, внутрішніх та зовнішніх небезпек) (Б. Дуб) [146, с.69]. В свою чергу, небезпеку визначають як «діяльність, спрямовану на реалізацію загроз, що здатна спричинити дестабілізацію системостворюючих елементів, які самі як такі загрожують функціонуванню та розвитку об'єкту безпеки у момент їх спричинення або при звичайному своєму протіканні закінчуються або можуть закінчитися колапсом його і відповідної системи безпеки» (В. Ліпкан [207,

с.39]); як «об'єктивно наявну, але не фатальну можливість нанесення шкоди, джерело виникнення загрози, що має ймовірнісний характер» (О. Ляшенко [208, с. 215]), як «стан, при якому стає можливою реалізація загроз» (Т. Романчик [305, с. 260]).

С. Пономарьов, І. Плохой зазначають, що загальне поняття безпеки полягає «у відсутності неприпустимого ризику, пов'язаного із можливістю заподіяння будь-якої шкоди життю, здоров'ю та майну громадян, навколишньому природному середовищу, в реалізації комплексу заходів; у використанні людських і матеріальних ресурсів, які призначені для запобігання такої шкоди; у захищеності … від небезпеки при надзвичайних ситуаціях; у безпечній експлуатації обладнання, споруд, механізмів, що усуває загрозу для життя, здоров'я та інтересів людини, навколишнього середовища» [234, с. 97].

В свою чергу, небезпеки містять у собі умови, які криють у собі потенційно можливі загрози, спричинені різними причинами та чинниками, до факторів ризику необхідно віднести природні, технічні та соціально-економічні фактори [124, с. 43], Т. Романчик [305, с. 260] тлумачать небезпеку як «об'єктивно наявну, але не фатальну можливість нанесення шкоди, джерело виникнення загрози, що мають ймовірнісний характер».

На Женевській конференції ООН Міжнародна стратегія зменшення стихійних лих «небезпека» була визначена як «потенційно згубне фізичне явище, подія або діяльність людини, які можуть призводити до загибелі людей або нанесення їм тілесних ушкоджень, заподіяння шкоди майну, порушення функціонування соціальних та економічних систем або погіршення стану довкілля».

До джерел небезпеки можна віднести умови або чинники, які приховують у собі, або самі по собі є, або в різній сукупності проявляють ворожі наміри, шкідливі властивості, деструктивну природу [204, с. 61].

Підсумовуючи А. Гріненко, вказує, що «у всеохоплюючому науковому сенсі під безпекою розуміється захищеність природно-фізіологічних, соціально-економічних, ідеально-духовних та ситуативних потреб у ресурсах,

технологіях, інформації та етичних ідеалах, які необхідні для забезпечення життєдіяльності і розвитку як особистості, так і держави» [124, с. 41].

Але така парадигма змінюється під час воєнного стану, оскільки небезпека з потенційної перетворюється в реальну з наявністю великої кількості загроз та ризиків і про безпеку можна говорити як про стан системи, за якого мінімізуються наслідки такої небезпеки. Тобто в умовах воєнного стану необхідним є забезпечення прийняття дій управлінської системи, здатних мінімізувати негативний вплив факторів небезпеки або навіть перетворити його на нові можливості [328, с. 152].

В Консультативному висновку Міжнародного суду ООН щодо законності застосування або погрози застосуванням ядерної зброї 1996 року зазначається, що «… чинне міжнародне право … вказує на важливі екологічні фактори, які слід належним чином враховувати в контексті імплементації принципів та норм законодавства, що застосовується у збройних конфліктах» (п. 33) [58].

Базовими міжнародними договорами у сфері захисту природного середовища під час збройних конфліктів є:

- Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення 1972 року, яка передбачає такі заходи зміцнення довіри, як обмін інформацією, що стосується науково-дослідних центрів та лабораторій, національних програм науково-дослідної діяльності та розвитку в області біологічного захисту, виникнення будь-яких інфекційних захворювань та аналогічних явищ у зв'язку з токсинами; сприяти оприлюдненню та використанню результатів біологічних досліджень, що мають відношення до Конвенції;

- Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року [181], яка забороняє як у воєнний, так і в мирний час будь-які дії, які можуть спричинити «тривалу» (кілька місяців, приблизно один сезон) зміну клімату, що може завдати шкоди іншій державі, а також використання будь-яких засобів впливу на природне середовище для зміни шляхом цілеспрямованого керування

природними процесами динаміки, складу і структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу або космічний простір (стаття 2);

- Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію 1980 року [180], що забороняє навмисні зміни довкілля як інструмент війни, але не передбачає жодної компенсації;

- Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення 1993 року [182], частина 3 статті VII якої передбачає зобов'язання держав-учасниць «під час виконання своїх зобов'язань, що випливають з цієї Конвенції, приділяти першочергову увагу дотриманню режиму безпеки людей та захисту навколишнього середовища».

- Протокол III 1995 року про заборону або обмеження застосування запалювальної зброї до Конвенції 1980 року [143], що забороняє перетворювати ліси або інші види рослинного покриву на об'єкт нападу із застосуванням запальної зброї, за винятком випадків, коли такі природні елементи використовуються для того, щоб укрити, сховати або замаскувати комбатантів або інші військові об'єкти, або коли самі є військовими об'єктами.

- Договір про заборону ядерної зброї 2017 року [141], пункт 9 Преамбули якого передбачає повну заборону ядерної зброї на основі принципів та норм міжнародного гуманітарного права, включно з нормами щодо захисту природного середовища, вказує на катастрофічні гуманітарні наслідки, які становлять серйозні негативні наслідки для навколишнього середовища в результаті будь-якого застосування ядерної зброї, статті 6(2) і 7(6) вимагають проведення екологічної реабілітації територій, забруднених застосуванням або випробуваннями ядерної зброї;

- положення Додаткових протоколів 1977 року до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року (детальніше про них в підрозділі 3.3).

Окремо треба зазначити акти міжнародних організацій, спрямовані безпосередньо на захист навколишнього природного середовища, довкілля в умовах збройних конфліктів, зокрема, Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН

47/37 від 25 листопада 1992 року «Захист довкілля під час збройного конфлікту» [68]; Резолюцію Асамблеї ООН з навколишнього середовища 2/15 від 27 травня 2016 року «Захист навколишнього середовища в районах, що постраждали від збройних конфліктів», якою підтверджена відданість повному здійсненню Цілей сталого розвитку, зазначених у резолюції Генеральної Асамблеї ООН 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» та визнана роль здорових екосистем та ресурсів, що регулюються у сталий спосіб, у зниженні ризику виникнення збройних конфліктів [1]; Резолюцію ЮНЕП 3/1 «Пом'якшення наслідків та обмеження забруднення довкілля у районах, вражених збройними конфліктами та тероризмом» від 6 грудня 2017 року, якою передбачене зокрема направлення спеціальних тимчасових місій та надання допомоги країнам, які страждають від збройних конфліктів або у результаті терористичної діяльності [2].

В Рейк'явікській декларації (Рейк'явік, 16-17 травня 2023 року) глави держав та урядів Ради Європи заявили про свою відданість посиленню своєї роботи в Раді Європи з питань прав людини в довкіллі, визначенню викликів, що виникають внаслідок потрійної планетарної кризи забруднення, зміни клімату та втрати біорізноманіття для прав людини, а також сприянню розробці спільних відповідей на них.

Разом з тим, як справедливо зазначають В. Єрмоленко та О. Браніцький, на сьогодні наявна «неспроможність існуючого міжнародного екологічного права, втім як і міжнародного права в цілому, адекватно реагувати на виклики сьогодення, що зумовлює необхідність зміни як їх світоглядної концепції, так і нормативної моделі та організаційного забезпечення» [155, с. 34].

Стаття 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» №1264-XII від 25 червня 1991 року [282] (далі – Закон про охорону) «екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей».

У словнику-довіднику «Екологія людини» (під ред. акад. М.О. Агаджаняна) екологічна безпека тлумачиться в трьох аспектах, що об'єднуються ідеєю збереження людини: «1) забезпечення гарантії запобігання екологічно значущих катастроф і аварій в результаті сукупності певних дій; 2) ступінь відповідності існуючих або передбачуваних екологічних умов завданням збереження здоров'я населення; 3) комплекс станів, явищ і дій, що забезпечує екологічний баланс на Землі на тому рівні, до якого без значних втрат може адаптуватися людство».

Усталено в доктрині екологічну безпеку тлумачать через поняття «стан» і як складову національної безпеки.

Наприклад, І. Бригадир [107, с. 113] аналогічно розумінню національної безпеки і як її складову розглядає екологічну безпеку як «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля, за якого гарантується право кожної людини на здорове та безпечне навколишнє середовище та існують необхідні умови для захисту довкілля, відтворення природних об'єктів і задоволення інших прав громадян та інтересів держави». Аналогічної позиції дотримуються А. Качинський та Ю. Єгоров [168, с. 75], уточнюючи, що мова йде про інтереси об'єктів екологічної безпеки (особистості, суспільства та держави), з чим не можна погодитись, з нашої позиції людина, суспільство та держава виступають суб'єктами екологічної безпеки (детальніше у підрозділі 2.1).

О. Заржицький, підтримуючи позицію щодо розгляду екологічної безпеки як складовою національної безпеки, вказує, що вона гарантує «захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, що їх створюють антропогенні чи природні чинники» [161, с. 60]. На підтримку цієї тези А. Грубінко та А. Кучер визначають екологічну безпеку одним з найбільш важливих компонентів національної безпеки, ступнем захищеності людини, суспільства, держави і одночасно станом навколишнього природного середовища [125, с. 19].

В. Дудюк та В. Гобела під поняттям екологічної безпеки розуміють «стан, що характеризується забезпеченням всіх життєво необхідних потреб людини з дотриманням негативного впливу на навколишнє природне середовище на рівні, що гарантує безпечні умови життєдіяльності та здоров'я людей, не передбачає погіршення умов життя в майбутньому та створює систему заходів для запобігання та усунення наслідків природних явищ і стихійних лих» [149, с. 132]. П. Мельник та А. Климович тлумачать цю категорію вужче, але ж як «стан довкілля, за якого забезпечується захищеність життя, здоров'я людини і навколишнього природного середовища від небезпек техногенного, біологічного, соціального і природного характеру» [215, с. 212].

О. Вишневська, Н. Бобровська, І. Саваріна тлумачать безпеку в природокористуванні ж через процес управління загрозами та небезпеками, тим самим підтверджуючи ключове значення останнього в питанні забезпеченні безпеки в природокористуванні. При цьому, підґрунтям системи екобезпеки автори вважають «організаційно-правовий, соціально-політичний, господарський механізм управління природокористуванням, що базується на кількісних даних, результатах математичного моделювання та прогнозування, сучасних інформаційних технологіях, можливості протидії антропогенній і природній деструкції біосфери» [117, с. 9, 43]. Як «систему заходів, спрямованих на захист життєво необхідних інтересів людини від несприятливого впливу навколишнього природного середовища» розуміє екологічну безпеку і М. Малишко [211, с. 331-335].

М. Мельник та М Хавронюк, характеризуючи екологічну безпеку в якості основного безпосереднього об'єкта злочину, визначають її як «умову життєдіяльності людини, флори, фауни в частині нормативно визначеного порядку виконання робіт, пов'язаних з проєктуванням, будівництвом, експлуатацією об'єктів, потенційно шкідливих для навколишнього природного середовища» [224, с. 629]. Хоча як представляється, таке визначення більше характеризує навколишнє середовище, а ніж екологічну безпеку.

В свою чергу, С. Гавриш, визначаючи об’єкт екологічного злочину, визначає екологічну безпеку подібно до законодавчого розуміння як «стійкий стан навколишнього природного середовища, що забезпечує відсутність небезпеки заподіяння незапланованої шкоди життю та здоров’ю людей, екосистемам за умови прийнятного ризику технологій в межах від її оптимуму (ідеальний варіант) до можливих допустимих величин (для всіх людей) чи порогових величин (для обслуговуючого персоналу)» [122, с. 167–168].

Національна екологічна безпека є складовою транснаціональної міжнародної екологічної безпеки. Здебільшого міжнародну екологічну безпеку розуміють як певний стан міжнародних відносин, що забезпечує захищеність людства та довкілля задля сталого розвитку.

Наприклад, Н. Малишева вказує, що «міжнародна екологічна безпека -це такий стан міжнародних відносин, за якого забезпечується захищеність на глобальному та регіональному рівнях людини, умов її життєдіяльності, всіх елементів екосистеми Землі від шкідливих впливів чинників природного та антропогенного походження, для забезпечення сталого розвитку в інтересах нинішнього та прийдешніх поколінь» [210, с. 524].

А. Бохан підтримує цю позицію, але з іншим формулюванням з прив’язкою до національних екологічних безпек, підкреслюючи їх взаємозв’язок та взаємозалежність. Науковець наголошує, що формування та реалізація міжнародної екологічної безпеки має здійснюватися у відповідності до загальновизнаних світовою спільнотою паритетних засад із урахуванням її «надпріоритетності в структурі національної безпеки країни та стратегічних орієнтирів розвитку суспільства з обов’язковим дотриманням прав та свобод людини; її високого статусу та її політичної підтримки, що враховує національні та регіональні інтереси збереження та відтворення природної, історичної, генетичної спадщини людства; пріоритету загальнолюдських цінностей і права народів, країн світу на безпечне довкілля…; її інтернаціоналізації та інтеграції в життєві цінності й пріоритети розвитку людства, процеси їх внутрішньої взаємодії в різних видах політичної,

економічної та екологічної діяльності; її колективного характеру» в реалізацію «принципу природа не знає кордонів» [106].

В створенні колективної універсальної системи безпеки, яка об'єднує всі держави, на думку Ю. Краснової, і є сутність концепції міжнародної екологічної безпеки [194, с. 147 Краснова Ю.А. Особливості міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Випуск 45. Том 1. С.143-147.]. На акумулюючому та взаємозалежному ефекті міжнародної екологічної безпеки наголошує і В. Рибачек, який вказує, що її «порушення в будь-якій країні або регіоні може спричинити негативні наслідки для екологічного стану інших близько розташованих територій або у світовому масштабі [298, с. 216].

Треба відмітити також підхід щодо розуміння міжнародної екологічної безпеки як певного недосяжного ідеалу стану навколишнього середовища, безпечного для людства. Так, В. Кононенко вказує, що це «стабільний стан максимально можливого уповільнення погіршення навколишнього природного середовища, прагнення щодо підтримання якого декларується міжнародним співтовариством» [183, с. 47].

Об'єктом екологічної безпеки виступає «природнє (навколишнє) середовище». Стаття 5 Закону про охорону визначає навколишнє природне середовище як «сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси».

Як зазначається в пункті 2126 Коментаря до Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (далі – ДП I), поняття природного середовища слід розуміти в найширшому сенсі, враховуючи положення статті 54 ДП I «Захист об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення», Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року (далі –

Конвенція 1977) [181], Конвенції про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження чи мають невибіркову дію 1980 року (далі – Конвенція 1980) [180], - як біологічне середовище, в якому проживає населення, і яке включає біоту, літосферу, гідросферу та атмосферу Землі, космічний простір, фауну, флору та інші біологічні чи кліматичні елементи, об'єкти, необхідні для виживання (сільськогосподарські угіддя, питна води, худоба тощо) [69].

Стаття 2 Конвенції про цивільну відповідальність за шкоду, спричинену діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища 1993 року визначає, що навколишнє середовище включає природні ресурси абіотичного та біотичного походження, такі як повітря, вода, грунт, фауна і флора та взаємодію між ними; власність, що формує культурну спадщину і характерні риси ландшафту [36].

Закордонні дослідники пропонують розглядати природне середовище у вузькому та широкому розумінні. Так, у вузькому розумінні воно включає «всі ліси та рослинність, води, озера та моря, ґрунт і підґрунт, а також повітря» [42, с. 25]; в широкому розумінні - також «природні елементи, які є або можуть бути продуктом людського втручання, тобто продовольство, сільськогосподарські угіддя, питну воду і сільськогосподарських тварин» [76, с. 5].

У звіті Групи «Біотоп» 1975 року «природне середовище відноситься до зовнішніх умов та чинників, які впливають на життя, розвиток та виживання цивільного населення і живих організмів», тоді як навколишнє середовище людини стосується лише «безпосереднього оточення, у якому живе цивільне населення» (пункт 5) [145, с. 267].

І. Личенко [206, с. 401] пропонує наступний поділ екологічної безпеки на види: 1) за типом (техногенно-екологічна, радіоекологічна, природна, економіко-екологічна, соціальна); 2) за масштабом (глобальна, державна, регіональна, місцева, об’єктова; 3) за об’єктами охоронно-правового впливу (довкілля, соціальних спільнот, людини); 4) за локалізацією протидії можливому екологічно-небезпечному впливу (пов’язана з атмосферою,

літосферою, гідросферою; 5) за джерелом та наслідками небезпечного впливу (антропогенного, техногенного, військового характеру); 5) залежно від еконебезпечних видів діяльності (хімічна, технічна, біологічна, радіаційна, мілітаристська).

О. Вишневська, Н. Бобровська, І. Саваріна [117] виокремлюють три рівні зацікавленості у сфері екологічної безпеки:

- людини – право на екологічну безпеку розглядається як фундаментальне право людини;

- суспільства – екологічна безпека реалізується в умовах інтенсивного коеволюційного розвитку, що передбачає сумісну, взаємопов'язану еволюцію біосфери й людського суспільства; єдність природних і соціальних еволюційних процесів є головним механізмом становлення ноосфери; ефективна політика в природному, економічному й соціальному аспектах забезпечує відносно екологобезпечний розвиток суспільства, баланс між запитами суспільства та можливостями природи;

- держави – мета держави в сфері екологічної безпеки полягає у виробленні концептуальних основ загальної стратегії в галузі захисту навколишнього природного середовища та раціонального природокористування, у формуванні нових типів технологічних процесів, соціальної організації та управління, у здатності розв'язувати екологічні проблеми тощо.

Щодо розуміння поняття «загрози».

Пункт 6 частини 1 статті 1 ЗУ від 21 червня 2018 року №2469-VIII «Про національну безпеку України» визначає загрози як «явища, тенденції і чинники, що унеможливлюють чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України»; зауважимо, що попередній ЗУ «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV містив інше більш просте визначення - як «наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України». Як

представляється, виключення поняття «небезпека» з визначення в даному випадку є доцільним і сприяє затвердженню принципу правової визначеності.

В науковій літературі існують наступні підходи. По-перше, загрози визначаються як синонім небезпеці. Наприклад, О. Ляшенко вказує, що «загроза – це розмаїття суперечностей, які створюють небезпеку для системи безпеки, життєзабезпечення її системоутворюючих елементів», «це небезпека на стадії переходу із можливості у дійсність» [208, с. 123]. Або як сукупність умов та факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам суб'єктів (особистості, суспільства та держави) в певній сфері (В. Ткаченко [335, с. 497], В. Сенчагов [311, с. 145]).

По-друге, загрозу розглядають як «перехідну стадію від небезпеки до певних дій, здатних завдати шкоди об'єкту дослідження» (Є. Олейніков, В. Ярочкін [305, с. 261]).

По-третє, загрози розглядають як кінцеву стадію несприятливих умов, після чого обов'язково настають несприятливі наслідки, спричиняється шкода (А. Кузьменко [199, с. 81], О. Мороз, Н. Карачина, А. Шиян [219, с.7]).

На Саміті G-20 в Індонезії (15-16 листопада 2022 року) Президент України Володимир Зеленський задекларував екологічні пріоритети політики України, включивши до 10 стратегічних завдань для України подолання наслідків екоциду як масштабного руйнування у результаті російської воєнної агресії.

В рішенні Ради національної безпеки і оборони України (далі -РНБО) від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» [286] серед викликів та загроз національній безпеці України в екологічній сфері визначає «високий рівень ризиків для природних екосистем та здоров'я населення, зумовлений значним забрудненням довкілля через техногенне навантаження, нераціональне використання природно-ресурсного потенціалу, значні обсяги накопичених в Україні відходів, загострення екологічних та техногенних проблем у районах, прилеглих до зони конфлікту на Донбасі» тощо.

У червні 2022 року Робоча група «Екологічна безпека» при Національній раді з відновлення України від наслідків війни визначила п’ять пріоритетних напрямів у сфері екобезпеки, серед яких: критичний стан екологічної безпеки в Україні; значна кількість утворених відходів через військові дії та значне пошкодження об’єктів управління відходами та пов’язане з цим порушення логістичних зв’язків у цій сфері; низький рівень переробки відходів; високі рівні промислового забруднення в умовах відсутності належного контролю за викидами [152].

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року окремо виділені екологічні проблеми Донбасу, де основні загрози представляють: «затоплення шахт та можливість виходу токсичних шахтних вод на поверхню, проникнення у підземні води; загроза потрапляння їх до річки Сіверський Донець та Азовського моря; припинення роботи очисних споруд та пошкодження сховищ токсичних та радіоактивних відходів; пошкодження територій природно-заповідного фонду; забруднення атмосферного повітря та ґрунтів хімічними продуктами внаслідок вибухів боєприпасів; знищення ландшафтів та рослинності у зв’язку з використанням військової техніки та будівництвом оборонних споруд; знищення значних площ лісів унаслідок викликаних воєнними діями пожеж та неконтрольованих рубок».

Як справедливо зауважує О. Резнікова, в умовах мінливого та невизначеного середовища безпеки одним з ключових аспектів стійкості та безпеки держави (національної, екологічної) є ядерна безпека [293, с. 23].

Серед експертів існує позиція, що головною загрозою для навколишнього середовища і людства під час збройного конфлікту є загроза «ядерної війни», що на сьогодні частіше асоціюється з ймовірністю ядерного тероризму. Використання ядерної зброї може призвести до екологічної катастрофи планетарного масштабу [159, с. 184].

Починаючи з 2014 року з подій на сході України та окупації Криму, значно посилилась увага до ядерної безпеки України. Стаття 5 ЗУ від 8 лютого

1995 року № 39/95-ВР «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [253] серед основних принципів державної політики у сфері використання ядерної енергії та радіаційного захисту визначає «пріоритет захисту людини та навколишнього природного середовища від впливу іонізуючого випромінювання» та «забезпечення безпеки під час використання ядерної енергії». Але втрата контролю з боку України над окупованими територіями унеможливлює в т.ч. і виконання цих принципів. Втрата інфраструктури ядерної безпеки, зокрема в морських портах та на кордонах України, висування рф планів щодо відновлення свого ядерного потенціалу на окупованій території Криму та активне просування нею своїх інтересів в регіоні, напади важким озброєнням на атомні електростанції, що може призвести до поширення радіоактивних матеріалів, створюють нові виклики та загрози у сфері ядерної безпеки.

Як зазначив Голова Держатомрегулювання О. Коріков, станом на лютий 2026 рік «українські атомні станції працюють стабільно, радіаційна обстановка на промислових майданчиках станцій в межах норми; після ударів росії по об’єктах енергетичної інфраструктури відновлено потужність енергоблоків на понад 90%потужностей», але одними з головним викликів для ядерної та радіаційної безпеки України залишаються «триваюча окупація Запорізької АЕС, на якій триває процес деградації обладнання, систем безпеки, систем важливих для безпеки», «удар російського БПЛА по Новому безпечному конфайнменту об’єкта «Укриття» енергоблоку № 4 ЧАЕС, в результаті якого втрачена ізолююча функція НБК [185]. Як показало проведене німецьким Greenpeace незалежне розслідування, військове захоплення чорнобильської зони призвело до збільшення рівня радіації на окупованих територіях полісся (причому річ може йти не лише про Україну, а й про республіку Білорусь) [226]. А за юридичною адресою промислових потужностей ЗАЕ в окупованому Енергодарі зареєстровано військову частину Росгвардії, права засновника виконує Федеральна служба військ Національної Гвардії РФ.

Нагадаємо, що вперше Міжнародний суд ООН розглянув справи щодо захисту навколишнього середовища від радіоактивного забруднення 20 грудня 1974 року - справа про ядерні випробування (Австралія проти Франції) та справа про ядерні випробування (Нова Зеландія проти Франції), пов'язані з випробуваннями ядерної зброї Францією в атмосфері в південній частині Тихого океану.

Ще один проблемний аспект ядерної безпеки – це недостатньо безпечне зберігання радіоактивних відходів, незаконного обігу ядерної продукції та контрабанда покинутих радіоактивних джерел [85, с. 109].

Оскільки міжнародна спільнота прагне перейти на стале джерело енергії та досягти нульових викидів вуглецю до 2050 року (Міжнародне енергетичне агентство, 2021),

В свою чергу, ЮНЕП у «Попередньому огляді: вплив конфлікту в Україні на природнє середовище. 14.10.2022» серед загроз природньому середовищу і відповідно екологічній безпеці виділяє:

- «численні кризи, які пов'язані з хімічними речовинами, боєприпасами та військовою технікою, наявністю цілої низки забруднюючих речовин;

- шкода, яка завдана паливним сховищам, промисловій інфраструктурі, ключовим об'єктам інфраструктури, таким як системи водопостачання, енергопостачання й утилізації відходів, міським територіям, сільськогосподарським і природним територіям;

- токсична спадщина ще довго після завершення конфлікту» [80].

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року серед основних сучасних еколого-енергетичних проблем і відповідно задач визначаються:

- упорядкування, узгодження та прискорення процесу запровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, розвитку відновлюваних джерел енергії, нематеріального природокористування;

- вжиття значних системних заходів, спрямованих на підвищення енергоефективності, декарбонізацію енергетичного сектору та розвиток джерел відновлюваної енергетики;

- забезпечення доступу «до об’єктів військово-оборонного промислового комплексу для здійснення відповідного нагляду та контролю за дотриманням на цих об’єктах природоохоронного законодавства, запобігання забрудненню поверхневих та ґрунтових вод нафтопродуктами, знищенню природних ландшафтів тощо з метою мінімізації наслідків діяльності на цих об’єктах»;

- зняття з експлуатації та переведення в екологічно безпечний стан об’єктів Державного спеціалізованого підприємства «Чорнобильська АЕС», розташованих на території зони відчуження і зони безумовного (обов’язкового) відселення, контроль за об’єктами системи радіаційно-екологічного контролю та моніторингу радіаційного стану навколишнього природного середовища і забезпечення радіаційної безпеки.

Щодо системи забезпечення екологічної безпеки, враховуючи наявні в науковій літературі підходи, можна зробити висновок, що під «системою» розуміється цілісна сукупність розташованих відповідно до певного порядку елементів, що має інтеграційні властивості сукупності певних елементів, які об’єднані за спільною ознакою, призначенням або будовою, структурою, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин.

Застосовуючи системний підхід до аналізу систем безпеки, О. Резнікова [293, с. 41-42] виокремила такі закономірності систем: як системи мають розглядатися соціальні явища (Л. фон Берталанфі); системи мають структуру, стійку єдність взаємопов’язаних елементів (Н. Овчінніков, В. Ешбі); системними параметрами є ознаки, за якими її можна ідентифікувати та класифікувати (А. Уємов); складні системи є відкритими, перебувають у постійній взаємодії із зовнішнім середовищем і у своєму складі можуть містити простіші системи (Ю. Сачков, В. Ешбі).

Система екологічної безпеки потребує механізму, що забезпечить її функціонування через взаємодію всіх складових, розвиток, досягнення

очікуваного результату, визначеної мети. Таким механізмом є система забезпечення екологічної безпеки, що є цілісною та структурованою, її елементи тісно пов’язані між собою спільною метою.

С. Шутяк наголошує на тісному зв'язку між існуванням та ефективним впровадженням правових норм, які сприяють збереженню та відновленню природного середовища та забезпеченням екологічної безпеки, та виділяє низку заходів гарантування екологічної безпеки, з якими можна погодитися, та з виділенням відповідального суб’єкта публічного управління, що є дискусійним:

- політичні (передбачають забезпечення екологічної безпеки і рівноваги на території України, у т.ч. в зоні відчуження): Комітет з екологічної політики та природокористування ВРУ, профільне міністерство;
- економічні (стабільне фінансування природоохоронної діяльності та стимулювання розвитку екологічного підприємництва, підтримання належного податкового, кредитного та інвестиційного клімату тощо): ВРУ, КМУ, Міністерство економіки та довкілля України, органи місцевого самоврядування;
- технічні (запровадження науково обґрунтованих та безпечних для навколишнього природного середовища вимог): Національна академія наук України, Міністерство оборони України;
- організаційні (перехід до системи запобігання правопорушенням і моніторингу стану довкілля, зменшення тиску на бізнес-середовище тощо): КМУ, органи місцевого самоврядування;
- державно-правові (стратегічна екологічна оцінка та оцінка впливу на довкілля): центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування;
- інші (виконання міжнародних зобов’язань, міжнародне співробітництво): Міністерство закордонних справ України [355].

К. Козмуляк вважає, що необхідним для забезпечення екологічної безпеки та формування передумов для ефективної відбудови України в умовах збройного конфлікту та постконфліктний період є: 1) дотримання вимог

міжнародних актів, спрямованих на охорону довкілля або окремих його компонентів; 2) чітка фіксація порушень норм чинного законодавства України та міжнародних актів у цій сфері; 3) ретельна оцінка завданих збитків та притягнення винних до юридичної відповідальності; 4) врахування екологічної складової в документах стратегічного планування та при плануванні діяльності, що підлягає ОВД при проведенні відновлювальних робіт з ліквідації наслідків збройної агресії та бойових дій [176, с. 178-179]

Підтримуючи вказану позицію, М. Білоконь пропонує для належного відновлення екологічної безпеки наступний набір інструментів: «1) сувора фіксація злочинів проти довкілля та оцінка збитків; 2) застосування підходів міжнародного законодавства із забезпечення екологічної безпеки; 3) формування національного плану, системи дій із відновлення стану навколишнього природного середовища із зазначенням чітких способів та конкретних термінів; 4) мінімізація ризиків для екологічної безпеки; 5) збалансоване використання природних ресурсів; 6) відновлення та забезпечення розвитку природоохоронних територій тощо» [102, с. 44].

На підтвердження думки науковців, можна зазначити, що важливість фіксації та оцінки завданої повномасштабним вторгненням екологічної шкоди Україні, адже, по-перше, мова йде про загальне розуміння стану довкілля та спричинених змін для вчасного реагування компетентних суб’єктів та профілактики більш серйозних негативних наслідків, інформування населення про наявні та можливі екологічні ризики; по-друге, нагальним та актуальним питанням є формування доказової бази з метою підтвердження розміру шкоди, збитків і втрат, визначення витрат, необхідних для відновлення майна та майнових прав, що зазнали руйнівного впливу, та з метою притягнення винних до відповідальності за екологічні злочини [87, с. 5].

У липні 2022 року для фіксації екологічних злочинів, скоєних рф, збору даних про екологічні загрози Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України у партнерстві з Міністерством цифрової трансформації за підтримки проєкту USAID/UK «Прозорість та підзвітність у державному

управлінні та послугах/TAPAS» та проєкту «Apena2», що фінансується Європейським Союзом запустило сайт «ЕкоЗагроза».

За даними «ЕкоЗагрози», станом на 21січня 2024року зафіксовано 4350 повідомлень (задокументовано1478) про військові дії, які мають безпосередній вплив на довкілля; російське вторгнення завдало приблизно 2183 млрд. гривень екологічних збитків, з них 1322,5 млрд. гривень - забруднення повітря, 1011,3 млрд. гривень - від забруднення води та 83,5 млрд. гривень - від забруднення ґрунтів [150].

В науковій літературі також наводяться пропозиції щодо виділення напрямів вдосконалення забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту. Так, Т. Пічкур та Т. Висоцька [232, с. 190-191] пропонують 4 напрями: 1) правове регулювання (законодавче встановлення допустимих форм використання природного потенціалу і застосування відповідних нормативно-правових актів); 2) економічне регулювання (державне планування, економічне стимулювання та контроль за використанням природного потенціалу); 3) інформаційно-технологічний напрям (розробка та впровадження наукоємних, мало- і безвідходних технологій, моніторинг стану довкілля і прогноз розвитку екологічного стану територій, доступ до екологічної інформації та прозорість у прийнятті рішень); 4) світоглядний напрям (зміна уявлень про взаємозв’язки в системі «людина –природа», відношення до довкілля).

В. Загорський, А. Ліпенцев, Є. Борщук [158, с. 86] виділяють такі пріоритети формування практичних механізмів екологічної політики: 1) комплексна екологічна оцінка території з визначенням та оцінкою факторів екологічної небезпеки для конкретних територій; 2) екологічний моніторинг; 3) управлінські рішення.

1.2. Правові засади забезпечення екологічної безпеки в Європейському союзі

Преамбулою Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року [342] визначено зобов'язання України забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до законодавства ЄС відповідно до визначених напрямів та забезпечувати ефективне її виконання, сприяючи поступовій економічній інтеграції і поглибленню політичної асоціації України з ЄС.

Частина 2 статті 289 «Зміст та цілі (сталого розвитку)» Угоди визначає, що «Сторони визнають важливість якнайповнішого врахування економічних, соціальних та екологічних інтересів не тільки свого відповідного населення, а й прийдешніх поколінь і гарантують, що економічний розвиток, екологічна та соціальна політика підтримується спільно». Сторони також підтвердили своє «зобов'язання щодо ефективної імплементації у своїх законах та практиках багатосторонніх угод з охорони навколишнього середовища, учасницями яких вони є» (стаття 292 Угоди).

Треба погодитися з О. Турченко, що «сталий розвиток» - це комплексне поняття, в основі якого лежать гармонійне поєднання економічного, соціального та екологічного розвитку; баланс технологічного та економічного розвитку, координація зусиль всієї спільноти для досягнення сталого розвитку, взаємозв'язок поколінь, провідна роль держави в забезпеченні сталого розвитку. Забезпечення сталого розвитку можливе лише за умови системного взаємозв'язку між усіма блоками (економічним, соціальним, демографічним, культурологічним, технологічним, технічним, транспортним, екологічним, безпековим тощо) кожної геосоціосистеми [340, с. 164].

Вперше ж поняття сталого розвитку було введено в правовий, науковий, публіцистичний обіг Доповіддю Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів «Всесвітня стратегія охорони природи» (1980 р.), в якій

такий розвиток визначався як «модифікація біосфери і використання людських, фінансових, поновлюваних і невідновлюваних природних ресурсів для задоволення потреб людей і поліпшення «якості життя»; щоб розвиток був стійким, слід враховувати не тільки його економічні аспекти, але і соціальні і екологічні чинники ... ». Однак саме визначення сталого розвитку («sustainable development») з'явилося в 1987 р. у Доповіді Комісії Брундтланд - «Людство здатне надати розвитку сталий довготривалий характер, для того щоб він відповідав потребам нинішнього покоління, не позбавляючи майбутні покоління можливості задовольняти свої власні потреби» (п.27) [71], і практично всі документи, прийняті під егідою ООН, виходять саме з такого визначення сталого розвитку, роблячи акцент на провідній ролі людини і взаємозв'язку поколінь.

Теорія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, що ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю [173, с. 116], безальтернативний варіант подальшого поступу держав і загалом виживання людства [212, с. 79], але, як зазначав Ю. Щербак, універсального рецепту такого розвитку немає, кожна країна повинна розв’язувати проблему сталого розвитку, виходячи з власних цілей, національних особливостей та економічних можливостей [357, с. 4].

При переході до моделі сталого розвитку досягаються цілі суспільного прогресу - певні якісні зміни в економічній, екологічній, соціальній та політичній складових розвитку суспільства, що дозволяє забезпечити потреби теперішнього покоління та створити передумови для забезпечення потреб майбутніх поколінь, зберігаючи довкілля та раціонально використовуючи природні ресурси [341, с. 77].

Згідно з дев’ятим пунктом Преамбули Договору про Європейський союз [140] (далі – ДЄС), члени ЄС висловлюють своє зобов’язання сприяти «економічному та соціальному розвитку своїх народів, беручи до уваги принцип відповідального розвитку та в контексті завершення формування внутрішнього ринку, зміцнення згуртування та захисту навколишнього

середовища, а також проводити політику, яка гарантує, що розвиток економічної інтеграції супроводжуватиметься розвитком інших сфер, включаючи екологічну політику».

Частина 3 статті 3 ДЄС в контексті створення внутрішнього ринку ЄС закріплює прагнення до сталого розвитку Європи, що веде в т.ч. до високого рівня захисту та покращення якості довкілля. З вказаними положеннями корелюється стаття 11 Договору про функціонування Європейського союзу [142] (далі – ДФЄС), яка передбачає, що «вимоги щодо охорони довкілля повинні бути невід'ємною частиною визначення та реалізації політик та дій Союзу, зокрема з огляду на сприяння сталому розвитку».

Відповідно до статті 21 ч. 2 (d) та (f) ДЄС, «Союз визначає та впроваджує спільну політику та діяльність, намагається забезпечити високий рівень співробітництва у всіх сферах міжнародних відносин в цілях: … d) підтримки сталого розвитку в економічному, соціальному та екологічному плані в країнах, що розвиваються, з кінцевою метою викорінення бідності …. f) сприяння розробці міжнародних заходів щодо захисту та покращення якості довкілля та сталого управління світовими природними ресурсами з метою забезпечення сталого розвитку. Згідно статті 4 пунктів e) та i) ДФЄС, ЄС поділяє компетенцію у сфері довкілля та енергетики з державами-членами.

В свою чергу, статтею 35 Хартії основоположних прав ЄС 2000 року (в редакції Лісабонського договору 2007 року) [345, с. 1665] при визначенні та реалізації всіх політик та діяльності Союзу забезпечується високий рівень захисту здоров'я людини. Це положення повністю дублює частину 1 статті 168 і міститься в загальному положенні статті 9 ДФЄС.

Ці положення самі по собі не є основою для певних позитивних дій ЄС, враховуючи положення статті 6 ДФЄС ЄС здійснює підтримую, координаційну та доповнюючу діяльність щодо держав-членів без права розробки та впровадження власної політики у сфері охорони здоров'я, уніфікації такої політики держав-членів за допомогою обов'язкових заходів. До того ж, ці положення стосуються не індивідуального права людини на здоров'я, а

громадського здоров’я, що створює повноваження Союзу діяти на користь спільної протидії транскордонним загрозам здоров’ю, наприклад, щодо координації загальних заходів з профілактики захворювань (проти поширення інфекційних хвороб, надмірного споживання алкоголю і тютюну, наркотичної залежності тощо).

Щодо цього Суд ЄС вказав, що розгляд захисту громадського здоров’я як «визначального фактору у виборі, який має бути зроблений» не створює для законодавців Співтовариства заборони використовувати іншу відповідну правову основу (C-380/03 Germany v. Parliament and Council [5]).

До того ж Суд наголошує на пріоритеті захисту здоров’я та довкілля над суто економічними міркуваннями, наприклад, у Рішенні від 25.06.2024 року у справі C-626/22 «C.Z. та інші проти Ilva S.p.A. та інших» (ECLI:EU:C:2024:542) [62] Суд підтвердив, що оцінка впливу на здоров'я є обов'язковим елементом процедури надання чи перегляду екологічного дозволу (відповідно до Директиви 2010/75/ЄС) і «якщо така оцінка виявляє серйозні ризики для здоров'я, національні органи повинні відмовити у видачі дозволу або зупинити експлуатацію установки до усунення порушень».

Статтею 37 Хартії передбачається також, що «високий рівень захисту навколишнього середовища та покращення якості навколишнього середовища мають бути інтегровані в політику Союзу та забезпечуватися відповідно до принципу сталого розвитку». Що свідчить про розгляд екологічних стандартів в якості самостійного елементу правопорядку ЄС.

Треба погодитись з Ю. Красновою [196, с. 76], що екологічна безпека в ЄС є здебільшого метою екологічної політики й досягається завдяки реалізації принципу сталого розвитку. До цього ж в Договорах, правових актах ЄС не зустрічається поняття «екологічна безпека», широко розповсюдженим натомість є поняття «охорона довкілля».

Так, прийнята Європейською радою у 2010 році стратегія сталого розвитку ЄС «Європа 2020» [50], визначала три взаємопов’язані пріоритети розвитку ЄС до 2020 року:

- розумне зростання (smart growth): розвиток економіки, що будується на знаннях та інноваціях;

- стале зростання (sustainable growth): розвиток ресурсозберігаючої, зеленої та конкурентної економіки;

- соціально орієнтоване зростання (inclusive growth): розвиток економіки, що забезпечує високу зайнятість населення, соціальний захист та розвиток територій.

Стратегія ЄС у формі Європейської Зеленої Угоди 2019 / The European Green Deal 2019 (The European Green Deal. COM (2019) 640 final. Brussels, 11.12.2019.) ставить найамбітнішу ціль в контексті сталого розвитку - перетворення Європи до 2050 року на перший клімат-нейтральний континент.

Політикою зазвичай визначається особлива діяльність, яка включає нормативну, програмну, інституційну, організаційну і контрольно-координаційну складові, через які забезпечується управління економічною, правовою, соціальною, культурною, релігійною та іншими сферами [235], комплекс заходів щодо конкретних сфер суспільного життя. В свою чергу, екологічна політика – це діяльність, сукупність заходів щодо вирішення масштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення екологічної безпеки, збереження і примноження її природного потенціалу і національного багатства, захисту екологічних прав і свобод людини [189, с. 18].

В навчальній та науковій літературі зустрічаються і інші визначення понять «політика», «державна політика», зокрема:

- як напрям дій (або бездіяльність), що обирається владою для вирішення певної проблеми або сукупності взаємозалежних проблем [132, с. 51];

- як «цілеспрямована діяльність органів державної влади, спрямована на вирішення суспільних проблем, досягнення й реалізацію загальнозначущих цілей розвитку суспільства загалом або його окремих сфер; як реакція держави на конкретні суспільні проблеми, що проявляється у потребі забезпечення суспільної стабільності й задоволення суспільних інтересів; як оптимальний

синтез об'єктивних тенденцій суспільного розвитку і суб'єктивних суджень людей про власні інтереси в суспільстві» [88];

- як «діяльність, націлену на вирішення проблем суспільного розвитку, дії органів державної влади з вирішення проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів суспільства» [113, с. 21];

- як «відносно стабільну, організовану й цілеспрямовану діяльність/бездіяльність державних інституцій, здійснювані безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, яка впливає на життя суспільства» [131, с. 6];

- як напрям «діяльності держави щодо визначення та досягнення соціально значущих цілей розвитку суспільства чи його окремих сфер» [93, с. 35].

Так, розділ XX частини третьої ДФЄС закріплює спільну політику довкілля (статті 191–193 ДФЄС). Ці статті не мають прямої дії, а тому ці положення потребують конкретизації у вторинному праві. Вказані статті дуже схожі на колишні статті 174–176 Договору про заснування ЄС. Суд ЄС свого часу зазначав, що цілі та принципи екологічної політики ЄС, зазначені в статті 174 Договору про ЄС (нині стаття 191 ДФЄС), мають нормативне значення [75, с. 21].

Частина 2 статті 191 ДФЄС зазначає, що «політика Союзу щодо довкілля націлена на високий рівень захисту, з урахуванням розмаїття ситуацій у різних регіонах Союзу. Вона ґрунтується на принципі превентивності та принципах необхідності вжиття запобіжних заходів, першочергового усунення екологічної шкоди, насамперед у її витоку, та на принципі «забруднювач платить»». Щодо цього положення Суд ЄС зауважує, що такий рівень захисту, щоб бути сумісним з цим положенням, не обов’язково повинен бути найвищим з технічної точки зору (C-444/15 Associazione Italia Nostra Onlus, п. 44) [9].

Вказані принципи є обов’язковими для структур ЄС; держави-члени не зобов’язані застосовувати ці принципи в суто національних питаннях, тобто тих, що не ґрунтуються на праві ЄС (C-534/13 Ministero dell’Ambiente проти

Fipa Group [6]). Обов’язок дотримуватися принципів права ЄС у держави-члена виникає при впровадженні екологічних стандартів ЄС.

Безпосередньо, формування політики ЄС у сфері охорони довкілля та гарантування екологічної безпеки здійснюється шляхом ухвалення рекомендаційних за своїм характером так званих Програм дій із довкілля, які встановлюють чіткі напрями, цілі і принципи екологічної політики ЄС з їх детальним описом і графіком реалізації [252, с. 13].

Перша така Програма дій із довкілля була ухвалена на початку 1973 року та акцентувала увагу на зменшенні та запобіганні забруднення та відновлені небезпечного для життя та здоров’я людини стану довкілля, визначаючи серед найважливіших цілей: запобігання, зменшення та стримування екологічної шкоди; збереження екологічної рівноваги; раціональне використання природних ресурсів.

З Третьої програми дій Європейського Союзу з довкілля, ухваленої 7 лютого 1983 року [337] було запроваджено принцип інтеграції екологічної політики в інші сектори політик ЄС. І вже Четверта програма дій із довкілля (19 жовтня 1987 року) [347] безпосередньо орієнтована на пошук нових можливостей для інтеграції екологічної політики в інші політики ЄС, зосереджуючи увагу на розробці екологічних стандартів, управлінні всіма видами впливу на довкілля, забезпеченні ширшого доступу громадськості до інформації та поширення екологічної інформації, розвитку екологічної освіти, біотехнологій й управління природними ресурсами, охороні особливих природних територій.

Інтеграція екологічної політики та сталий розвиток стали ключовими елементами складної архітектури стратегічних документів у П’ятій програмі (1997 – 2003 рр.), коли Комісія до більш широкого та менш відданого підходу в напрямку інтеграції екологічної політики з впровадженням визначення ключових проблем секторів економіки, цілей та формуванням відповідної діяльності для досягнення цілей.

З ухваленням у 2002 році Шостої програми дій ЄС із довкілля [354] розпочався процес інтеграції вимог щодо захисту довкілля у всю зовнішню політику Союзу; зміцнення міжнародного управління у сфері довкілля за допомогою поступового посилення багатосторонньої співробітництва й інституційних рамок; орієнтації на швидку ратифікацію, ефективне дотримання та застосування міжнародних конвенцій і угод у сфері довкілля за участю ЄС; сприянні транскордонному екологічному співробітництву із сусідніми країнами й регіонами.

Одним з дев'яти Пріоритетів Сьомої Програми дій з охорони навколишнього середовища (2013–2020) є інтеграція та узгодженість екологічної політики з іншими напрямками спільної політики (Пріоритет 7, статті 83–86) [49].

Екологічна Програма Дій ЄС до 2030 року [44] у продовження Сьомої програми, має такі шість пріоритетних цілей: досягнення мети скорочення викидів парникових газів до 2030 року та кліматичної нейтральності до 2050 року, підвищення потенціалу адаптації, посилення стійкості та зниження вразливості до зміни клімату, просування до моделі регенеративного зростання, від'єднання економічного зростання від використання ресурсів та деградація навколишнього середовища та прискорення переходу до кругової економіки, що прагне до амбіцій з нульовим забрудненням, включаючи повітря, воду та ґрунт та захищаючи здоров'я та добробут населення.

Показовою в ставленні населення європейських країн до поставлених задач може бути, наприклад, справа Нойбауер проти Німеччини, що розглядалась Конституційним судом Німеччини [301]. Предметом оскарження став Федеральний закон Німеччини про захист клімату («Bundesklimaschutzgesetz» або «KSG»), група німецької молоді стверджувала, що мета KSG скоротити викиди ПГ на 55% до 2030 року порівняно з рівнями 1990 року є недостатньою, порушує їхні права людини, захищені Основним законом Німеччини, не враховує зобов'язання Німеччини та ЄС згідно з Паризькою угодою обмежити підвищення глобальної температури до «значно

нижче 2 градусів за Цельсієм» і для досягнення цілей Паризької угоди, Німеччині потрібно скоротити викиди парникових газів на 70% від рівня 1990 року до 2030 року.

В результаті суд виключив частину KSG як несумісну з фундаментальними правами через те, що останньою не встановлено достатніх положень щодо скорочення викидів після 2030 року і вперше у своїй практиці заявив, що «фундаментальні права – як міжчасові гарантії свободи – забезпечують захист від тягаря скорочення викидів парникових газів, встановленого стаття 20a Основного Закону в односторонньому порядку перенесено на майбутнє» [97].

В контексті статті 11 ДФЄС та враховуючи положення частини 1 статті 194 ДФЄС, згідно з якою енергетична політика Союзу повинна враховувати необхідність захисту та покращення стану навколишнього середовища, можна говорити про кореляційний зв'язок між спільною екологічною політикою та однією з ключових галузевих політик ЄС спільною енергетичною політикою, заходи в рамках якої у більшості випадків взаємопов'язані і доповнюють заходи в інших сферах, таких як зміна клімату, сталий транспорт, регіональний розвиток.

На сьогоднішній день можна спостерігати посилення зусиль ЄС, спрямованих на зміцнення енергетичної незалежності, самодостатності та безпеки в енергетичному секторі, що мають вираз у в документі Європейської Комісії «REPowerEU: Доступна, безпечна та стала енергетика для Європи» (COM(2022) 108 final). Раніше в рамках Європейської Зеленої Угоди Комісія заявляла про своє зобов'язання запропонувати перегляд Директиви про оподаткування енергії, зосередившись на екологічних питаннях.

Так званий «сучасний дизайн для енергетичного ринку ЄС» [59] передбачає запровадження сталого, ефективного механізму регулювання відносин, які стосуються купівлі-продажу, транспортування, сертифікації електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії, встановлення

критеріїв надання «гарантій походження» як засвідчення походження енергії з відновлюваних джерел.

Правову основу регулювання використання альтернативних джерел енергії та розвитку відновлюваної енергетики становлять Директива 2009/28/ЄС від 23.04.2009 року про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії та Директива 2012/27/ЄС від 25.10.2012 року про енергоефективність. З прийняттям Єврокомісією поправок до Директиви 2009/28/ЄС у червні 2018 року було встановлено дві нові цілі для держав-членів ЄС на 2030 рік: показник використання відновлюваних джерел енергії має становити не менше 32%, а показник енергоефективності – не менше 32,5% з можливим переглядом у 2023 році; що значно скоротить викиди для усього ЄС на рівні 40% до 2030 року [43].

Зазначений у пункті b) частини 1 статті 194 ДФЄС принцип забезпечення безпеки постачання повинен враховуватися ЄС і державами-членами, що означає не тільки те, що ЄС і держави-члени повинні реагувати на надзвичайні ситуації, коли вони виникають, але й те, що вони повинні вживати заходів для їх запобігання і з цією метою оцінювати наявність ризиків для енергетичних інтересів держав-членів і Союзу. На думку Комісії, метою забезпечення безпеки постачання є не максимізація енергетичної самодостатності або мінімізація енергетичної залежності, а обмеження ризиків, пов’язаних з такою залежністю (C-848/19 P Німеччина проти Комісії, пп. 47 і 69).

До того ж треба вказати і окремий правовий режим для субенергетичного питання - політики в галузі ядерної енергетики, сформульованої в Договорі про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії. Як неодноразово наголошував Суд ЄС, в атомній галузі саме застосовуються і принципи захисту навколишнього середовища (рішення C-594/18 P Austria v. Commission [10], п. 42, рішення C-115/08 Land Oberösterreich v. ČEZ a.s. [7], пп. 87–91). У рішеннях C-195/12 Industrie du bois de Vielsalm & Cie (IBV) SA [8] та C-66/13 Green Network SpA [11] Суд ЄС прямо постановив, що заходи зі сприяння

використанню відновлюваних джерел енергії сприяють досягненню цілей інтеграції екологічної політики.

Можна навести з цього приводу і практику національних судів європейських держав, зокрема, рішення Верховного Суду Сполученого Королівства від 20.06.2024 року у справі Sarah Finch проти Surrey County Council (UKSC/2022/0064) [29], в якому наголошується, що у рішеннях щодо планування ключовим фактором має бути вплив спалювання викопного палива на зміну клімату, що «потенційно може призвести до скорочення нових проєктів з видобутку викопного палива та більшої уваги до відновлюваних джерел енергії».

Висновки до Розділу 1

1. Парадигма безпеки як крайнього значення небезпеки, коли остання відсутня абсолютно, змінюється під час воєнного стану, оскільки небезпека з потенційної перетворюється в реальну з наявністю великої кількості загроз та ризиків і про безпеку можна говорити як про стан системи, за якого мінімізуються наслідки такої небезпеки.

2. Визначені складові елементи системи забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану, зокрема запропоновано віднести до них: 1) правотворчі заходи (розробка та прийняття концептуальних актів з формалізації комплексу диференційованих природоохоронних заходів, вдосконалення природоохоронного законодавства з врахуванням міжнародних та європейських стандартів, адаптація екологічного законодавства до права ЄС, розробка «аварійних протоколів» з врахуванням вимог МАГАТЕ); 2) організаційно-розпорядчі заходи (реалізація національної екологічної політики, врахування екологічної складової в документах стратегічного планування та при плануванні діяльності, що підлягає оцінці впливу на довкілля, поточних планів заходів із підтримання стану навколишнього природного середовища та при

проведенні відновлювальних робіт з ліквідації наслідків збройної агресії та бойових дій; стратегічна екологічна оцінка; забезпечення виконання екологічних стандартів і нормативів; застосування заходів адміністративного впливу; інформування громадськості про результати контролю; прогнозування екологічних наслідків; організація міжнародного співробітництва та міжнародної технічної співпраці для стратегічного екологічного оцінювання та подолання наслідків війни тощо); 3) еколого-стимулюючі заходи (екологічний моніторинг, стабільне фінансування природоохоронної діяльності, стимулювання розвитку «зеленої економіки», екологічного підприємництва, використання відновлювальних (або альтернативних) джерел енергії, створення сприятливого податкового, кредитного, інвестиційного клімату тощо); 4) охоронно-забезпечувальні заходи (встановлення, фіксація, документування фактів порушення національного екологічного законодавства та міжнародних норм, фактів екологічних кримінальних правопорушень та міжнародних екологічних злочинів, проведення екологічного аудиту з метою визначення та оцінки екологічної шкоди, втрат і збитків, завданих внаслідок збройної агресії, притягнення винних до юридичної відповідальності).

3. Екологічні стандарти є самостійним елементом правопорядку ЄС, Принцип захисту довкілля інтегрований до усіх секторів політики ЄС. Екологічна безпека в ЄС є однією з цілей екологічної політики й досягається в рамках реалізації принципу сталого розвитку.

4. Принципи екологічної політики ЄС є обов’язковими лише для інституцій ЄС, держави-члени ж зобов’язані дотримуватися їх тільки при впровадженні екологічних стандартів ЄС, зберігаючи право не застосовувати їх в суто національних питаннях.

5. Щодо України, то реалізація принципу інтеграції у післявоєнний період відіграватиме особливу роль, забезпечуючи відбудову країни відповідно до екологічних стандартів ЄС, що включатиме впровадження стратегій зеленої відбудови, які поєднують економічний розвиток із захистом довкілля, та

інтеграцію екологічних вимог у всі національні плани й програми, сприяючи сталому розвитку країни.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Суб’єкти забезпечення екологічної безпеки

Забезпечення екологічної безпеки є пріоритетною метою функціонування та діяльності всіх зацікавлених суб’єктів, починаючи від окремого індивіда та закінчуючи значимістю для суспільства, держави загалом, адже досягнення стану відсутності загрози для життя та здоров’я людини через негативні явища природного та техногенного походження сприяє стабілізації процесу суспільного розвитку.

Попри значну кількість наукових публікацій з досліджуваного питання, на доктринальному рівні відсутнє єдине визначення суб’єкта екологічної безпеки, що зумовлює існування різних підходів до розуміння цієї категорії; до того ж, немає чіткого розмежування між категоріями «суб’єкт екологічної безпеки» та «суб’єкт забезпечення екологічної безпеки».

Учасник правовідносин усталено визначається через категорію «суб’єкт» як особу, що наділена такою юридичною властивістю як правосуб’єктність.

З точки зору філософії суб’єкт розглядається як істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності [314]. С. Архипов розглядає суб'єкта права як особу, правову волю, сукупність правових зв'язків, а також як праводієздатність (правосуб'єктність).

Відповідно до пункту 38 статті 6 Директиви Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2022/2555 від 14.12.2022 року про заходи для високого спільного рівня кібербезпеки на всій території Союзу, внесення змін до Регламенту (ЄС) № 910/2014 та Директиви (ЄС) 2018/1972 та скасування Директиви (ЄС) 2016/1148 (Директива NIS 2) «суб’єкт» означає фізичну або юридичну особу, створену та визнану як таку на підставі національного права місця заснування, яка може, діючи від свого імені, здійснювати права та виконувати обов’язки [138].

В свою чергу, поняття «особа» знаходить своє юридичне вираження (бере початок) в цивільному праві. В. Кочин зазначає, що особа є юридичною форми участі у приватних відносинах, за допомогою якої уніфікується можливість суб'єкта права мати та реалізувати належні цивільні права та обов'язки [192, с. 56].

А. Гордеюк, узагальнюючи підходи до розуміння особи у цивільному праві, наголошує на тому, що це юридична форма участі у приватних відносинах, за допомогою якої уніфікується можливість суб'єкта права мати та реалізувати належні цивільні права й обов'язки (за твердженням В. Кочина); правова конструкція універсального характеру, фікція, яка вживається для ідентифікації учасників цивільних відносин (юридичних, фізичних осіб) у цивільному обороті (на думку І. Грешникова). На переконання науковця, категорія «особа» є «умовним номіналом (фікцією), що застосовується у цивільному праві для визначення юридичної конструкції з певним правовим змістом; водночас і формою права, що ідентифікує учасників цивільних відносин – фізичних і юридичних осіб, дозволяє виділити у цивільному праві інститути юридичних і фізичних осіб, з визначенням їх правового становища, а з розвитком законодавства доповнювати і змінювати норми відповідних інститутів, але при цьому чітко орієнтувати на учасників цивільних відносин – на фізичну особу як на людину, на юридичну особу як на певну організацію у межах цивільного обороту» [123, с. 34]. Набуття статусу особи дозволяє учасникам відносин реалізувати свою правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність): загальну (здатність особи бути суб'єктом права загалом), галузеву (здатність бути суб'єктом права відповідної галузі) або спеціальну (здатність бути суб'єктом визначеної групи відносин у межах конкретної галузі права).

О. Донченко та Т. Грекул-Ковалик стверджують, що правосуб’єктність є юридичною властивістю особи, суспільним юридичним станом приналежності до правової системи, невіддільним від особи; джерелом його (стану) виникнення є діючий правопорядок, система юридичних норм [144, с. 132-133].

На переконання В. Січевлюка, правосуб'єктність є «найвищою за рівнем узагальнення теоретичною абстракцією, яка визначає правовий потенціал, що надходить до абстрактного соціального суб'єкта зі сфери об'єктивного права та дозволяє останньому мати статус суб'єкта права та інші похідні статуси та стани включаючи статус учасника різноманітних галузевих правовідносин» [313, с. 415].

Л. Самілик, Л. Корбут приходять до висновку, що правосуб'єктність та суб'єкт права можна вважати взаємозалежними поняттями, які співвідносяться наступним чином: елементи правосуб'єктності є якостями особи, визнаної суб'єктом права [308, с. 90].

На переконання А. Коструби, суб'єкт права є носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків і, як результат, індивідуалізованої вольової активності в забезпеченні реалізації власного інтересу в суспільних відносинах. Науковець стверджує, як «…право існує не для того, щоб здійснити ідею абстрактної правової волі, а для того, щоб слугувати інтересам, потребам, цілям обороту…», так і суб'єкт прагне забезпечити власний інтерес через свою діяльність. Інтерес особистості означає прагнення в задоволенні власних потреб як відображення ступеня індивідуальної свободи, яка не має відповідній фізичної форми вираження; об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, мотив, стимул, збудник, спонукання до дії [191, с. 110].

Г. Балюк, Ю. Власенко, Т. Ковальчук називають інтерес однією із базових категорій, яка характеризує відношення людини до світу, відображає відношення людини до тих явищ, які мають для останньої відповідне значення. Наприклад, для одних суб'єктів задоволення потреби в безпечному навколишньому середовищі обмежується територією його проживання, а для інших цією межею є планета Земля [94, с. 429].

Як зазначає КСУ, законний інтерес у вузькому розумінні («право») «означає правовий феномен, який: а) виходить за межі змісту суб`єктивного права; б) є самостійним об`єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і

колективних потреб; г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загальновизнаним принципам права; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом; є) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом» і перебуває виключно у логічно-смисловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за межі останніх (Рішення від 01.12.2004 року № 18-рп/2004 [304].

В свою чергу, «охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб`єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним». В контексті права на судовий захист вказує, що право на судовий захист (у тому числі захист екологічних прав особи) має лише та особа, яка є суб`єктом (носієм) порушених прав, свобод чи інтересів; щоб особі було надано судовий захист, суд встановлює, чи щодо особи дійсно має місце факт порушення права, свободи чи інтересу, та це право, свобода або інтерес порушені відповідачем (пункт 38 Постанови КАС ВС від 11.05.2023 року у справі № 380/23542/21) [244].

Вищенаведені висновки узгоджуються також з правовими позиціями ВСУ (Постанова від 10.04.2012 року у справі № 21-1115во10) та Верховного Суду (Постанови від 02.06.2018 року у справі № 826/4406/16, від 07.11.2018 року у справі № 804/6859/16, від 10.02.2021 року у справі № 640/14623/20, від 18.03.2021 року у справі № 826/3932/17, від 14.02.2022 року у справі № 210/3729/17, від 28.07.2022 року у справі № 640/31850/20).

В контексті екологічних правовідносин, як стверджують Є. Щербина та О. Білик, дана дефініція визначається як особа, наділена юридичними правами та обов'язками (екологічна правоздатність), яка здатна самостійно їх здійснювати (екологічна дієздатність) та нести юридичну відповідальність (екологічна деліктоздатність); в сукупності ці три правомочності утворюють екологічну правосуб'єктність [358, с. 111].

Д. Бабюк, характеризуючи суб'єктів екологічного права, вказує, що вони наділені правосуб'єктністю, юридичними правами та обов'язками, де-факто можуть бути учасниками екологічних правовідносин [92, с. 65].

В. Волощук також до екологічно-правового статусу людини відносить у т. ч. громадянство, яке, на переконання автора, встановлює взаємозв'язок між особою та державою [119, с. 2].

Щодо видів суб'єктів, то Д. Бабюк пропонує перелік суб'єктів екологічного права: народ України, держава (реалізує правомочності через відповідні органи державної влади, наділені компетенцією щодо регулювання екологічних відносин), територіальні громади (реалізують свої правомочності безпосередньо або через органи місцевого самоврядування), фізичні та юридичні особи, громадські, міжнародні й релігійні об'єднання, іноземні держави та інші [92].

К. Резворович, О. Юнін, Р. Кірін акцентують увагу на тому, що суб'єктами екологічного права та екологічних суспільних відносин виступають Україна, фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства) та юридичні особи, а також органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Авторами розрізняється також зміст прав і обов'язків осіб, що здійснюють екологічно значущу діяльність (юридичні особи і громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи, а також громадяни, які здійснюють екологічно значиму діяльність в особистих цілях) і регулюючих її (органи влади), та осіб, які відчувають на собі негативні екологічні наслідки такої діяльності, тобто власне громадяни, що розглядаються в даному випадку в якості об'єкта впливу та відповідно об'єкта, що охороняється екологічним правом. Тобто, зміст прав та обов'язків суб'єктів екологічних правовідносин зумовлюється спрямованістю їх інтересів або завдань у сфері охорони навколишнього середовища [154, с. 42].

Ю. Полукаров, Н. Праховнік, О. Землянська до суб'єктів відносять індивідуумів, суспільство, біосферу, державу [151, с. 29.].

Є. Щербина та О. Білик виокремлюють наступний перелік суб'єктів екологічної безпеки: народ України, державу, територіальні громади, юридичних та фізичних осіб, громадські, міжнародні та релігійні об'єднання та інших, підкреслюючи свою позицію прикладами: держава реалізує власні правомочності через органи державної влади, які наділені компетенцією з врегулювання екологічних відносин, а територіальні громади реалізують безпосередньо або через органи місцевого самоврядування [358, с. 111].

В аспекті аналізу суб'єктів екологічної безпеки доцільно зауважити, що в науковій літературі часто зустрічаються як поняття «суб'єкт екологічної безпеки», так і «суб'єкт забезпечення екологічної безпеки».

На думку О. Сокуренка статус суб'єктів забезпечення безпеки «визначається мірою прав та обов'язків щодо реалізації функцій, спрямованих на вирішення завдань щодо попередження, усунення, протидії та подолання наявних чи потенційних загроз національним інтересам держави» [315, с. 477]

Як зазначає П. Мельник, не можна ототожнювати поняття «екологічна безпека» та «забезпечення екологічної безпеки»: перше – це категорія, яка включає систему взаємопов'язаних понять, що визначають стан захищеності довкілля від загроз, ризиків і негативних впливів; друге – процесом, що відображає діяльність державних органів, юридичних і фізичних осіб, громадських об'єднань та інших суб'єктів, спрямовану на створення умов для екологічно безпечного розвитку [215, с. 211].

Усталеним є поділ влади в Україні на законодавчу, виконавчу та судову, що прямо визначено в статті 6 Основного Закону. З практики КСУ випливає: поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їх повноважень, а й взаємодію, систему взаємних стримувань та противаг, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади, а неухильне додержання відповідними органами влади Конституції та законів України забезпечує реалізацію принципу поділу влади і

є запорукою їх єдності, важливою передумовою стабільності, підтримання громадського миру і злагоди в державі … Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України)» (абз. 2-4 п.п. 4.1 пункту Рішення КСУ від 01.04.2008 року № 4-рп/2008) [303].

У ч. 2 ст. 16 Закону України «Про навколишнє природне середовище» визначено перелік органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, до якого належать: Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві ради та виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, державні органи по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів та інші державні органи відповідно до законодавства України.

Враховуючи вказані та інші законодавчі положення, можна зробити висновок, що при визначенні органів управління акцент законодавця зроблено саме на виконавчій гілці влади та органах місцевого самоврядування [325, с.3.20]. Що є характерним і для теорії адміністративного права, так, на думку В. Авер'янова, державне управління є особливим та самостійним різновид діяльності держави, що здійснює окрема система спеціальних державних органів – органів виконавчої влади [133, с. 6].

Хоча є і інші підходи. Так, В. Бондаренко пропонує вузький і широкий підходи до системи державного управління, де в межах першого до суб'єктів державного управління відносить виконавчі органи державної влади, а в межах другого – всі органи влади та уповноважені організації [104, с. 255]. У своїй роботі автор посилається на наказ Міністерства фінансів України від 29.12.2015 року № 1219, в якому визначено Порядок застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі. Відтак, у цьому нормативно-правовому акті до суб'єктів державного управління належать органи державної влади (державні органи), органи місцевого самоврядування, органи управління державними позабюджетними фондами, державних та комунальних установ,

інших юридичних осіб, які здійснюють відповідно до законодавства бюджетні повноваження отримувача бюджетних коштів. Як наголошує науковець, така розгалуженість виходить за межі вузького та широкого підходу до державного управління, оскільки у наказі до сектору державного управління віднесено органи місцевого самоврядування та комунальні установи, однак, навіть без урахування органів місцевого самоврядування, таке уявлення про державне управління визначає масштаб та розгалужену структуру суб'єктів управління.

Крім того, в Переліку кодів органів державного управління для статистичних цілей, затвердженому наказом Державної служби статистики від 02.11.2021 року № 274, до органів державного управління віднесено міські ради, міські державні адміністрації, районні, районні в місті Києві (у разі утворення) та місті Севастополі ради, районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, селищні та сільські ради та їх виконавчі органи, міські, районні в містах ради та їх виконавчі органи, військові (військово-цивільні) адміністрації, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, Кабінет Міністрів України та його Секретаріат, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Апарат Верховної Ради України та Рахункову палату і навіть окремі правоохоронні органи та суди, Національну академію наук України, а також державні підприємства та самоврядні державні заклади, установи [264].

Говорячи про класифікацію суб'єктів забезпечення екологічної безпеки, доцільним представляється застосування з екстраполяцією на екологічну безпеку класифікацію суб'єктів забезпечення національної безпеки, запропонованої В. Столбовим. Зокрема, автор пропонує класифікувати їх за такими ознаками, як: форма діяльності (органи законодавчої влади, виконавчої та судової влади), специфіка (особливість) компетенції (політична, цивільна, спеціалізована та мілітаризована служби) [319, с. 131]. Є. Кобко вважає, що суб'єктами забезпечення є ширшим і включає не тільки суб'єктів публічної адміністрації, а й недержавних суб'єктів, зокрема, «органи законодавчої, виконавчої та судової влади, правоохоронні органи, органи місцевого

самоврядування, а також громадян та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України» [174, с. 555].

Зауважуючи, що в контексті національної безпеки категорія «суб'єкт забезпечення національної безпеки» охоплюється поняттям «суб'єкт національної безпеки», Д. Талалай та Л. Щербина пропонують залежно від обсягу й характеру компетенції, усю сукупність суб'єктів національної безпеки поділяти на: суб'єктів загальної компетенції, які здійснюють керівництво всіма чи більшістю напрямів забезпечення національної безпеки; суб'єкти галузевої компетенції, які здійснюють керівництво окремими напрямами забезпечення національної безпеки; органи міжгалузевої компетенції, які здійснюють міжгалузеве регулювання, міжгалузеву координацію, контрольно-наглядові функції [330, с. 76−77].

Найбільш повною класифікацією представляється класифікація суб'єктів забезпечення безпеки, що сформована Р. Трубою. На думку науковця, треба виокремити три групи суб'єктів: 1) державні органи, що через державно-владні повноваження здатні ефективно забезпечити нормативно-правове, інституційне й оперативне функціонування системи безпеки; 2) органи місцевого самоврядування, які володіють автономією у вирішенні питань місцевого значення та впливають на рівень безпеки через реалізацію місцевих програм, зокрема через взаємодію з державними органами у сфері національної безпеки; 3) суб'єкти громадянського суспільства (колективні та індивідуальні), які створюють громадські ініціативи, здійснюють громадський контроль, реалізують соціальні проєкти, просування цінностей, які сприяють сталому розвитку [338, с. 279].

Усталеним є також підхід щодо поділу органів у сфері здійснення державного управління загалом та в сфері екологічної безпеки, зокрема, за територіальним принципом (за рівнями) на:

- загальнодержавні органи (відносяться органи, компетенціях яких поширюється на всю територію України; це рівень формування та реалізації державної політики, стратегії, нормативів та контролю за екологічною

безпекою на всій території країни, до органів на цьому рівні зокрема належать ВРУ, Президент України, КМУ, РНБО України, профільне міністерство, Державна екологічна інспекція України, інші центральні органи, підпорядковані профільному міністерству та координовані ним);

- регіональні органи (органи, компетенція яких поширюється на області, Автономну Республіку Крим, міста Києва та Севастополя, реалізують екологічну політику нарівні регіонів, враховуючи місцеві особливості, до відповідних органів зокрема належать територіальні органи Державна екологічна інспекція України, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, Рада міністрів Автономної Республіки Крим (в аспекті повноважень у сфері охорони довкілля));

- місцеві органи (належать органи місцевого самоврядування, які забезпечують екологічну безпеку на локальному рівні) [323, с. 277].

Ю. Краснова у своїй монографії вказує, що для державного управління у сфері забезпечення екологічної безпеки характерним є поділ органів влади на органи загальної та спеціальної компетенції. До органів загальної компетенції, на її думку, належать Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада Міністрів АРК, обласні і районні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; органи спеціальної компетенції науковиця, в свою чергу, поділяє на надгалузеві, галузеві та відомчі; на спеціальні екологічні органи; органи виконавчої влади пересурсової компетенції; органи виконавчої влади у сфері охорони природних комплексів; спеціальні неекологічні органи виконавчої влади; органи виконавчої влади із забезпечення екологічної безпеки; єдину державну систему цивільного захисту та ін. Зокрема, до органів спеціальної компетенції належать профільне міністерство, Державна екологічна інспекція, Міністерство охорони здоров'я України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна інспекція ядерного регулювання України, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державна авіаційна

служба України, Державна інспекція України з безпеки на наземному транспорті, Державна інспекція України з безпеки на морському та річковому транспорті, Річкова інформаційна служба на внутрішніх водних шляхах України, Державне космічне агентство України, Державна служба геології та надр України, Міністерство внутрішніх справ України та ін. [195, с. 322-323].

Г. Буканов до переліку суб'єктів забезпечення екологічної безпеки, посилаючись на статтю 4 Закону України «Про основи національної безпеки України», відносить наступні: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; Національне антикорупційне бюро України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи і підрозділи цивільного захисту; громадяни України, об'єднання громадян.

Науковець цю категорію суб'єктів групує на наступні види: 1) Президент України, органи державної влади та місцевого самоврядування; 2) правоохоронні органи та військові формування, утворені відповідно до законів України; 3) громадяни України та об'єднання громадян [110, с. 14-15].

Отже, аналіз підходів до класифікації органів управління у сфері забезпечення екологічної безпеки дає підстави стверджувати, що на доктринальному рівні більшість авторів підтримують трактування органів державного управління в широкому розумінні.

Також можна зробити висновок, що коло суб'єктів екологічної безпеки ширше, ніж суб'єктів забезпечення екологічної безпеки, адже в контексті останнього мова йде про конкретну діяльність, спрямовану на мінімізацію екологічних загроз, формування гарантій захисту людини і довкілля, натомість екологічна безпека відображає стан захищеності довкілля і відповідно людини від різного роду екологічних загроз загалом, а тому при визначенні переліку

суб’єктів екологічної безпеки науковці оперуються такими «масштабними» категоріями, як індивідууми, суспільство, біосфера, держава. У той час як при аналізі суб’єктів забезпечення екологічної безпеки можна проводити паралель з її управлінським рівнем (органи державної влади та місцевого самоврядування), але не обмежуючись ним (юридичні та фізичні особи, громадські об’єднання та ін.) [327, с. 152].

Окрім того, виділяють суб’єктів, які є одночасно і суб’єктами екологічної безпеки, і суб’єктами забезпечення екологічної безпеки – Український народ, суспільство і людину.

Український народ в наукових джерелах ще вказують як первинного суб’єкта. Відповідно до Преамбули Конституції Українським народом є громадяни України всіх національностей.

У частині 1 статті 5 Конституції України закріплено, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». Відповідно до частин 1, 2 статті 13 Конституції України «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону».

У статті 17 Конституції України закріплено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

У частинах 1, 2 статті 4 Закону про охорону визначено, що «природні ресурси України є власністю Українського народу. Від імені Українського

народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах, визначених Конституцією України, цим та іншими законами України».

Відтак, Український народ є ключовим суб'єктом екологічної безпеки держави, а його конституційний статус власника природних ресурсів та носія колективних екологічних інтересів робить народ не лише об'єктом захисту, але й активним учасником забезпечення безпеки. Держава виступає посередником у реалізації волі народу, однак ефективність системи залежить від активності громадянського суспільства, рівня екологічної свідомості та правової культури.

Український народ виступає не лише пасивним отримувачем гарантій безпеки, але й активним суб'єктом, чиї інтереси реалізуються через державу та органи місцевого самоврядування.

КСУ у рішенні від 26.04.2018 року № 4-р/2018 зазначає, що народ, маючи суверенну прерогативу щодо здійснення установчої влади, водночас перебуває у визначених Конституцією України межах щодо порядку її здійснення (п. 20 рішення) [299].

В рішенні КСУ від 13.06.2019 року № 5-р/2019 наголошується, що важливою функцією Конституції України є обмеження державної влади як похідної вторинної від установчої влади народу. Закріплення в Основному Законі України положення, згідно з яким народ здійснює владу через органи державної влади, означає, що лише народ у Конституції України може визначити, які органи державної влади він уповноважує на здійснення влади від його імені [302].

Варто зазначити, що існує низка дефініцій, які позначають людину, окреслюючи її перебування в тих чи інших правовідносинах або становище в суспільстві/державі, до прикладу: «індивід», «особистість», «громадянин», «член суспільства», «суб’єкт пізнання, об’єктивного перетворення світу» тощо.

Так, Велика українська енциклопедія визначає поняття індивіда (лат. individuum — неподільне, нерозривне) наступним чином: «одиничний, фіксований, певним чином виділений об’єкт; окрема сутність, істота, живий

організм; представник людської спільноти, якому притаманні фізичні, психологічні, соціально-демографічні або соціально-професійні характеристики» [163].

Б. Столяренко, не ототожнюючи поняття «індивід» та «особистість», підкреслює, що як індивід людина (біосоціальна істота, наділена свідомістю і здатністю до діяльності) розвивається в онтогенезі, а як особистість – проходить свій життєвий шлях, протягом якого соціалізується як індивід. У свою чергу, на його думку, індивідуальність є інтегральною характеристикою взаємозв'язку і єдності трьох рівнів становлення людини: як індивіда, як особистості та як суб'єкта діяльності; і проявляється у людських здібностях, домінуючих потребах, рисах характеру, почутті власної гідності, світобаченні, системі знань, умінь, навичок, рівні розвитку інтелектуальних, творчих процесів, індивідуальному стилі діяльності та поведінки, типі темпераменту, характеристиках емоційної та вольової сфер тощо [320, с.13-14].

Я. Безусяк та І. Головашенко стверджують, що людина має здатність самостійно визначати ставлення до всього, що її оточує (природи, держави, власності, моралі, культури, зрештою, до самої себе), приймати рішення щодо власних дій та поведінки, які залежать як від об'єктивних обставин її існування, так і від рівня її свідомості, почуттів та волі [96, с.3-4].

Так, у справі № 759/23414/20 (провадження № 61-11583св22) позивачка звернулася до суду з позовом щодо оскарження видання і складення містобудівних умов та обмежень у порядку цивільного судочинства, обґрунтовуючи своє право на такий позов тим, що вона проживає поруч із ділянкою, яка планується під забудову, є членом територіальної громади сільського населеного пункту, тож і повноцінним суб'єктом права на врахування її інтересів під час реалізації проєктів містобудівної діяльності та має конституційне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (Постанова КЦС ВС від 10.05.2023 року [248].

У частині 3 статті 4 Закону про охорону визначено, що громадяни України мають право користуватися природними ресурсами України

відповідно до цього та інших законів. У статті 11 Закону встановлено, що Україна гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством. Місцеві ради, органи державної влади в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів зобов'язані подавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності. Відповідно статтями 9, 10, 12 Закону закріплено права, гарантії та обов’язки громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища.

До того ж значна роль в процесі забезпечення екологічної безпеки має надаватися громадському контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Як зазначає Х. Чопко, громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється шляхом перевірки громадськими інспекторами з охорони довкілля дотримання підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності та підпорядкування, а також громадянами екологічного законодавства; та його значення пов’язано з процесом демократизації суспільства, зростанням ролі в обговоренні та прийняті екологічно важливих рішень, що стосуються прав громадян [349, с. 239].

Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» регламентовано, що реалізація засад державної екологічної політики здійснюється за принципами, у тому числі, участі громадськості у формуванні державної політики. А основними інструментами реалізації державної екологічної політики є залучення до планування і реалізації екологічної політики усіх заінтересованих сторін (органів державної влади та місцевого самоврядування, суб’єктів господарювання, приватного сектору, науковців та громадськість); підвищення рівня обізнаності громадськості про діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища та ефективність впровадження ними нормативно-правових актів. До очікуваних результатів реалізації

Основних засад (стратегії) державної екологічної політики, виокремлених Законом, відноситься (розділ VI. Очікувані результати): забезпечення дотримання екологічних прав громадськості на доступ до публічної інформації з питань охорони навколишнього природного середовища та підвищення рівня екологічної свідомості громадян [Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text.].

У частині 3 статті 6 Закону про охорону закріплено, що центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування під час розробки екологічних програм залучають громадськість до їх підготовки шляхом оприлюднення проектів екологічних програм для їх вивчення громадянами, підготовки громадськістю зауважень та пропозицій щодо запропонованих проектів, проведення публічних слухань стосовно екологічних програм.

Громадяни України можуть реалізовувати своє право на об'єднання в громадські природоохоронні формування та участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля, визначені пунктами «д», «є» статті 9 вказаного Закону.

Відповідно до пунктів «в» та «г» цієї статті участь громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища та здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є гарантіями екологічних прав громадян.

Крім того, статтею 21 даного Закону окремо визначено повноваження громадських організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища, передусім вони мають право брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, розробляти і пропагувати свої екологічні програми; утворювати громадські фонди охорони природи; вільного доступу до екологічної; виступати з

ініціативою проведення всеукраїнського і місцевих референдумів; подавати до суду позови про відшкодування шкоди; брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з питань охорони навколишнього природного середовища; брати участь у підготовці проектів нормативно-правових актів з екологічних питань тощо.

Вони діють на підставі Положення про громадський контроль у сфері благоустрою населених пунктів, затвердженого Наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 16.01.2007 року №7 [236].

Відповідно до статті 5 цього Положення громадські інспектори мають право:

- брати участь у проведенні спільно з працівниками органів державного контролю рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства у сфері благоустрою населених пунктів;

- проводити перевірки, складати протоколи про порушення законодавства у сфері благоустрою населених пунктів і подавати їх органам державного контролю у цій сфері для притягнення винних до відповідальності;

- надавати допомогу органам державного контролю у сфері благоустрою населених пунктів у діяльності щодо запобігання порушенням законодавства про благоустрій населених пунктів та ін.

Поряд з тим, діяльність конкретного уповноваженого суб'єкта спрямована на здійснення саме громадського контролю сфері благоустрою населених пунктів, передусім на відповідній місцевості (регіонально), тобто в рамках певної територіальної громади, однак, згідно з пунктом 2.1 статті 2 вищезгаданого Положення діяльність громадських інспекторів організовують та координують місцеві державні адміністрації, а не органи місцевого самоврядування.

При цьому, правовими формами реалізації громадського контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища також можна вважати

звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування; проведення громадських експертиз екологічних проектів та рішень; організація громадських слухань щодо питань екологічної політики та управління природними ресурсами; іншу діяльність громадських організацій.

Швець О., підсумовуючи, виділяє такі напрями участі громадськості в забезпеченні екологічної безпеки, як участь в обговоренні проєктів нормативно-правових актів, що є основою раціонального природокористування, охорони природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки; та у розробці та впровадженні регіональних та загально-національних екологічних програм. В якості перспективних напрямів залучення громадськості у сферу природоохоронної діяльності авторка визначає: впровадження цифрових технологій та інновацій для розширення способів співпраці громадянського суспільства з суб'єктами владних повноважень та бізнесу; та залучення її до участі у профілактичних природоохоронних заходів, надання правової, інформаційної і методичної допомоги [352, с. 911].

У спеціальному дослідженні на початку 2023 року серед бар'єрів для участі громадськості у процесах екологічної відбудови України зазначено: «непрозорість процесу створення та відбору представників громадянського суспільства у роботі інституцій з відновлення та відбудови; недостатня поінформованість про процеси відновлення; хибність підходу залученості громадянського суспільства на пізніх етапах відновлення України та наділення його лише функціями спостерігача реформ та ролі «watchdog»; недостатнє врахування настроїв та думок громадян України під час визначення та формування планів відбудови України; відсутність єдиного майданчика, на якому можуть бути представлені інтереси громадянського суспільства у процесі відновлення та відбудови України [89, с. 21-22].

А. Борисенко і Є. Волько додатково вказують на проблему фактичної відсутності належного ефективного механізму громадського екологічного урядування, на існуванні політичного тиску та складності взаємодії з державними інституціями, приватним сектором у поєднанні з відсутністю

ресурсів і стабільного фінансування для ефективної діяльності громадського сектору забезпечення екологічної безпеки [105, с. 44].

В аспекті дослідження права громадян на об'єднання в громадські природоохоронні формування та участі громадських організацій у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища як гарантії екологічних прав громадян доцільно звернутися до аналізу Закону України «Про громадські об'єднання» [254].

Відповідно до частин 1-3 цього Закону громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема екологічних та інших інтересів. Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка.

Громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи.

У частині 7 статті 10 даного Закону власна назва громадського об’єднання може містити інформацію про вид громадського об’єднання – «екологічне» тощо.

Слід зауважити, що згідно з Реєстром громадських об’єднань в Україні існує понад 100 об’єднань, діяльність яких спрямована на охорону природи та захист довкілля. https://rgo.minjust.gov.ua/

Серед найбільш впізнаваних можна виокремити наступні:

Центр екологічних ініціатив «Екодія» (Ecoaction) — найбільша екологічна громадська організація України, метою функціонування якої є збереження довкілля через вплив на прийняття рішень, а основними напрямами діяльності - боротьба за енергоефективність, відновлювана енергетика, протидія зміні клімату та ін.

Наприклад, в рамках проєкту «Знати, щоб відбудувати!» було запропоновано профільному департаменту Запорізької міської ради рекомендації щодо врахування зеленої складової у Плані відновлення та

Програмі соціально-економічного розвитку міста Запоріжжя на 2024 рік. Крім того, з 24.02.2022 року громадська організація здійснює моніторинг потенційної шкоди довкіллю, спричинених російською агресією, та оцінює динаміку: за її даними, зафіксовано 2598 випадків потенційної шкоди; інтенсивність впливу на довкілля різна: 726 випадків у 2022 році, по 446 та 442 у наступні два роки, та різке зростання до 931 випадку в 2025 році [350].

Українська природоохоронна група – це ком'юніті біологів, об'єднаних з метою охорони дикої природи України, до основних завдань організації належить створення заповідних територій, підготовка пропозицій для удосконалення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, виявлення випадків незаконного знищення природи тощо. Так, згідно з даними, розміщеними на офіційній сторінці організації, її члени стали авторами Методичних рекомендацій щодо розроблення проектів створення природних територій та об'єктів природно-заповідного фонду України (2017р.) [84].

Громадська спілка «Всесвітній фонд природи Україна» – природоохоронна організація, основними напрямами діяльності якої є охорона лісів, прісноводних водойм, морів та океанів, збереження видів флори та фауни, мінімізація використання токсичних речовин, зміна клімату [121].

Зазначимо, що у розрізі характеристики суспільства як окремого суб'єкта екологічної безпеки слід зауважити, що це питання є складним та дискусійним у зв'язку з умовністю окреслення кордонів суспільства як такого. Вважається за доцільне говорити про суспільний інтерес в аспекті реалізації екологічних прав.

Серед ознак суспільного (публічного) інтересу Я. Берназюк визначає наступні:

- безпосередньо пов'язаний з моральністю та моральними засадами; відображає прагнення усього суспільства загалом або його переважної частини; максимально відтворює (відстоює) інтереси всіх соціальних груп для досягнення в суспільстві справедливості як найвищого блага;

- може та повинен співпадати із загальнодержавними інтересами та/або охоплювати локальні інтереси певної територіальної громади або соціальної групи. Відповідно, у відносинах, пов’язаних з охороною довкілля, суспільно значущий інтерес полягає передусім у скороченні забруднення;

- може носити національний або міжнародний характер. Враховуючи, що екологічні правопорушення здебільшого мають екстериторіальні наслідки, виходять за межі території однієї держави та впливають на глобальну безпеку, то можна сказати, що питання забезпечення екологічної безпеки та вирішення глобальних екологічних проблем, охорона здоров’я населення необхідно віднести до останніх;

- його зміст визначається у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх особливостей ситуації, однак, такий інтерес завжди пов'язаний із необхідністю гарантування безпеки людей у всіх її вимірах, зокрема збереження життя та здоров’я людини [98, с. 14].

Необхідно зауважити, що в рішеннях ЄСПЛ сформовано сталу практику стосовно поняття «в інтересах суспільства». Суд зазначає, що складовими принципу верховенства права є збалансованість інтересів окремого індивіда з інтересами інших членів суспільства, принцип пропорційності, справедливий баланс між вимогами спільного (публічного) інтересу та захистом фундаментальних прав особи (рішення у справах п. 168 рішення у справі Оджалан (Öcalan) проти Туреччини (заява № 46221/99); п. 89 рішення у справі Колишній король Греції та інші (Former King of Greece and Others) проти Греції (заява № 25701/94); п. 55 рішення у справі Ятрідіс (Iatridis) проти Греції (заява № 31107/96)).

У п. 161 рішення у справі ТОВ «Світ розваг» та інші проти України (заява № 13290/11 та 2 інші, пункт 161) ЄСПЛ визначив категорії, які складають значний суспільний (нагальний) інтерес, зокрема, такі як: захист людського життя, здоров`я та навколишнього середовища, та вказав, що визнання виключних повноважень органів влади стосовно зупинення дії ліцензії заявника виправдовувалось суспільними інтересами [318].

У постанові КАС ВС від 18.05.2022 року у справі № 280/988/19 [247], Суд встановив, що дотримання необхідного (справедливого) балансу між суспільними (публічними) та приватними інтересами (принципу пропорційності) є важливою вимогою громадянського суспільства, демократичної, соціальної та правової держави та складовою принципу верховенства права.

Критеріями дотримання такого балансу є: 1) втручання суб`єкта владних повноважень у приватне право особи є виправданим лише за умови, коли це є надзвичайно необхідним для захисту суспільних (публічних) інтересів; 2) можливість суб`єктів владних повноважень змінювати або відкликати окремі власні адміністративні рішення лише в інтересах суспільства, якщо це необхідно, але з урахуванням права та інтересів приватних осіб; 3) наявність обов`язкової та справедливої компенсації особі у разі втручання в її приватне право, що викликане суспільною необхідністю; 4) обов`язковість дотримання розумного співвідношення (пропорційність) між метою, досягнення якої передбачається для захисту суспільного (публічного) інтересу, та засобами, які використовуються для її досягнення.

2.2. Управління екологічною безпекою в умовах воєнного стану

У статті 16 Конституції України закріплено, що «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави».

На думку І. Самойлової, забезпечення екологічної безпеки в Україні напряму пов’язане із системою державного управління, обґрунтованістю та цілеспрямованістю державної екологічної політики, яка ґрунтується на злагодженій роботі органів державної влади, що є основою функціонування системи екологічного управління [309, с. 3-4].

Регулювання та управління в рамках екологічної безпеки в Україні здійснюється системою органів державної влади та місцевого самоврядування, правове положення яких визначається Конституцією (ст. ст. 75–101, 113–120, 124–131) та законами України, їх діяльність спрямована на реалізацію екологічного законодавства, контролю за додержанням норм екологічної безпеки, моніторингу стану довкілля, запобігання небезпеці та координації відповідних заходів.

Як стверджує В. Колпаков, особливістю органів державної влади як безпосередніх суб'єктів державного управління є те, що вони формуються державою, наділені державно-владними повноваженнями та здійснюють управлінські функції від її імені [177, с. 7].

Треба погодитися з Н. Верхоглядовою, що управління безпекою в умовах воєнного стану зводиться до прийняття своєчасних управлінських рішень щодо вибору та реалізації дій з мінімізації негативного впливу наявних небезпек та загроз [115].

В навчально-науковій літературі термін «управління» тлумачиться різноаспектно: як процес впливу суб'єкта управління на об'єкт управління; як процес планування, організації, координації, аналізу, контролю та прийняття управлінських рішень, необхідних для досягнення цілей організації; як керівництво людьми та використання коштів; як система різних класів і видів управлінської діяльності соціальних організованих систем [333, с. 6].

У словнику української мови зазначається, що слово «управляти» може вживатися в контексті «спрямовувати діяльність, роботу кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; керувати» [314].

На переконання В. Колпакова, управління означає діяльність з керівництва чимось, цілеспрямований, вольовий та упорядковуючий вплив суб'єкта на об'єкт, спосіб (форму) реалізації (прояву) влади, а державне управління – специфічна діяльність держави, що дістає вияв у функціонуванні її органів, які безперервно, планомірно, владно і в рамках правових установлень

впливають на суспільну систему з метою її вдосконалення відповідно до державних інтересів [177, с. 1, 6, 16].

Автор акцентує увагу на тому, що шляхом панування або управління відбувається реалізація влади в державі, при цьому, поняття влади органічно пов'язане з волею, яка у свою чергу встановлюється за допомогою авторитету, права, насильства. Держава, визначаючи і регламентуючи адміністративно-правовими нормами компетенцію органів управління, надає їм відповідні можливості та оперативний простір для самостійних дій [177, с. 14].

В. Пилипишин, узагальнюючи підходи до розуміння поняття державного управління, зазначає, що це специфічна діяльність держави, яка проявляється у функціонуванні її органів, які безперервно, планомірно, владно і в рамках правових установлень, впливають на суспільну систему з метою її вдосконалення відповідно до державних інтересів, зокрема, йде мова про діяльність всіх державних органів з врегулювання суспільних відносин, організацію всіх сторін життя суспільства [230, с. 11].

Що стосується управління у сфері екологічної безпеки, то в навчальному посібнику за ред. М. Хилька його зміст розкривається через систему заходів для оцінки стану екосистем, прогнозування ризиків та політики екобезпечного розвитку. При цьому, наголошується, що державну систему екологічної безпеки складають сукупність державних заходів, спрямованість яких полягає у підтримці рівноваги між її екосистемами та антропогенними й природними навантаженнями, а структура системи управління повинна вміщувати органи управління, сили й засоби, що забезпечують її функціонування [346, с. 134].

За визначенням О. Лазора, управління в галузі екології означає «вплив суспільства на довкілля, зокрема на його охорону, раціональне використання та відтворення, а управління як процес означає правомірність відповідних інституцій: державних, самоврядних та громадських – здійснювати ті чи інші функції [202, с. 176].

У монографії за заг. ред. д.ю.н., професора А. Гетьмана управління у сфері природокористування та охорони довкілля тлумачиться як «механізм

організації та діяльності органів державної виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у сфері публічних екологічних інтересів, що виникають у зв'язку з використанням природних ресурсів, їх відтворенням і захистом, охороною навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки» [329, с. 35].

Проте, на думку І. Самойлової, в аспекті управління в екологічній сфері більш доцільно говорити про державний механізм забезпечення екологічної безпеки [309, с. 4], що на нашу думку є ширшим поняттям за «управління».

Механізм держави розглядається в якості цілісної ієрархічної системи органів державної влади, державних установ, підприємств та організацій, що забезпечує реалізацію функцій держави [332, с. 46].

Традиційно систему управління утворюють суб'єкт управління (основним суб'єктом виступає держава (в особі державних органів та органи місцевого самоврядування, через взаємодію із громадянським суспільством, що в результаті зумовлює та впливає на процес прийняття та здійснення державно-управлінських рішень)), об'єкт управління (підвідомчі сфери управління), а також управлінський вплив і зворотний зв'язок. У свою чергу, роль державного екологічного управління на різних рівнях владних структур залежить від характеру завдань, які покладаються на відповідні органи. Взаємодія відбувається по горизонталі й вертикалі [329, с. 31, 37-38].

У ч.ч. 1, 5 статті 16 Закону про охорону закріплено, що «управління охороною навколишнього природного середовища полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності. Його метою є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища».

М. Карпа та Д. Збаровський у своїй науковій роботі узагальнюють перелік ключових функцій компетентних органів в питанні управління охороною навколишнього природного середовища і виділяють: «спостереження, дослідження, стратегічна екологічна оцінка та оцінка впливу на довкілля, контроль, прогнозування, програмування, інформування та інша виконавчо-розпорядча діяльність» [166, с. 151].

З позиції Т. Бєлошапки публічне управління в сфері екології ґрунтується на поєднанні форм і методів прямого, що здійснюється шляхом встановлення екологічно обґрунтованих заборон, взаємних зобов'язань з утилізації відходів, вимог щодо рециркуляції матеріалів, та непрямого, що здійснюється за допомогою економічних важелів: зборів мита, податків, пільг, субсидій, засобів фінансової дії тощо, управління [99, с. 191].

Очевидним є той факт, що в умовах воєнного стану діяльність держави в особі усіх її органів спрямована на забезпечення національної безпеки, зокрема і екологічної, а тому в цьому аспекті можна аналізувати компетенцію більшості органів влади, однак в даній роботі зробимо акцент на ключових органах, які виконують певні функції та завдання в сфері забезпечення екологічної безпеки. До того ж вважаємо, що вичерпним перелік органів забезпечення екологічної безпеки може бути лише на конкретний момент часу та щодо певної ситуації, в силу постійних інституційних реформ та неординарності можливих ситуацій.

Одним з пріоритетних повноважень Верховної Ради України (далі – ВРУ) в сфері забезпечення екологічної безпеки як єдиного органу законодавчої влади в України є прийняття відповідних законів. Стаття 92 Конституції України передбачає, що виключно законами України визначаються «засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку» (пункт 5 частини 1); «правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації» (пункт 19 частини 1).

Законодавча база правової регламентації сфери екології достатньо обширна та складається з комплексної системи нормативно-правових актів, спрямованих на охорону довкілля, запобігання негативному впливу на навколишнє середовище, гармонізацію із законодавством ЄС у рамках євроінтеграційних зобов'язань тощо.

До повноважень парламенту, окрім прийняття законів, щодо забезпечення екологічної безпеки необхідно віднести: затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за його виконанням, прийняття рішення щодо звіту про виконання (пункт 4 частини 1 статті 85 Конституції), визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики (пункт 5 частини 1 статті 85 Конституції), затвердження загальнодержавних програм охорони довкілля (пункт 6 частини 1 статті 85 Конституції).

Відповідно до статті 13 Закону про охорону до виключної компетенції Верховної Ради України у галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього природного середовища, крім вищезазначеного, належать затвердження указів Президента України про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації; вирішення інших питань.

Беззаперечним фактом є негативний вплив на екологічну ситуацію в країні військової агресії російської федерації проти України, до прикладу, радіаційні ризики через розташування на території Україні атомних станцій, забруднення повітря, ґрунтів та води токсичними речовинами і боєприпасами, знищення лісів та біорізноманіття, загибель тварин тощо. А це вимагає реагування у т. ч. з боку міжнародної спільноти.

У цьому аспекті доцільно наголосити, що до компетенції Верховної Ради України входить не лише прийняття законів, а й ухвалення постанов, зокрема варто згадати наступні: «Про Звернення Верховної Ради України до парламентів іноземних держав, парламентських асамблей міжнародних організацій щодо засудження триваючої агресії Російської Федерації проти України» від 18.02.2016 року № 1014-VIII [277], «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об’єднаних Націй, Європейського Парламенту,

Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОЧЕС, урядів та парламентів іноземних держав у зв’язку з ескалацією Російською Федерацією безпекової ситуації навколо України» від 15.02.2022 року № 2038-IX [276], «Про Звернення Верховної Ради України до парламентів та урядів іноземних держав, міжнародних організацій та їхніх міжпарламентських асамблей у зв’язку із 1000-м днем з початку повномасштабного збройного вторгнення російської федерації в Україну» від 19.11.2024 року № 4058-IX [278].

Зокрема, в останній ВРУ закликає парламенти та уряди іноземних держав, міжнародні організації та їхні міжпарламентські асамблеї об’єднатися у прагненні відновлення територіальної цілісності України, утвердження миру та безпеки в Європі і світі, зокрема, вкотре наголошуючи на порушенні російською федерацією загальновизнаних принципів ядерної та радіаційної безпеки, зокрема малися на увазі атаки безпілотниками поблизу промислових майданчиків Запорізької атомної електростанції та інших українських атомних електростанцій.

Окремо слід зазначити, що Постановою «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» від 29.08.2019 року № 19-IX [284] було утворено постійно діючий парламентський орган Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, до предмету відання якого відноситься збереження та збалансоване використання природних ресурсів, попередження та ліквідація наслідків природного лиха, техногенних аварій і катастроф, цивільний захист населення, державний моніторинг навколишнього природного середовища тощо. Однією з ключових функцій Комітету є розробка проєктів законів та інших нормативно-правових актів щодо екологічної політики.

Крім того, функціонує ряд підкомітетів, наприклад, з питань лісових ресурсів, біорізноманіття, природних ландшафтів, об'єктів природно-заповідного фонду та з питань адаптації законодавства України до положень

права Європейського Союзу, з питань державної політики у сфері поводження з відходами, з питань подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та ін.

Згідно з частинами 1, 2 статті 105 Конституції України Президент України є главою держави і виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. У частині 1 статті 106 закріплено, що він забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави (пункт 1); приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України (пункт 21). Президент також представляє Україну в міжнародних відносинах, включаючи укладення угод з іноземними партнерами щодо екологічної безпеки та співпраці. Загалом станом на листопад 2025 року Україна уклала 28 двосторонніх безпекових угод, підписаних президентом (з Великою Британією, Німеччиною, Францією, Данією, Іспанією, Канадою та іншими країнами). Ці документи мають на меті формування підґрунтя для спільних дій у межах багатосторонніх механізмів, довгострокову підтримку та закладають основу модернізованої безпекової політики України.

Президент України спирається на підпорядковані йому спеціальні органи, серед яких насамперед слід відзначити Раду національної безпеки і оборони України (далі – РНБОУ), координаційний орган з питань національної безпеки і оборони, що координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони (стаття 107).

ЗУ «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР визначено функції відповідного органу, до яких належить внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики, координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони (стаття 3), розробка та розгляд на засіданнях питань, які належать до сфери

національної безпеки і оборони, надання пропозицій Президентові України, прийняття рішень, що стосуються національної безпеки України, ініціювання розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони тощо (стаття 4).

Отже, хоча забезпечення екологічної безпеки не є прямою компетенцією глави держави, він здійснює цю функцію через забезпечення національної безпеки та має конституційні повноваження щодо урегулювання кризових ситуацій, у т.ч. екологічних.

Відповідно до пункті 2 та 3 частини 1 статті 116 Конституції Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а також забезпечує проведення у т. ч. політики екологічної безпеки і природокористування (що корелюється з пунктом 3 частини 1 статті 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»).

Деталізація повноважень КМУ в сфері охорони довкілля здійснюється статтею 17 Закону про охорону: здійснення реалізації визначеної ВРУ екологічної політики; забезпечення розробки державних цільових, міждержавних екологічних програм; координація діяльності центральних органів виконавчої влади, інших установ та організацій України у питаннях охорони навколишнього природного середовища тощо (що відповідає статті 20 ЗУ «Про Кабінет Міністрів України»).

Статтею 20 Закону про охорону визначено компетенцію центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Таким органом є Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України (далі – профільне Міністерство) (попередник – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України), діяльність якого спрямовується і координується КМУ.

Слід наголосити на специфіці використання найменувань органів у Законі про охорону: замість назви конкретного органу, використовується посилання на

так звану основну мету діяльності того чи іншого органу у сфері екологічної безпеки (статті 20, 20^1, 20^2). Така логіка законодавця є зрозумілою, зважаючи на інтенсивність реформування центральних органів виконавчої влади, що яскраво простежується на прикладі Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, яке було створено у 2025 році після ліквідації Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, що утворилось у 2020 році шляхом реорганізації Міністерства енергетики та захисту довкілля України (2019-2020).

У частині 1 статті 6 ЗУ «Про центральні органи виконавчої влади» зазначається, що міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених КМУ сферах. В Законі про охорону ж ці дві функції зазначаються в різних статтях: стаття 20 присвячена компетенції центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, а стаття 20^1 – центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів.

Правовою основою функціонування профільного Міністерства є ЗУ від «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 року № 3166 Положення, затверджене Постановою КМУ від 21.07.2025 року № 903 [135].

Відповідно до Положення профільне Міністерство виконує такі завдання: формує та реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, біологічної, генетичної та хімічної безпеки; забезпечує формування державної політики у сфері державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства про біологічну, екологічну, генетичну та хімічну безпеки. Відповідно до покладених на нього завдань здійснює технічне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища; забезпечує нормативно-правове регулювання у сфері екологічної безпеки, поводження з пестицидами

та агрохімікатами, оцінки впливу на довкілля, стратегічної екологічної оцінки; сприяє залученню інвестицій у сферу охорони навколишнього природного середовища; забезпечує додержання вимог міжнародних договорів України щодо запобігання техногенному ризику, поширенню потенційно небезпечних технологій та щодо екологічної безпеки технологій тощо.

Серед повноважень, визначених Законом про охорону доцільно виділити координація роботи інших спеціально уповноважених органів державного управління у відповідній сфері та видачу документів дозвільного характеру у сфері захисту довкілля.

Профільне Міністерство є своєрідним центральним координатором діяльності спеціально уповноважених органів у сфері екологічної безпеки, до прикладу, Державної екологічної інспекції України, Державного агентства лісових ресурсів України, Державного агентства водних ресурсів України, інших структур, пов’язаних з охороною довкілля. Міністерство організовує взаємодію між органами для уникнення дублювання функцій, ефективного реагування на екологічні загрози та реалізації міжнародних зобов’язань.

Щодо розрізнення забезпечення формування та реалізації державної політики як завдань профільного Міністерства варто зауважити наступне.

У частині 1 статті 7 ЗУ «Про центральні органи виконавчої влади» закріплено, що основними завданнями міністерства як органу, що забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох сферах, є забезпечення нормативно-правового регулювання; визначення пріоритетних напрямів розвитку; інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики та ін. Тобто, відсутній поділ між так званими «забезпечувальною» та «реалізуючою» функціями цього органу.

Відповідно до тлумачного Словника української мови слово «забезпечувати» найбільш уживано використовується в контекстах «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки» [314].

Слово «формувати» має декілька значень, серед усіх варто виділити такі: давати існування чому-небудь; створювати, надаючи якоїсь структури, організації, форми; організовувати, створювати що-небудь (якийсь орган, підрозділ і т. ін.) з певної кількості учасників [314]. У свою чергу слово «реалізувати» в широкому розумінні означає здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя [314].

У розрізі порівняння статей 20 та 20^1 можна простежити, що забезпеченню формування державної політики кореспондують такі слова/словосполучення, як «організація моніторингу», «координація роботи», «встановлення порядку», «здійснення процедури попередньої обґрунтованої згоди», «затвердження нормативно-методичних документів», «здійснення методичного керівництва». Натомість реалізації державної політики відповідають такі слова/словосполучення: «реалізація повноважень», «видача дозволів», «здійснення повноважень». Тобто, якщо формування державної політики пов'язане зі стратегічним рівнем (розробкою концепцій, стратегій, законопроєктів, визначення цілей та пріоритетів), то реалізація передбачає безпосереднє виконання узгоджених планів дій.

У статті 20^2 використано відсилку на таку функцію органу державної влади як нагляд та контроль. Відтак, в контексті органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів мова йде про Державну екологічну інспекцію України.

Правову основу діяльності інспекції складає Положення про Державну екологічну інспекцію України, затвердженого Постановою КМУ від 19.04.2017 року № 275 [269], узагальнюючий аналіз якого дає підстави стверджувати, що до її основних завдань належить реалізація державної політики щодо державного нагляду (контролю) у сфері охорони довкілля; забезпечення дотримання вимог екологічного законодавства підприємствами, установами,

організаціями та громадянами; попередження, виявлення та припинення порушень у сферах охорони навколишнього природного середовища тощо.

Враховуючи положення статті 8 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [281], до повноважень Державної екологічної інспекції України у сфері господарської діяльності треба віднести формування державної політики з питань державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності та визначення пріоритетних напрямів розвитку відповідної державної політики; внесення КМУ пропозицій щодо вдосконалення державного нагляду (контролю); участь в заходах державного нагляду (контролю); надання рекомендацій та роз'яснень відповідному центральному органу виконавчої влади, ліцензування тощо.

В свою чергу, стаття 1 Закону визначає державний нагляд (контроль) як «діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища, а також заходів державного нагляду (контролю): це планові та позапланові заходи, які здійснюються у формі перевірок, ревізій, оглядів, обстежень та в інших формах, визначених законом».

Задля виконання зазначених завдань Державна екологічна інспекція України здійснює планові та позапланові перевірки суб'єктів господарювання, органів влади та місцевого самоврядування; розрахунок шкоди, заподіяної довкіллю та звертається до суду в разі потреби з позовами про відшкодування шкоди; контроль за дотриманням екологічних норм; видачу приписів про усунення порушень, зупинення діяльності об'єктів, що загрожують довкіллю; моніторинг стану довкілля та участь у стратегічній екологічній оцінці; порушує адміністративне провадження та накладає штрафи за екологічні

правопорушення та багато іншого в межах компетенції, визначеної законодавством.

Дієвими механізмами контролю дотримання вимог охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки у сфері державного планування, участі громадськості у прийнятті екологічно значимих рішень є процедури стратегічної екологічної оцінки (СЕО) та оцінки впливу на довкілля (ОВД). Нагадаємо, що запровадження у 2017 році Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля (https://eia.menr.gov.ua/) з інформацією про господарську діяльність, яка буде проводитись у місці проживання конкретних людей; загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля» з різноманітною екологічною інформацією у зручному для користування форматі стало важливим кроком у формуванні та реалізації нової екологічної політики України.

Стратегічна екологічна оцінка – це «процедура визначення, опису та оцінювання наслідків виконання документів державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, виправданих альтернатив, розроблення заходів із запобігання, зменшення та пом'якшення можливих негативних наслідків, яка включає визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки, складання звіту про стратегічну екологічну оцінку, проведення громадського обговорення та консультацій (за потреби - транскордонних консультацій), врахування у документі державного планування звіту про стратегічну екологічну оцінку, результатів громадського обговорення та консультацій, інформування про затвердження документа державного планування та здійснюється у порядку, визначеному цим Законом» (пункт 7 статті1 ЗУ «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20 березня 2018 року № 2354-VIII [289].

Оцінка впливу на довкілля - це процедура, що передбачає підготовку суб'єктом господарювання звіту з ОВД, проведення громадського обговорення, аналіз уповноваженим органом інформації, наданої у звіті з оцінки впливу на довкілля, будь-якої додаткової інформації, яку надає суб'єкт господарювання, а

також інформації, отриманої від громадськості під час громадського обговорення, під час здійснення процедури оцінки транскордонного впливу, іншої інформації; надання мотивованого висновку з ОВД, що враховує результати аналізу, врахування висновку з ОВД у рішенні про провадження планованої діяльності; проведення консультації щодо звіту з ОВД з іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до їхніх повноважень з питань, що стосуються довкілля (частина 1 статті 2 ЗУ «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року № 2059-VIII [283].

З введенням воєнного стану в указані закони були внесені зміни, які передбачають, що СЕО не проводиться щодо планів відновлення та розвитку регіонів, планів відновлення та розвитку територіальних громад; ОВД не підлягають відновлювальні роботи з ліквідації наслідків збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану та у відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Для забезпечення дотримання вимог екологічної безпеки, уникнення завдання шкоди довкіллю через неузгоджену, швидку розбудову, інтенсивну роботу об’єктів промисловості вважаємо за доцільне повернення процедур СЕО та ОВД щодо зазначених об’єктів, але в спрощеному порядку.

Основну роль відіграє Державна екологічна інспекція України і в фіксації та розрахунку збитків довкіллю, вона має право здійснювати збирання, обробку та проводити аналіз інформації щодо дотримання вимог законодавства з питань, що належать до її компетенції (пп. 13 пункту 6 Положення), яка в подальшому передається профільному Міністерству, на підставі яких формується статистична інформація про стан навколишнього природного середовища, наявність ризиків та загроз для екологічної безпеки.

Так, наприклад, у зв’язку з періодичними тривалими атаками зі сторони російської федерації виникає потреба постійного моніторингу водних біоресурсів на Ладижинському водосховищі, що на Вінниччині. Спеціалісти Держекоінспекції відбирають проби води у зоні забруднення мазутом (вздовж

території Ладижинської ТЕС) для визначення перевищень гранично допустимих концентрацій розчиненого кисню [157].

Загалом за статистичними показниками Державної екологічної інспекції України, з лютого 2022 року по грудень 2025 року сума завданих довкіллю збитків від агресії російської федерації становить 6,01 трлн грн, з них: 1,29 трлн грн - шкода ґрунтам, 967 млрд грн - шкода атмосферному повітрю, 117,8 млрд грн - забруднення та засмічення водних ресурсів, 3,63 трлн грн - руйнування територій природно-заповідного фонду. Внаслідок руйнування дамби Каховської ГЕС було знищено природні комплекси, змінено гідрологію, постраждали заповідні території. Станом на кінець 2024 року показник екологічних збитків складав лише 2,78 трлн грн, при цьому, цифра 6,01 трлн грн не є межею, адже шкода продовжує завдаватися щодня, що має непоправні наслідки для екосистем та екофлори, з урахуванням того факту, що статистика формувалася лише на основі підтверджених втрат на підконтрольних Україні територіях [306].

Відповідно до Наказу від 01.03.2022 року № 73 представник Державної екологічної інспекції України увійшов до складу членів оперативного штабу з фіксації та систематизації інформації відносно спричинених збитків, задля наповнення відомостей реєстру збитків, завданих Україні через збройну агресію рф [288].

Особливе значення цього органу полягає у запобіганні техногенним та екологічним загрозам, реагуванні на надзвичайні ситуації екологічного характеру, у т. ч. шляхом інтеграції з іншими органами (наприклад, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України), що є надзвичайно важливим та нагальним в умовах воєнного стану.

Окрім Державної екологічної інспекції України, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України має в підпорядкуванні сім органів, серед яких в аспекті здійснення повноважень у сфері екологічної безпеки можна виокремити Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм, Державну службу геології та надр

України, Державне агентство водних ресурсів України та Державне агентство лісових ресурсів України.

Названі органи є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ через Міністра економіки, довкілля та сільського господарства, вони доповнюють один одного в системі управління природними ресурсами України, реалізуючи державну політику у різних сферах захисту довкілля:

- Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм - у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства, продовольчого забезпечення, гідротехнічної меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем [268];
- Державна служба геології та надр України - у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, є уповноваженим органом з питань реалізації угод про розподіл продукції [270];
- Державне агентство водних ресурсів України - у сфері розвитку водного господарства, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів [266];
- Державне агентство лісових ресурсів України - у сфері лісового та мисливського господарства [267].

До основних завдань, які здійснюють кожен перерахований орган (кожен у своїй сфері) належить реалізація державної політики у відповідній сфері та внесення на розгляд Міністра економіки, довкілля та сільського господарства пропозицій щодо забезпечення формування такої політики. Крім того, відповідно до покладених на зазначених органів завдань вони узагальнюють практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляють пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та КМУ, нормативно-правових актів міністерств і в

установленому порядку подають їх Міністрові економіки, довкілля та сільського господарства, а також здійснюють нагляд (контроль), моніторинг, забезпечують міжнародне співробітництво з питань, що належать до їхньої компетенції.

Контроль за дотриманням законодавства, норм, правил з ядерної та радіаційної безпеки, умов, визначених у документах дозвільного характеру, вимог до фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, обліку та контролю ядерних матеріалів, інших джерел іонізуючого випромінювання та застосування примусових заходів здійснюють Державна інспекція ядерного регулювання України, Інспекція з ядерної безпеки на АЕС, Інспекція з ядерної та радіаційної безпеки та Інспекція з ядерної та радіаційної безпеки в зоні відчуження.

Постановою КМУ від 13 березня 2022 року № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) в умовах воєнного стану» припинено проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) юридичних та фізичних осіб, фізичних осіб - підприємців на період воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні», крім позапланових заходів державного нагляду (контролю), які проводяться, зокрема, «за наявності загрози, що має негативний вплив на життя та здоров’я людини, навколишнє природне середовище, забезпечення безпеки держави, для виконання міжнародних зобов’язань України, за рішеннями центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у відповідних сферах».

Так, тільки протягом червня 2026 року Держатомрегулювання здійснено аналіз інформації про стан ядерної та радіаційної безпеки 449 об’єктів державного нагляду, за результатами чого було виявлено 1 порушення вимог ядерної та радіаційної безпеки, складено 1 протокол про порушення вимог Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» з накладенням на 1 суб’єкта штрафу у сумі 17 000 грн. [297].

За підтримки Норвезького агентства з радіаційної та ядерної безпеки (DSA) і Фінського центру радіаційної безпеки (STUK) в 2025 році Держатомрегулювання та ДНТЦ ЯРБ були розроблені схвалені «Програма відновлення державного регулювання безпеки експлуатації ядерних установок енергоблоків № 1-6 Запорізької АЕС після їх тимчасового захоплення російською федерацією», «Програма відновлення державного регулювання безпеки експлуатації ССВЯП Запорізької АЕС після його тимчасового захоплення російською федерацією», «План дій з відновлення та завершення процесу ліцензування ЯПУ «Джерело нейтронів» на етапі життєвого циклу «будівництво та введення в експлуатацію» з урахуванням тривалого зупину та пошкоджень в результаті обстрілів російської федерації».

Держатомрегулювання при забезпеченні радіаційної та ядерної безпеки активно співпрацює з МАГАТЕ. Завдяки роботі постійних моніторингових місій МАГАТЕ здійснюється міжнародний моніторинг стану безпеки всіх АЕС України, електричних підстанцій, що важливі для ядерної та радіаційної безпеки на українських АЕС. Наприклад, у червні 2026 року здійснено 3 інспекції та 1 додатковий доступ інспекторів МАГАТЕ (до Філії ВП «Південноукраїнська АЕС» АТ «НАЕК «Енергоатом», ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут»), 1 технічний візит експертів МАГАТЕ (до Централізованого сховища відпрацьованого ядерного палива реакторів типу ВВЕР АЕС України Філії «ВП «Атомремонтсервіс» АТ «НАЕК «Енергоатом» [297].

Сфера охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки та захист населення від інфекційних хвороб, забезпечення біологічної безпеки є взаємопов’язаними та взаємозалежними, що має наслідком тісну взаємодію профільного Міністерства з Міністерством охорони здоров’я, яке згідно з відповідним Положенням, затвердженим Постановою КМУ від 25.03.2015 року № 267, має повноваження розробляти нормативно-методичні документи з питань стратегічної екологічної оцінки (п. п. 14 пункту 3) [273], під якою розуміється процедура «визначення, опису та оцінювання

наслідків виконання документів державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, виправданих альтернатив, розроблення заходів із запобігання, зменшення та пом'якшення можливих негативних наслідків» (пункт 7 частини 1 статті 1 ЗУ «Про стратегічну екологічну оцінку» [289].

Роль так званого «інтегратора правоохоронних і рятувальних зусиль» у період воєнного стану виконує Міністерство внутрішніх справ (далі – МВС), застосовуючи превентивні та відновлювальні заходи у межах компетенції, визначеної законодавством.

Правовою основою діяльності МВС є відповідне Положення, затверджене Постановою КМУ від 28.10.2015 року № 878 [265], яким визначено, що МВС є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує (в т.ч., але не виключно) формування державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності (п. 1).

Цьому органу підконтрольна Державна служба України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) та Національна поліція України.

В умовах воєнного стану особливо посилюється роль ДСНС, центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності.

Правовою основою діяльності ДСНС є відповідне Положення, затверджене Постановою КМУ від 16.12.2015 року № 1052 [271], відповідно до якого до її основних завдань належить реалізація державної політики, здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням

вимог законодавства, внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері відання ДСНС, виконання функцій компетентного органу у сфері діяльності, пов’язаної з об’єктами підвищеної небезпеки.

В умовах воєнного стану ключовими завданнями у сфері забезпечення екологічної безпеки є:

- запобігання та реагування на надзвичайні ситуації екологічного характеру: захист населення та території від техногенних (штучних) і природних катастроф, включаючи забруднення довкілля внаслідок військових дій, таких як пожежі в лісах, розливи хімічних речовин з пошкоджених промислових об'єктів чи витоки радіації;

- гуманітарне розмінування: піротехнічні підрозділи ДСНС активно залучаються до очищення території від вибухонебезпечних предметів, що охоплює близько 30% території України. Протимінна діяльність є однією із складових національної безпеки та економічного відновлення і зростання України. Правові та організаційні засади здійснення протимінної діяльності в Україні та особливості державного регулювання у цій сфері визначає ЗУ «Про протимінну діяльність в Україні» від 6 грудня 2018 року № 2642-VIII. Стаття 3 Закону серед основних цілей такої діяльності визначає «зменшення ризиків, які можуть виникати внаслідок підриву вибухонебезпечних предметів, до безпечного для життя і здоров’я населення рівня, що дасть змогу використовувати природні ресурси очищених від вибухонебезпечних предметів територій у господарських цілях». Основні напрями і завдання державної політики у сфері протимінної діяльності та шляхи реалізації національних інтересів у цій сфері визначаються також Національною стратегією протимінної діяльності до 2033 року, схваленої Розпорядженням КМУ від 28 червня 2024 року № 616-р [290]. На електронному Сервісі протимінної діяльності ДСНС (https://mine.dsns.gov.ua/) розташована інтерактивна мапа територій, на яких вже виявлені або які потенційно можуть бути забруднені

вибухонебезпечними предметами згідно наявної у ДСНС інформації (похибка локалізації становить до 30 м).

В залежності від характеристик території, типів вибухонебезпечних предметів та методів роботи можуть використовуватися такі напрямки розмінування, як: ручне розмінування (пошук вибухонебезпечних предметів здійснюється за допомогою міношукачів та шляхом зорового огляду), підводне розмінування (виявлення та нейтралізація вибухонебезпечних об'єктів у водоймах за допомогою водолазного пошуку, з використанням підводних засобів руху та без, дронів та спеціальних надводних човнів з ехолотом), кінологічне та механізоване розмінування (з використанням службових собак та машин та механічних інструментів відповідно) [221];

- моніторинг та відновлення: через співпрацю з місцевими органами влади здійснюється швидке реагування на екологічні загрози, включаючи використання авіації для моніторингу та гасіння пожеж.

Воєнний стан значно ускладнює роботу ДСНС через постійні ризики для рятувальників, обмежені ресурси та масштабність ушкоджень, про що свідчать статистичні показники. У 2025 році українські рятувальники майже пів мільйона разів виїжджали на місця обстрілів, зробити 491 756 виїздів на місця, які постраждали від російських атак, витягнули з-під завалів понад 7,5 тисячі людей, загасили 92 892 пожежі у домівках, лікарнях, на заводах і підприємствах, обстежили 25 483 га землі та знешкодили 86 310 вибухонебезпечних предметів [218].

Що стосується повноважень Національної поліції, то, як встановлено Законом України від 02.07.2015 року № 580-VIII, поліція відповідно до покладених на неї завдань бере участь у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх введення на всій території України або в окремій місцевості (п. п. 24 пункту 1 статті 23).

Крім того, зважаючи на той факт, що вплив військових дій на території України має негативний вплив на довкілля, важливо зазначити про роль

Міністерства оборони України (далі – Міноборони) у забезпеченні екологічної безпеки. Відповідно до Положення, затвердженого Постановою КМУ від 26.11.2014 року № 671 [272], Міноборони з метою організації своєї діяльності забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання вимог нормативно-правових актів з питань цивільного захисту та екологічної безпеки, з питань протимінної діяльності (п.п. 11-12 пункту 5).

Екологічна безпека в оборонній сфері включає мінімізацію негативних наслідків військової діяльності на довкілля, участь у відновленні забруднених територій. Збройними Силами України впроваджуються заходи з екологічної безпеки, включаючи моніторинг забруднення від військових об'єктів.

За підтримки Генеральної Асамблеї ООН, після консультацій з міжнародними експертами, з метою вдосконалення підготовки збройних сил МКЧХ розробив Керівні принципи із включення норм МГП щодо захисту природного середовища до військових статутів та інструкцій. У 2022 році була оновлена редакція цих принципів зі значним розширенням сфери їх дії (в суб’єктному вимірі - органи державної влади поза збройними силами, такі як парламенти та судові органи, які відіграють важливу роль у просуванні, імплементації та забезпеченні виконання закону; та просторовому - враховують поширеність неміжнародних збройних конфліктів). Принципи рекомендують державам фіксувати шкоду, здійснювати екологічне відновлення та проводити моніторинг навіть після завершення бойових дій [170]. Зміст Керівних принципів відбивається в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [255]. Зокрема, встановлено, що проводячи роботу щодо підготовки воєнних дій командувач повинен оцінити ймовірні екологічні наслідки від дій своїх військ (сил) і військ противника; прийняти такий варіант рішення, який забезпечить виконання поставленого завдання і створить найменшу небезпеку для осіб і об’єктів, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права.

Як зауважують у своїй науковій статті Ю. Камардіна, Ю. Ковейно, у розрізі проблеми забезпечення екологічної безпеки діяльність органів місцевого

самоврядування можна вважати комплексом заходів, орієнтованих на запобігання загрозам нанесення шкоди навколишньому середовищу, усунення заподіяння шкоди людині унаслідок несприятливої зміни його стану. Місцевий рівень є первинним рівнем управління, на якому відбувається пряма взаємодія із природокористувачами [165, с. 43].

І. Патока приходить до висновку, що діяльність органів місцевої влади впливає на сприйняття екологічних питань не як другорядної сфери, а як ключового чинника розвитку місцевості; місцева екологічна політика повинна забезпечуватися комплексним використання природних ресурсів громади та впровадженням нових екологічних технологій, зокрема утилізації твердих побутових відходів у сільських населених пунктах, а також нових енергоефективних програм [229, с. 929].

Законодавством чітко розподілено повноваження рад та їх виконавчих органів, які спільно забезпечують реалізацію державної екологічної політики на місцях. Згідно з вищенаведеними положеннями, місцеві ради наділені компетенцією затверджувати екологічні програми, надавати дозволи на використання ресурсів, створювати природоохоронні фонди та ін. У той же час, виконавчі структури зосереджені на практичному управлінні.

Так, згідно з частиною 1 статті 143 Конституції територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізовують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції – у тому числі це стосується сфери екологічної безпеки.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [279] деталізує повноваження органів місцевого самоврядування.

Статтею 26 визначено виключну компетенцію рад. Наприклад, виключно на пленарних засіданнях вирішуються питання

- прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, цінність, прийняття рішень про оголошення в місцях масового розмноження та вирощування потомства дикими тваринами «сезону тиші» з обмеженням господарської діяльності та добуванням об’єктів тваринного світу (п. 37);

- надання відповідно до законодавства згоди на розміщення на відповідній території нових об'єктів, у тому числі місць чи об'єктів для управління відходами, сфера екологічного впливу діяльності (п. 38);

- визначення шляхів стимулювання користування електромобілями та іншими екологічними видами транспорту (п. 56).

У свою чергу, до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать, до прикладу, розгляд і узгодження планів підприємств, установ та організацій, що не належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, здійснення яких може викликати негативні екологічні наслідки (п. п. 2 п. «б» частини 1 статті 27) – делеговані повноваження.

Стаття 33 присвячена питанню виокремлення повноваження саме у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища, до яких належать у тому числі, але не виключно, наступні:

а) власні повноваження: підготовка і внесення на розгляд ради пропозицій щодо встановлення ставки податків та зборів, визначення розмірів відшкодувань за забруднення довкілля, платежів за користування комунальними та санітарними мережами; підготовка і подання на затвердження ради проектів місцевих програм охорони довкілля; оприлюднення у мережі

Інтернет геопросторових даних та метаданих; забезпечення охорони, захисту, відтворення, підвищення продуктивності лісових насаджень та ін.;

б) делеговані повноваження: здійснення контролю за додержанням природоохоронного законодавства, використанням і охороною природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення, відтворенням лісів; координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів; погодження клопотань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів загальнодержавного значення; вирішення земельних спорів у порядку, встановленому законом; організація і здійснення землеустрою, погодження проєктів землеустрою; здійснення державного контролю за використанням та охороною земель у межах та порядку, встановлених законом; координація на відповідній території діяльності спеціально уповноважених державних органів управління з охорони природи та інші.

Стаття 15 Закону про охорону закріплює перелік повноважень місцевих рад у галузі охорони навколишнього природного середовища. Це передусім: забезпечення реалізації екологічних програм, прав громадян; затвердження з урахуванням екологічних вимог проектів забудови населених пунктів; видача дозволів на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення; затвердження місцевих екологічних програм; інформування населення про стан навколишнього природного середовища; контроль за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища тощо.

Що стосується виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у галузі охорони навколишнього природного середовища, то їхня компетенція регламентована статтею 19 згаданого Закону: здійснення реалізації рішень рад; координація діяльності підприємств, установ та організацій, незалежно від форм власності та підпорядкування; організація розробки місцевих екологічних програм; забезпечення систематичного та оперативного інформування населення, підприємств, установ, організацій та громадян про стан навколишнього природного середовища, захворюваності населення тощо.

У Постанові від 21.06.2023 року у справі № 420/2910/22 [245] Верховний Суд вказав, що «місцеве самоврядування є гарантованим правом територіальних громад самостійно та через утворені органи місцевого самоврядування під власну відповідальність вирішувати усі питання місцевого значення, не вилучені законодавством з їх компетенції. Для цього відповідні сільські, селищні та міські ради наділені повноваженнями самостійно приймати рішення про утворення, у межах затверджених структури і штатів, виконавчих органів та розподіл між ними повноважень. При цьому, саме на виконавчі органи відповідної сільської, селищної або міської ради покладаються повноваження щодо вирішення на відповідних територіях питань поводження з побутовими відходами, ліквідації сміттєзвалищ та вжиття інших заходів з метою запобігання негативному і екологонебезпечному впливу на земельні ділянки, а також ліквідації наслідків цього впливу».

Згідно з Постановою КАС ВС від 04.11.2022 року у справі № 420/18905/21 (стосується питання відповідальності підприємства, що здійснювало зберігання скрапленого газу без проведення оцінки впливу на довкілля) [243], «відсутність належного екологічного контролю створює ризики для довкілля, а бездіяльність уповноважених державних органів сприяє порушенню екологічних норм… Встановлено, що відповідальність за порушення природоохоронного законодавства несе не лише суб’єкт господарювання, а й державні контролюючі органи, які зобов’язані забезпечувати належне дотримання екологічних стандартів. Суд визнав, що бездіяльність компетентних органів щодо екологічного контролю суперечить принципу верховенства права та порушує зобов’язання держави щодо охорони довкілля».

Таким чином, органи місцевого самоврядування виступають не лише виконавцями державної екологічної політики, а й самостійними суб’єктами, наділеними повноваженнями щодо безпосереднього управління станом довкілля на відповідній території. Їх статус як суб’єктів екологічної безпеки

зумовлений близькістю до локальних екологічних проблем, безпосереднім контактом з населенням та можливістю оперативного реагування.

З аналізу переліку вищенаведених повноважень випливає, що спільними як для діяльності рад, так і їх виконавчих органів, є здійснення контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, що є базисом забезпечення екологічної безпеки.

В. Оксінь, Д. Левченко, І. Костенко стверджують, що ефективність контролю та нагляду в системі забезпечення екологічної безпеки зумовлена тим, що вони забезпечують реальність та дієвість екологічних прав людини і громадянина шляхом виявлення, запобігання та припинення порушень вимог екологічного законодавства; контроль та нагляд трансформуються в інші управлінські елементи, такі як екологічний моніторинг, оцінку впливу на довкілля, стратегічну екологічну оцінку, прогнозування тощо. Їх зміст також охоплює перевірочну діяльність; спостереження за станом навколишнього природного середовища; аналіз та дослідження екологічних процесів; забезпечення виконання екологічних стандартів і нормативів; застосування заходів адміністративного впливу; інформування громадськості про результати контролю; прогнозування екологічних наслідків діяльності людини та ін. [227, с. 892-893].

Здійснюючи адміністративно-процедурну діяльність у сфері забезпечення екологічної безпеки, органи місцевого самоврядування використовують і соціально-економічні заходи: політику цін, кредити, штрафи, створення програм, адміністративні санкції тощо.

Ю. Кириченко акцентує увагу на тому, що місцеві ради відповідно до своїх повноважень можуть створювати спеціальні підрозділи, які контролюють виконання природоохоронного законодавства підприємствами, установами, організаціями та громадянами в межах відповідної території (наприклад, Адміністративно-технічне управління м. Львова, Інспекція з благоустрою Запорізької міської ради), що додатково підкреслює роль адміністративних процедур контрольно-наглядового характеру [171, с. 229].

Підсумовуючи, Т. Бєлошапка зауважує, що охорона природного навколишнього середовища має бути пріоритетом громадськості та місцевих громад, а вирішення питань на місцевому рівні (децентралізація влади) є важливим сьогодні, адже дозволяє «врахувати екологічні інтереси населення відповідних територій при прийнятті рішень щодо розвитку продуктивних сил» [99, с. 192].

2.3. Зобов'язання держави щодо забезпечення екологічної безпеки в умовах збройного конфлікту за практикою ЄСПЛ

Виходячи з концепції належної обачливості (due diligence), держава повинна вживати всіх необхідних заходів для попередження забруднення навколишнього середовища в результаті будь-якої діяльності, яка здійснюється під її юрисдикцією чи контролем, забезпечення належного контролю за такою діяльністю, попередження та припинення протиправних дій, покарання винних тощо [213, с.117].

Міжнародною судовою практикою сформований загальний обов'язок держав не використовувати і не дозволяти використовувати свою територію всупереч правам інших держав, так, щоб це могло заподіювати шкоду забрудненням своєї території чи території іншої держави, або власності чи особі (рішення арбітражного трибуналу в справі щодо плавильного заводу Трейлі 1941 року, рішення Міжнародного суду ООН у справі щодо протоки Корфу 1949 року, консультативний висновок щодо законності застосування або погрози застосування ядерної зброї 1996 року).

Про зацікавленість ЄСПЛ у питаннях захисту навколишнього природнього середовища свідчить, зокрема і статистика, так, у своїй спільній окремій думці щодо рішення за справою Хеттон та інші (Hatton and Others) проти Сполученого Королівства 1997 року судді Б. Зупанчич, Дж. П. Коста, Г. Ресс, Р. Тюрмен, Е. Штайнер зазначають, що хоча Конвенція

безпосереднього не гарантує право на безпечне навколишнє середовище, при цьому «ідіома «захист навколишнього середовища» («environmental protection») містилося вже у п’ятдесяти семи справах [Case of Hatton and Others v. the United Kingdom (Application № 36022/97). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61188.], а станом на 2024 рік у базі HUDOC було вже більше 300 рішень у справах, пов’язаних з екологічними аспектами.

Пункт 8 Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1431 (1999) «Майбутні плани до виконання Радою Європи в сфері захисту довкілля» від 04 листопада1999 року [53] визначає, що «через зміни умов життя й зростаюче визнання важливості екологічних питань … Конвенція може включати право на здорове та придатне для життя довкілля як основне право людини». В розвиток цієї позиції пункт 3 Рекомендації ПАРЄ № 1614 (2003) «Довкілля та права людини» від 27 червня 2003 року [45] вказує: «у світлі розвитку міжнародного права в сферах довкілля та прав людини, а також європейського прецедентного права, особливо ЄСПЛ, прийшов час розглянути правові шляхи для сприяння захисту довкілля за допомогою систем захисту прав людини».

Керуючись принципом верховенства права, принципами та цінностями соціальноспрямованого, демократичного суспільства, правової держави, Суд у своїх рішеннях встановлює взаємозв’язок між захистом навколишнього середовища та правами людини [136, с. 173].

Щодо практики ЄСПЛ. Суд виходить з того, що хоча жодна зі статей ЄКПЛ не гарантує безпосередньо право на охорону природнього екологічного середовища як такого (п. 52 рішення у справі Кіртатос (Kyrtatos) проти Греції від 22 серпня 2003 року [23], п. 56 рішення у справі Іван Атанасов (Ivan Atanasov) проти Болгарії від 02 грудня 2010 року [20]), довкілля є суспільною цінністю, «справою, захист якої викликає постійний і стійкий інтерес громадськості, а отже, і органів державної влади. Фінансові вимоги та навіть деякі фундаментальні права, такі як власність, не повинні мати пріоритет над міркуваннями захисту навколишнього середовища, зокрема, якщо держава

прийняла закони з цього приводу» (п. 79 рішення у справі Хамер (Hamer) проти Бельгії [17].

За усталеною практикою Суду на сьогодні справи екологічного характеру розглядаються в контексті статей 2 (право на життя), 3 (заборона катування), 6 (право на справедливий суд), 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя, при чому негативний вплив екологічних чинників проявляється, як правило, одразу на кількох сферах – переважно на житло і приватне життя, інколи – також і на сімейне життя), 10 (свобода вираження поглядів), 11 (свобода зібрань та об'єднання), 13 (право на ефективний засіб правового захисту), 14 (заборона дискримінації) ЄКПЛ; статті 1 Першого протоколу (право мирно володіти майном).

Так, скарга може бути небезпідставною за статтею 8 ЄКПЛ «Право на повагу до приватного і сімейного життя», якщо потенційні загрози для довкілля достатньо тісно пов'язані з приватним життям та житлом заявника у розумінні статті 8 Конвенції (п. 192 рішення у справі Харді та Мейл (Hardy and Maile) проти Сполученого Королівства від 14 лютого 2012 року [18], «екологічна небезпека досягає такого серйозного рівня, що призводить до суттєвого перешкоджання здатності заявника користуватися своїм житлом, мати приватне чи сімейне життя. Оцінка такого мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як інтенсивність та тривалість шкідливого впливу та його фізичний чи психологічний вплив на здоров'я або якість життя особи» (пп. див. 68-69 рішення у справі Фадєєва (Fadeyeva) проти Росії від 30 листопада 2005 року [15], п. 105 рішення у справі Дубецька та інші проти України від 10 травня 2011 року [300]). У п. 51 рішення у справі Лопес Остра (López Ostra) проти Іспанії [25] від 9 грудня 1994 року, Суд зазначив, що «сильне забруднення довкілля може впливати на добробут людей і позбавити їх можливості користуватися власним житлом, тим самим справляючи негативний вплив на їхнє приватне і сімейне життя». Навіть при відсутності доказів, які б дозволили визначити шкоду здоров'ю безпосередньо від забруднення у кількісному вираженні, саме проживання в місцевості, забруднення якої явно

перевищує безпечні нормативи, наражає на підвищений ризик для здоров'я (п. 111 рішення у справі Дубецька та інші проти України від 10 травня 2011 року).

До цього ж порушення, які не є конкретними або матеріальними (шум, викиди, запахи тощо) також можуть вплинути на гарантоване статтею 8 право особи на повагу до її приватного життя та житла, тобто «право не лише на визначений фізичний простір, але й на те, щоб спокійно користуватися цим простором» (п. 516 рішення у справі Швейцарська кліматична асоціація літніх жінок та інші (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others) проти Швейцарії [31], але порушення має мати значний вплив на здоров’я населення порівняно з загальними екологічними небезпеками, властивими життю в будь-якому сучасному місті [205, с.148].

Щодо стандарту доведення ЄСПЛ в таких справах застосовує критерій «поза розумним сумнівом». Так, щодо забруднення, немає сумніву, що промислове забруднення може негативно вплинути на громадське здоров’я загалом та погіршити якість життя особи [116, с.145]. Але вирішальним до Суду є наявність суттєвої обставини, яка має вплив на погіршення «якості життя» заявників (наприклад, відсутність доступу до чистої води, забруднення води тощо) [220, с. 61]. Якщо ж наслідком впливу таких обставин, наприклад, техногенних та екологічних катастроф, є загибель людей, то відбувається перехід від статті 8 до статті 2 Конвенції.

У рішенні у справі Гуерра та інші (Guerra and others) проти Італії [16] Суд зазначив, що заявники не можуть вважатись постраждалими від «втручання» з боку держави в їхнє приватне або сімейне життя, оскільки оскаржуються не дії держави, а її бездіяльність. Однак, вказує з посиланням на п. 32 рішення у справі Ейрі (Airey) проти Ірландії від 9 жовтня 1979 року [12], п. 55 рішення у справі Лопес Остра (López Ostra) проти Іспанії [25] від 9 грудня 1994 року це не неуможливлює існування позитивних зобов’язань, які є невід’ємними від дійсної поваги до приватного і сімейного життя, і в даному випадку «достатньо з’ясувати, чи вжили органи національної влади необхідних заходів для

забезпечення ефективного захисту права заявників на повагу їх приватного і сімейного життя, яке гарантує стаття 8» (п. 58 рішення).

Аналогічно в контексті порушення статті 2 Конвенції Суд у пункті 71 рішенні у справі Онер'їлдіз (Öneryıldız) проти Туреччини зазначив, що «це зобов'язання слід тлумачити як таке, що застосовується в контексті будь-якої діяльності, публічної чи ні, в якій право на життя може бути поставлене під загрозу, і тим більше у випадку промислової діяльності, яка за своєю природою є небезпечною, такою, як робота місць збору відходів» [27].

Принципи, які застосовуються до оцінки відповідальності держави в цій сфері загалом схожі незалежно від того, чи розглядається справа з точки зору прямого втручання чи позитивного обов'язку регулювати приватну діяльність (п. 98 рішення у справі Хеттон та інші (Hatton and Others) проти Сполученого Королівства [19], п. 89, п. 94 рішення у справі Фадєєва (Fadeyeva) проти Росії). Загалом, «держава, використовуючи детальні та точні дані, повинна виправдати ситуацію, коли окремі особи несуть тяжкий тягар від імені решти суспільства» (п. 128 рішення у справі Фадєєва (Fadeyeva) проти Росії, п. 145 рішення у справі Дубецька та інші проти України).

Вибір засобів, які мають використовуватися в національній правовій системі для дотримання положень Конвенції або виправлення ситуації, що призвела до порушення Конвенції, залишається за самою державою (п. 26 рішення у справі Зангі (Zanghì) проти Італії від 19 лютого 1991 року, п. 45 рішення у справі Деміколі (Demicoli) проти Мальти від 27 серпня 1991 року, п. 81 рішення у справі Ягчі і Сарґін (Yağcı and Sargın) проти Туреччини від 8 червня 1995 року, п. 74 рішення у справі Гуерра та інші (Guerra and others) проти Італії від 19 лютого 1998 року).

Передусім, основним обов'язком держави є прийняття відповідного національного законодавства. Так, у рішенні у справі Джугелі та інші (Jugheli and Others) проти Грузії від 13 липня 2017 року [22] Суд вказує, що «відсутність національного закону, який би чітко врегульовував діяльність відповідних підприємств, діяльність яких має потенційно небезпечний характер, у

поєднанні з пасивною поведінкою грузинської влади призвели до порушення прав заявників».

Водночас закріплення права на безпечне навколишнє природне середовище у національних конституціях не обов'язково є достатнім для прийнятності скарг, пов'язаних із ймовірними порушеннями прав людини, спричиненими екологічними факторами, зокрема, зміною клімату [316, с.309]. Для прикладу можна навести рішення Верховного суду Норвегії у справі Nature and Youth Greenpeace Nordic проти уряду Норвегії, у якому суд постановив, що, хоча «статтю 112 Конституції Норвегії, яка закріплює право на здорове довкілля, можна тлумачити як таку, що встановлює зобов'язання для держави, вона не визнає відповідного основоположного права, зокрема, через відсутність міжнародно визнаного права людини на здорове довкілля» [33, с. 42].

В контексті забезпечення ефективного стримування загроз праву на життя, праву на повагу до приватного і сімейного життя через екологічні ризики, окрім створення відповідної національної правової рамки, це може охоплювати:

- проведення органами влади достатніх досліджень для оцінки ризиків потенційно небезпечної діяльності (п. 128 рішення у справі Хеттон та інші (Hatton and Others) проти Сполученого Королівства, п. 86 рішення у справі Джакомеллі (Giacomelli) проти Італії, п. 87 рішення у справі Гримковська проти України від 21 липня 2011 року);

- розробку адекватної політики vis-e-vis підприємств-забруднювачів на підставі доступної інформації та вжиття всіх необхідних заходів для своєчасної реалізації цієї політики (п. 104 рішення у справі Лєдяєва та інші (Ledyayeva and Others) проти Росії, пп. 92-93 рішення у справі Джакомеллі (Giacomelli) проти Італії);

- піклування про екологічний менеджмент шахти, фабрики чи подібного підприємства «незалежно від того, чи воно все ще використовується» (п. 154 рішення у справі Дубецька та інші проти України [300] тощо.

Необхідно зазначити також висновок Суду, зроблений у рішенні у справі Татар (Tatar) проти Румунії від 27 січня 2009 року [30], в основу якої лягли події масштабної катастрофи 30 січня 2000 року, коли у наслідок прориву дамби біля міста Бая-Маре відбувся масивний витік ціаніду, який використовувався видобувною компанією у процесі видобутку золота. ЄСПЛ розглядаючи дану справу, прийшов до висновку, що влада Румунії повинна була залучити громадськість до прийняття рішення, врахувати її думку при наданні дозволу на роботу компанії.

До того ж, як зазначають Х. Келлер та К. Гері, що Суд при розгляді даної категорії справ повинен «проходити тонку межу між забезпеченням захисту прав людини та дозволом на судовий процес у суспільних інтересах, який виходить за межі права на індивідуальне звернення згідно зі статтею 34 Конвенції, що особливо актуально через відповідність між суспільними та індивідуальними інтересами, що характеризує претензії щодо екологічних прав людини в цілому» [64, с.164], всупереч правовій позиції Суду, що «наглядовий механізм Конвенції не може допускати actio popularis (п. 100 рішення у справі Корделлі та інші (Cordella and others) проти Італії [14].

Резолюція Парламентської Асамблеї 1087 (1996) про наслідки чорнобильської катастрофи від 26 квітня 1996 року серед інших питань зазначає, що «доступ громадськості до чіткої і повної інформації ... повинен розглядатися як основне право людини».

Стаття 1 Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (далі - Орхуська конвенція [179], яку ЄСПЛ також визнає в якості джерела права, яке розглядається, визначає, що «з метою сприяння захисту права кожної людини нинішнього і прийдешніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров’я та добробуту, кожна зі Сторін гарантує права на доступ до інформації, на участь громадськості в процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища».

Щодо позиції ЄСПЛ з питання доступу та надання екологічної інформації, то Суд виходить з того, що інформація про ризики для довкілля має бути доступною для тих, хто може постраждати чи вже постраждав, на державу покладається позитивний обов'язок забезпечити ефективну процедуру отримання доступу до всієї необхідної та належної інформації (щодо себе) для оцінки будь-яких ризиків для здоров'я особи.

Простежуючи зв'язок між статтями 8 та 10 Конвенції, Суд наголошує, що стаття 10 «в основному забороняє уряду обмежувати одержання особою інформації, яку інші хочуть чи бажають їй надати» (п. 74 рішення у справі Леандер (Leander)проти Швеції від 26 березня 1987 року [24], в тім її не можна тлумачити як накладення на державу «позитивних зобов'язань щодо збору та розповсюдження інформації з власної ініціативи за таких обставин, які мають місце в справі» (п. 53 рішення Гуерра (Guerra) та інші проти Італії).

У справі Татар (Tătar) проти Румунії [Case of Tătar v. Romania (Application № 67021/01). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90981.] Суд вказує, що держава повинна ex officio збирати та публікувати/поширювати інформацію про екологічні ризики для довкілля та здоров'я людини від поточних, минулих та майбутніх екологічних інцидентів (у справі Будаєва та інші проти Росії це зобов'язання було поширене на випадки стихійних лих та повеней) та про запобіжні заходи та рекомендації щодо того, як поводитись у разі виникнення майбутніх екологічних інцидентів.

Так, ЄСПЛ встановив порушення статті 8 Конвенції за невиконання цього у справі Рош (Roche) проти Сполученого Королівства підставою звернення стала ситуація, коли колишній військовослужбовець, який брав участь у випробуваннях гірчичного і нервово-паралітичного газу, що проводилося в 1960-х роках на військово-дослідній базі Портон-Даун під керівництвом Збройних сил Сполученого Королівства, не зміг протягом понад 8 років отримати інформацію про свою участь у цих випробуваннях [28].

Щодо національної судової практики, то, наприклад, рішенням (476) від 21 листопада 1991 року Ради адміністративного судочинства (Consiglio di

Giustizia amministrativa per la Regione siciliana) Сицилії встановила, що поняття «інформація про стан навколишнього середовища» включає в себе «всі відомості про середовище, в якому проживає людина, і порушує питання певного суспільного інтересу» і визнала неправомірною відмову в наданні приватній особі копії аналізу якості води з огляду на вживання її в якості питної у вказаному районі [101, с. 45].

У Постанові від 11.05.2023 року у справі № 380/23542/21 [244], Верховний Суд приходить до висновку про те, що оприлюднення проєкту детального плану території, яке виразилися у донесені до громадськості неповної інформації щодо містобудівної документації на місцевому рівні, не може вважатися несуттєвими та формальними порушеннями.

У справі № 640/351/20 особа просила визнати протиправним та скасувати виданий Департаментом екології та природних ресурсів Київської обласної державної адміністрації дозвіл суб'єкту господарювання на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, посилаючись на порушення її прав, гарантованих статтями 3, 10, 16, 50 та 68 Конституції України, а саме проживати в екологічно чистому середовищі, отримувати достовірну інформацію про стан довкілля та мати безпечні для життя та здоров'я умови. Позовні вимоги позивача обґрунтовувалися тим, що дозвільний орган не врахував характеристики джерел залпових викидів підприємства, документи містять недостовірну інформацію щодо часу роботи та географічних координат підприємства (Постанова КАС ВС від 16.03.2023 року у справі № 640/351/20 [246].

Нагадаємо, що відповідно до підпункту 4 пункту 1 Постанови КМУ від 12.03.2022 року № 263 «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану», задля унеможливлення настання загрози національній безпеці, обмежено доступ до окремих реєстрів та баз даних, в яких міститься інформація про обіг природних ресурсів, спеціальні дозволи на використання останніх тощо [134]. Автоматизована система контролю радіаційної обстановки

(АСКРО) АЕС протягом періоду дії правового режиму воєнного стану також функціонує у режимі обмеженого відображення інформації (https://snriu.gov.ua/).

Проаналізовані та інші рішення у справах щодо порушення екологічних прав, на думку А. Левенець, сприяють запровадженню державами заходів системного характеру, спрямованих на покращення загальної ситуації із забезпеченням екологічної безпеки, зокрема: «зміна або прийняття національного законодавства, запровадження більш жорстких форм контролю за дотриманням екологічного законодавства з боку різних суб'єктів (як публічних, так і приватних), залучення громадськості до прийняття рішень, які можуть вплинути на екологічний стан навколишнього середовища, скасування дозволів або зміна порядку функціонування певних об'єктів промисловості чи господарювання» [203, с. 163].

Висновки до Розділу 2

1. Уточнено, що суб'єкт екологічної безпеки – це індивідуалізований учасник правових відносин (наприклад, людина, суспільство, держава або біосфера), наділений екологічною правосуб'єктністю та здатністю виступати носієм життєво важливих інтересів щодо безпечного стану довкілля та проявляє вольову активність для захисту цих інтересів від екологічних загроз.

2. Проведено розмежування між суб'єктами екологічної безпеки та суб'єктами забезпечення екологічної безпеки за такими критеріями:

- за масштабом: коло суб'єктів екологічної безпеки є ширшим, оскільки воно включає «масштабні» категорії, такі як народ, суспільство та біосфера, які розглядаються як об'єкти захисту та учасники глобального стану безпеки. Суб'єкти забезпечення екологічної безпеки мають більш конкретизований перелік учасників;

- за функціональною роллю: суб’єкти екологічної безпеки пов’язані з категорією «стан» - це ті, чиї життєво важливі інтереси перебувають під захистом (людина, довкілля); суб’єкти забезпечення екологічної безпеки пов’язані з категорією «процес/діяльність» - це учасники, які здійснюють конкретну діяльність, спрямовану на мінімізацію загроз, їх попередження, формування гарантій та створення умов для безпечного розвитку (наприклад, органи державної влади, органи місцевого самоврядування);
- за рівнем управління: суб’єкти забезпечення часто ототожнюються з управлінським рівнем, тоді як суб’єктом безпеки може бути будь-яка особа у контексті її права на безпечне довкілля.

3. Український народ є ключовим суб'єктом екологічної безпеки та суб’єктом забезпечення екологічної безпеки, носієм колективних екологічних прав, чиї інтереси реалізуються через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, діяльність інституцій громадянського суспільства.

4. Для людини як суб’єкта екологічної безпеки характерні такі ознаки: є носієм суб’єктивних екологічних прав та юридичних екологічних обов’язків, що формують його правовий статус; рушійною силою його діяльності є наявність власного інтересу, що реалізується через прагнення до задоволення об’єктивної потреби в безпечному середовищі, що є мотивом до дій.

5. В умовах воєнного стану з міркувань захисту навколишнього середовища приватний інтерес, як правило, повинен поступатися суспільному інтересу та відповідному обов’язку захищати довкілля та відновлювати його об’єкти; але порушений у таких ситуаціях приватний інтерес повинен зазнавати справедливого захисту, зокрема, через компенсацію завданої шкоди та негативних наслідків, отриманих через пріоритетність суспільного інтересу.

6. Обґрунтовано, що управління екологічною безпекою - це комплексна система загальнодержавних, регіональних і місцевих (локальних) заходів, спрямованих на забезпечення, підтримання та відновлення стану навколишнього природного середовища, мінімізацію ризиків техногенного, антропогенного та природного походження, воно може здійснюватися

передусім шляхом спостереження, дослідження, стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Управління безпекою в умовах воєнного стану зводиться до прийняття своєчасних управлінських рішень щодо вибору та реалізації дій з мінімізації негативного впливу наявних небезпек та загроз.

7. Для досягнення цілей даного дослідження запропоновано поділ органів у сфері здійснення екологічного управління за територіальним принципом (за рівнями), відповідно до якого державні органи здійснюють комплексне управління на певних, чітко окреслених територіях:

- загальнодержавний рівень (відносяться органи, компетенціях яких поширюється на всю територію України. На цьому рівні доцільним представляється виділення двох підрівнів: 1) рівень прийняття стратегічних політичних рішень, законодавчого та нормативного забезпечення формування та реалізації державної екологічної політики, стратегії, нормативів та контролю за екологічною безпекою на всій території країни (ВРУ, Президент України, КМУ, РНБОУ); 2) рівень організаційного, нормативно-методичного забезпечення виконання законодавчих та інших нормативно-правових актів, координації та контролю за реалізацією екологічної державної політики, стратегій, нормативів в цій сфері на всій території України (профільне Міністерство, Державна екологічна інспекція України, інші центральні органи, підпорядковані профільному Міністерству та координовані ним);
- регіональний рівень (відносяться органи, компетенція яких поширюється на області, АРК, міста Києва та Севастополя, зокрема, територіальні та міжрегіональні територіальні органи Державної екологічної інспекції України, обласні військові адміністрації, військова адміністрація АРК, Київська та Севастопольська міські військові адміністрації, Рада міністрів АРК в аспекті повноважень у сфері охорони довкілля). Це виконавчий рівень, на якому забезпечується безпосереднє виконання законодавчих та нормативно-правових актів, реалізація екологічної політики, забезпечення екологічної

безпеки на рівні регіонів, враховуючи місцеві особливості, здійснюється відомчий та територіальний контроль;

- місцевий рівень (належать районні військові адміністрації АРК, органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законодавством, які забезпечують екологічну безпеку на локальному оперативному рівні).

8. Встановлюючи взаємозв'язок між захистом навколишнього середовища та правами людини, ЄСПЛ виходить з того, що, по-перше, при захисті екологічних прав та довкілля наявні, майбутні і потенційні загрози для довкілля, забруднення навколишнього середовища та інші екологічні фактори повинні бути достатньо тісно пов'язаними з гарантованим правом, становити суттєві обставини, які мають вплив на погіршення здоров'я, «якості життя», добробуту людини чи призводять до її смерті, або виступати причиною порушення гарантованих прав. По-друге, екологічні фактори повинні мати значний, критичний вплив порівняно з загальними екологічними небезпеками, властивими життю в певній місцевості.

9. Враховуючи практику ЄСПЛ, можна виділити наступні заходи, що мають бути як мінімум застосовані державою для забезпечення екологічної безпеки в питаннях запланованої потенційно небезпечної діяльності:

- прийняття та введення в дію законодавчих положень, які враховуватимуть особливості такої діяльності, зокрема, щодо потенційно передбачуваного рівня ризику;

- попереднє дослідження та оцінка ризиків запланованої потенційно еколого небезпечної діяльності;

- розробка та вжиття всіх необхідних заходів для своєчасної реалізації адекватної політики щодо підприємств-забруднювачів;

- збір та оприлюднення / поширення інформації про поточні, минулі та майбутні впливи екологічних інцидентів на довкілля та здоров'я людини, екологічні ризики, фактичну та можливу майбутню шкоду як від діяльності державних, так й приватних суб'єктів, що здійснюють шкідливу для довкілля та

здоров’я людини діяльність, про запобіжні заходи та рекомендації щодо того, як поводитись у разі виникнення екологічних інцидентів; встановлення ефективної та доступної процедури отримання суб’єктами такої інформації;

- забезпечення реальної можливості суб’єктам брати участь у прийнятті відповідних владних рішень, включаючи можливість оскарження в суді рішень, дій та бездіяльності органів державної влади;

- проведення екологічного менеджменту суб’єктів, що здійснюють небезпечну діяльність, об’єктів такої діяльності незалежно від того, чи вони все ще використовуються.

РОЗДІЛ 3. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Поняття і ознаки юридичної відповідальності сфері забезпечення екологічної безпеки

Інститут юридичної відповідальності у сфері екологічної безпеки перебуває в стані постійного розвитку та трансформації. Розширення форм і способів негативного антропогенного впливу на стан навколишнього природного середовища, здоров'я та життя населення, а особливо у період воєнного стану, об'єктивно зумовлює необхідність постійного коригування як підстав притягнення до відповідальності, так і видів та заходів такої відповідальності. Цей процес є закономірним і неминучим, та супроводжується виникненням низки складних проблем як теоретичного, так і практичного характеру.

Як стверджує О. Якимець, поділяючи позицію О .Заржицького, вагоме значення функціонування інституту юридичної відповідальності пов'язане з належністю екологічної безпеки до складових частин безпеки як такої, що формує систему національної безпеки України [360, с. 198].

О. Кашинцева, М. Сафонова зазначають, серед проблем реалізації права на безпечне довкілля в Україні «неефективний екологічний контроль, складність притягнення до юридичної відповідальності за шкоду навколишньому середовищу, низький рівень екологічної свідомості людей, складність доступу до екологічної інформації та правосуддя, корупційні ризики у сфері екологічного нагляду, слабкий громадський контроль за промисловими об'єктами та недостатній рівень екологічної освіти серед посадовців, суддів та населення» [169, с.248].

Попри важливість аналізованого питання в науковій літературі відсутні підходи до тлумачення поняття «юридична відповідальність у сфері екологічної

безпеки». Натомість загальновживаним є вживання поняття «юридичної відповідальності за екологічні правопорушення».

У своєму дослідженні В. Костицький, І. Костицька, М. Микитюк, А. Суходольська, юридичну відповідальність за екологічні правопорушення визначають як застосування передбачених національним законом та нормами міжнародного права засобів впливу до порушників законодавства про охорону довкілля, та акцентують увагу на тому, що юридична відповідальність за екологічні правопорушення, виступаючи інститутом екологічного права, одночасно є видом діяльності щодо застосування санкцій до порушників еколого-правових норм (санкцій), визначених нормами міжнародного права та українського законодавства [190, с. 27]. Аналогічної позиції дотримується і О. Якимець, стверджуючи: якщо з одного боку інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення – це складова частина системи екологічного права, то з іншого – є одним з інституційних та функціональних елементів економіко-правового механізму охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, оскільки застосування заходів адміністративного впливу, відшкодування заподіяної шкоди, притягнення до кримінальної відповідальності за екологічні злочини є одними зі складових повноважень органів управління, формою реалізації їх компетенції у цій сфері [360, с. 200].

Загальновизнаним поняттям юридичної відповідальності за екологічне правопорушення в науковій літературі можна вважати поняття, сформульоване Ю. Шемчушенком, - як сукупність правових засобів, встановлених законодавством, які застосовуються у випадках порушення вимог охорони довкілля та екологічної безпеки населення, умов і режиму використання природних ресурсів, заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу [153, с. 291]. Для прикладу, цим самим визначенням оперують О. Макаренко та Н. Макаренко [209, с. 205].

На переконання Ю. Фарік, юридичну відповідальність за екологічні правопорушення слід тлумачити як відносини між державою в особі спеціально

уповноважених державних органів у сфері охорони навколишнього природного середовища, правоохоронних органів, інших уповноважених органів, з одного боку, та правопорушником — з іншого боку, щодо застосування відповідних заходів впливу на правопорушника [343, с. 98]. Тобто, акцент зроблено саме на певному правовому зв'язку, що виникає між двома сторонами: державою та порушником.

М. Бєляков наголошує, юридична відповідальність за екологічні правопорушення має передбачати застосування до порушника засобів юридичного реагування, що спричиняють настання для нього негативних юридичних наслідків, заборону для правопорушника вчинення певних юридично значущих дій [100, с. 191].

Тобто, юридична відповідальність за екологічні правопорушення – це певна форма правовідносини між державою в особі спеціально уповноважених державних органів, з одного боку, та правопорушником, з іншого боку.

До того ж з позиції М. Карташова, поняття «відповідальності за екологічні правопорушення тісно переплітається з поняттям «охорона навколишнього середовища». Відтак, на думку науковця, відповідальність - це один з напрямів екологічної політики держави, в якій реалізовується функція охорони навколишнього природного середовища, а отже, поняття «охорона» ширше і включає поняття відповідальності. Автор зазначає, що так само співвідносяться й поняття відповідальності з екологічною безпекою, адже перше є важливим правовим елементом забезпечення останньої [167, с. 131].

В. Андрейцев оперує також поняттям «юридична відповідальність за порушення норм екологічного законодавства». На його думку, з якою погоджується О. Ткаченко, це «сукупність правових норм екологічного та інших галузей права, що виконують екологічну функцію і спрямовані на примусове виконання юридичними і фізичними особами передбачених законом норм та правил по раціональному використанню природних ресурсів, охороні навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки людей» [336, с. 275].

Хоча юридичній відповідальності за екологічні правопорушення притаманні загальні ознаки юридичної відповідальності, Н. Титова звертає увагу на особливості, які вирізняють саме цей різновид відповідальності, а саме: високий ступінь соціальної небезпеки порушень природоохоронного законодавства, якими завдається шкода всьому суспільству та безпосередньо державі; специфічний характер протиправних дій, особливість об'єктів правової охорони (які відновити в натурі часто неможливо, як і неможливо точно визначити суму завданих збитків, бо немає їх грошової оцінки) [334, с. 216].

Ю. В. Корнєєв та М. В. Садовський [186, с. 16] пропонують наступний перелік ознак, які вирізняють інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення (екологічно-правової відповідальності) від інших видів юридичної відповідальності та підтверджують його існування саме як окремого правового інституту:

- застосовується за вчинення екологічного правопорушення державою або у відповідних випадках органами місцевого самоврядування, або адміністрацією підприємств, організацій;

- покладається на порушника в певній процесуальній формі: кримінально-правовій, адміністративно-правовій, цивільно-правовій, екологічно-правовій та іншій, встановленій законодавством. А. Бойчук щодо цього зауважує, що дія комплексного інституту юридичної відповідальності у цій сфері має свій специфічний екологічний відтінок, але загалом підпорядковується загальним закономірностям дії зазначених видів юридичної відповідальності в інших сферах суспільних відносин [103, с. 16];

- забезпечує відшкодування екологічної шкоди, спричиненої правопорушенням природному об'єкту, що не здатне забезпечуватися іншими формами юридичної відповідальності;

- володіє спеціальними екологічно-правовими заходами впливу на правопорушників;

- є врегульованим нормами екологічно-процесуального права процесом, в ході якого реалізуються матеріальні норми, якими встановлені заходи державного примусу для осіб, котрі вчинили екологічне правопорушення, та який має на меті відшкодування спричиненої екологічної шкоди.

В правовій науці триває дискусія щодо розгляду юридичної відповідальності в двох значеннях - у позитивному (перспективному) та негативному (ретроспективному). В першому значенні мова йде про самостійне, сумлінне виконання обов'язків, добровільне слідування приписам норм права, ретроспективна ж відповідальність пов'язана з застосуванням державно-правового примусу до правопорушника та виникненням обов'язку правопорушника зазнавати несприятливі наслідки за його протиправну поведінку [162, с. 178].

Щодо юридичної відповідальності у сфері забезпечення екологічної безпеки, то, як представляється, треба підтримати позицію В. Миколаєць, що розгляд юридичної відповідальності лише з ретроспективної позиції є одностороннім, в саме в поєднанні двох аспектів «відбуватиметься ефективне виконання суб'єктами своїх прав та обов'язків, що відбуватиметься не лише заходами примусу та вимогами санкцій, а й методами переконання та заохочення, контролю і обліку, виховання і перевиховання» [217, с. 42].

Прикладом позитивної відповідальності в сфері теплоенергетики може слугувати стаття 27 Закону України від 2 червня 2005 р. № 2633-IV «Про теплопостачання» [291], що передбачає обов'язок суб'єктів у сфері теплопостачання «дотримуватися вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, нести відповідальність за його порушення та здійснювати технічні та організаційні заходи, спрямовані на зменшення шкідливого впливу об'єктів у сфері теплопостачання на довкілля». Тобто в даному випадку позитивна відповідальність проявляється в реалізації заходів з охорони об'єктів довкілля та попередження правопорушень, які можуть вчинятися суб'єктами господарювання у сфері теплопостачання шляхом закріплення імперативних вимог щодо порядку використання

природних ресурсів, охорони довкілля й забезпечення екологічної безпеки в процесі виробництва електричної та теплової енергії [214, с. 85].

Узагальнюючи, доцільним представляється виділити наступні ключові ознаки юридичної відповідальності у сфері забезпечення екологічної безпеки:

— виконує регулятивну, превентивну, каральну та відновлювальну функції, будучи засобом досягнення сталого екологічного розвитку держави;

— є складовою частиною системи екологічного права та водночас важливим елементом забезпечення національної безпеки України, оскільки екологічна безпека є її невід'ємним компонентом;

— застосовується у разі вчинення екологічного правопорушення, яке характеризується екологічною небезпекою для екосистем та спрямованістю на негативну зміну стану навколишнього природного середовища [324, с. 103];

— реалізується через правовий зв'язок (відносини) між державою в особі уповноважених органів та правопорушником щодо застосування відповідних заходів впливу;

— передбачає застосування комплексу санкцій — адміністративних, кримінальних, цивільно-правових та дисциплінарних, — що мають на меті не лише покарання, обов'язкове відшкодування спричиненої екологічної шкоди, а й попередження скоєння відповідних правопорушень в майбутньому, формування екологосвідомої поведінки суб'єктів;

— розглядається як один із напрямів екологічної політики держави, де функція «охорони» є ширшою за саму відповідальність, але остання є її ключовим елементом [326].

Поняття відповідальності тісно пов'яне з поняттям правопорушення. В. Комлик під складом правопорушення в широкому сенсі розуміє систему знань про загальні закономірності розвитку і функціонування складу правопорушення (його елементів) як універсального правового явища, про його сутність та соціальне призначення, тоді як галузеве уявлення про вказаний предмет більше сконцентроване на вивченні специфічних, особливих ознак, які виявляються лише в тій чи іншій галузі права; та сукупність об'єктивних та

суб'єктивних ознак, наявність яких дозволяє класифікувати діяння особи як протиправне, і таке визначення вважає науковою аксіомою – у вузькому значенні [178, с. 7, 10].

В свою чергу, Ю. Корнєєв та М. Садовський виокремлюють такі риси екологічного правопорушення, як екологічна спрямованість (поведінка правопорушника спрямована на негативну зміну стану навколишнього природного середовища, порушення правового режиму природних ресурсів), екологічна небезпека (підвищена небезпека для чинних екологічних зв'язків у самих екосистемах), екологічна протиправність (повне або часткове невиконанні вимог, ігнорування норм екологічного законодавства) [186, с. 15].

В умовах воєнного стану в Україні особливо гостро постає проблема відшкодування екологічної шкоди, спричиненої діяннями країни-агресора.

Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища від 21 червня 1993 року [36] «екологічна шкода» визначається як «смерть чи тілесні ушкодження, втрата або пошкодження майна, втрата чи збитки, що є наслідком погіршення стану навколишнього природнього середовища, витрати на попереджувальні заходи чи інші збитки, які є наслідком властивостей небезпечних речовин тощо або виникають у результаті поводження із відходами» (п.п. 7, 10 статті 2).

Згідно Директиви 2004/35/ЄС від 21 квітня 2004 року «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» [137] «шкода, завдана навколишньому середовищу» («екологічна шкода») визначається як: «1) шкода, завдана біологічним видам та природним ареалам, що перебувають під охороною, а також шкода, що вражає водні ресурси та ґрунти; 2) негативні вимірні зміни природного ресурсу або порушення пов'язаної з природними ресурсами послуги, що можуть відбутися безпосереднім або не безпосереднім чином» (стаття 2).

В. Миколаєць при аналізі відшкодування заподіяної екологічної шкоди визначає останню як таку, що зумовлює погіршення якісного стану

навколишнього природного середовища загалом та окремих природних ресурсів; настає під дією стихійних сил природи або ж збройного конфлікту, військових дій [217, с. 43].

М. Краснова вказує, що екологічна шкода може проявлятися в таких формах, як «забруднення природного середовища; виснаження, знищення, пошкодження природного середовища або його окремих комплексів та об'єктів; порушення екологічних зв'язків; заподіяння шкоди здоров'ю громадян» [193, с. 64.].

Досліджуючи поняття екологічної шкоди, О. Ткаченко приходить до висновку про двоаспектність її (шкоди) структури - як економічної шкоди, завданої інтересам природокористувачів, так і власне «екологічної», що охоплює вартість відновлювальних робіт, фактичні втрати в природному середовищі, зниження його продуктивності. Науковець наголошує на тому, що в широкому розумінні екологічна шкода включає чотири елементи: «1) ліквідаційно-обмежувальні затрати щодо ліквідації та попередження забруднення; 2) захисні затрати із запобігання впливу забрудненого середовища на реципієнта; 3) компенсаційні затрати, спричинені негативним впливом забрудненого середовища на реципієнта; 4) упущену вигоду – втрати, обумовлені неотриманими прибутками, внаслідок забруднення середовища; у вузькому вона визначається як негативний вплив на природні ресурси та системи» [336, с. 275].

В продовження цієї тези М. Сірант, вказує, що при завданні екологічної шкоди матеріальним об'єктом посягання є «якість навколишнього середовища, стан екологічних систем, ті обмінні процеси, які протікають у біосфері, постійно і незмінно відтворюють життя у всіх формах прояву», а «економічна шкода завдається майновим правам та інтересам природокористувачів» [312, с. 76-84].

На наше переконання, розмежування економічної та власне екологічної складових поняття «шкода» є обґрунтованим, адже дозволяє розділити втрати конкретних суб'єктів від тих, які зазнає екосистема держави загалом. Складно

не погодитися з автором в питанні багатогранності екологічної шкоди (в широкому розумінні), яка поєднує варіативність витрат та, що не менш важливо, упущену вигоду.

Правове регулювання процедури визначення шкоди та збитків, їх оцінки та визначення механізму їх подальшого відшкодування досить розгалужене.

З 2022 року в Україні було розроблено низку актів (порядків, методик) щодо визначення, розрахунку шкоди (збитків), спричиненої природному довкіллю внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, зокрема, Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації (Постанова КМУ від 20 березня 2022 р. № 326) [274], яким визначено поняття збитків як «вартість втраченого, пошкодженого та (або) знищеного майна, що зазнало руйнівного впливу внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів в ході збройної агресії рф, а також розмір витрат, необхідний для відновлення порушеного права (реальні збитки); та/або розмір доходу, який постраждалий міг би одержати за умови відсутності збройної агресії рф (упущена вигода)» (пункт 2). Підпункти 9-14 пункту 2 Порядку встановлюють такі напрями визначення шкоди та збитків, як: шкода, завдана земельним ресурсам від пошкодження і знищення родючого шару ґрунту та шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням земельних ресурсів; втрати надр, завдані самовільним їх користуванням; збитки, завдані водним ресурсам через забруднення, засмічення, вичерпання та інші дії щодо водних ресурсів, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу тощо; шкода, завдана атмосферному повітрю викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря; втрати і пошкодження лісів і лісових ділянок, та пов'язані із ними витрати; збитки, завдані природно-заповідному фонду.

Відповідно до визначених напрямів були розроблені Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій

та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди (Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13.04.2022 № 175) [263], Методика визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану (Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 року № 167) [259], Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами (Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21.07.2022 року № 252) [256], Методика визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях (Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 19.08.2022 року № 309) [257], Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами (Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15.09.2022 року № 366) [258], Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації (Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 05.10.2022 року № 414) [262], Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об’єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації (Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13.10.2022 року № 424) [261].

Так, наприклад, Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану визначає порядок розрахунку розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам державами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб’єктами господарювання та фізичними особами через забруднення ґрунтів, засмічення земель, допущених унаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії

воєнного стану внаслідок їх дій або бездіяльності на усіх землях України незалежно від їх категорій та форм власності. Порядок розрахунку здійснюється в залежності від виду завданої шкоди: (1) забруднення ґрунтів через накопичення речовин, що негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості, зумовлено пожежами, обстрілами нафтобаз, підприємств хімічної, металургійної промисловості тощо; (2) засмічення земель через наявність на земельній ділянці сторонніх предметів, матеріалів, відходів та/або інших речовин без відповідних дозволів, зокрема, уламки від ракет, міни тощо.

Варто зауважити, що відходи від руйнувань внаслідок воєнних дій також є екологічним наслідком війни та завдають екологічної шкоди та збитків довкіллю. Постановою КМУ від 27.09.2022 року № 1073 затверджено Порядок поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків [275], відповідно до пункту 3 якого відходи від руйнувань визначаються як частини (уламки) пошкоджених (зруйнованих) об'єктів, а також матеріали, предмети, які були всередині або поряд з такими об'єктами у момент пошкодження (руйнування) та/або виконання робіт з демонтажу та які повністю або частково втратили свої споживчі властивості та не можуть у подальшому використовуватись за місцем їх утворення чи виявлення.

Вони поділяють на (1) відходи, що утворилися внаслідок пошкодження (руйнування) об'єктів; (2) відходи, що утворилися в результаті виконання робіт з демонтажу пошкоджених (зруйнованих) об'єктів (п. 10) та складаються з таких компонентів, як основні та супутні.

З метою унормування процедури визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії рф, наказом від 18.05.2022 р. № 295 Міністерство аграрної політики та продовольства України затвердило Методику визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації [260], якою передбачено, що при здійсненні розрахунків враховуються витрати на

рекультивацію земель, відновлення меліоративних площ, збитки власників і землекористувачів земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Пунктом 2 встановлено, що відповідальними за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямом є обласні, Київська міська державні адміністрації (на період воєнного стану - військові адміністрації).

Мають місце і альтернативні проєкти, зокрема, ГО SaveDnipro була розроблена методика оцінки стану природних об'єктів і територій, постраждалих від воєнної агресії російської федерації [216], як частина проєкту «Адвокація притягнення винних до відповідальності за злочини проти довкілля на міжнародному рівні», підтриманого Міжнародним Фондом «Відродження». Як зазначають розробники, «характер рекомендацій дозволяє застосовувати їх для оцінювання різних типів мілітарного впливу … оцінювання розміру збитків та/або аналізу наслідків мілітарного впливу на конкретну територію через певний проміжок часу, що також може бути корисним джерелом додаткової інформації про актуальний стан певної території відповідної територіальної громади».

Інтерес представляє також виділене розробниками Методики поняття мілітарної діяльності, формами якої є воєнні дії та їх забезпечення, зокрема, безпосередні наступальні або оборонні бойові дії; артилерійські, мінометні, ракетні обстріли, повітряні атаки та бомбардування територій та об'єктів; робота військової техніки та її обслуговування; будівництво фортифікаційних і захисних споруд; пасивний вплив підірваної (знищеної) військової техніки, боєприпасів, що розірвалися або не розірвалися, тощо.

Для оцінки збитків, екологічних наслідків та прийняття управлінських рішень здійснюється оцінка стану (обстеження) порушених територій і об'єктів; відбір проб (за необхідності) та інструментально-лабораторні вимірювання; узагальнення даних візуальних спостережень; аналіз даних дистанційного зондування землі; аналіз висновків експертиз, експертів, пояснень, довідок, документів, матеріалів, відомостей, отриманої з офіційних джерел інформації, повідомлень фізичних та юридичних осіб тощо.

Стаття 68 Закону про охорону вказує, що порушення законодавства в цій сфері тягне за собою встановлену цим Законом та іншим законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність та визначає перелік порушень, що тягнуть юридичну відповідальність, зокрема: порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки; перевищення встановлених лімітів і нормативів забруднення атмосфери, ґрунтів, водних об'єктів; самовільне використання природних ресурсів без дозволу; порушення правил зберігання, транспортування або знешкодження небезпечних речовин і відходів; недотримання вимог екологічної експертизи при будівництві або введенні об'єктів в експлуатацію; ненадання або перекручення відомостей про стан довкілля тощо.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Безпосередньо до порушення норм екологічної безпеки можна віднести: 1) перевищення встановлених лімітів і нормативів забруднення навколишнього природного середовища; 2) порушення правил зберігання, транспортування, використання, знешкодження та захоронення хімічних, токсичних, радіоактивних речовин та відходів; 3) недотримання вимог щодо охорони атмосферного повітря, водних ресурсів, земель, лісів, надр, рослинного і тваринного світу, територій та об’єктів природно-заповідного фонду; 4) порушення вимог екологічної експертизи.

3.2. Матеріальна відповідальність в системі забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану

Відповідно до статті 69 Закону №1264-XII шкода, заподіяна порушенням екологічного законодавства, підлягає відшкодуванню в повному обсязі.

Як зауважують П. Федосєєв, І. Бальжик, М. Тодорова, сутність цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення полягає в обов'язку порушника відшкодувати потерпілій стороні майнову, матеріальну або моральну шкоду, яка була заподіяна в результаті недотримання або порушення норм екологічного законодавства. Відтак, підставою для настання такого виду відповідальності є наявна завдана шкода, на відміну від інших форм відповідальності, де підставою виступає юридичний факт – вчинення правопорушення [344, с. 27-28].

О. Рубльова, даючи оцінку цивільно-правовій відповідальності за екологічні порушення у земельному праві, також зазначає як про її відновлювальний характер, що полягає у відновленні порушених прав, фізичного стану пошкоджених ресурсів, так і про компенсаційний, сутність якого полягає у відшкодуванні реальних збитків та упущеної вигоди [307, с. 178].

Особливість матеріальної відповідальності в сфері забезпечення екологічної безпеки суб’єктів господарювання полягає у тому, що їхня діяльність має чи може мати негативний вплив на навколишнє природнє середовище та на його об’єкти, або пов’язана з використанням об’єктів навколишнього природнього середовища, або пов’язана із використанням обладнання, що створює підвищену небезпеку для осіб, які цю діяльність здійснюють, та інших осіб і навколишнього природного середовища (частина 1 статті 1187 ЦК України). У зв’язку із цим, для майнової (цивільної) відповідальності суб’єкта господарювання, що проявляється в компенсації шкоди, заподіяною довкіллю внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у повному обсязі, вина як ознака суб’єктивної сторони складу правопорушення не є обов’язковою. Відшкодування охоплює як реальні збитки, так і витрати на відновлення стану довкілля.

При цьому Вищий господарський суд України (Постанова від 15 жовтня 2012 р. № 13/333) вказує, що «шкода, заподіяна внаслідок порушення

природоохоронного законодавства, повинна відшкодовуватись у розмірах, які визначаються на підставі затверджених у встановленому порядку такс і методик обрахування розмірів шкоди, що діють на час здійснення порушення або, у разі неможливості встановлення часу здійснення порушення, – на час його виявлення. Відсутність таких такс або методик не може бути підставою для відмови у відшкодуванні шкоди» [240].

Так, якщо забруднення спричинене джерелом підвищеної небезпеки, обов'язок доведення правомірності своїх дій покладається на особу, яка це джерело утримує, а не на потерпілого. Наприклад, суб’єкт господарювання у сфері виробництва теплової та електричної енергії буде зобов’язаний компенсувати заподіяну шкоду громадянам і юридичним особам, якщо не доведе, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих (частина 3 статті 69 Закону №1264-XII, частина 5 статті 1187 ЦК України).

Характерною ознакою правопорушень, пов’язаних з порушенням екологічної безпеки, є перевищення дозволених граничних лімітів забруднення, концентрації шкідливих речовин у викидах і відходах. Відповідальність за такі правопорушення полягає у стягненні із забруднювача штрафів, що можуть багаторазово перевищувати екологічні платежі за дозволену кількість відходів. Певним чином частково фінансувати природовідтворювальні заходи дозволяє принцип «забруднювач платить».

Принцип «забруднювач платить» використовується як альтернатива класичному відшкодуванню, він передбачає впровадження стимулюючого механізму зниження тиску на навколишнє середовище. За думкою Р. Шемана, цей принцип є своєрідним компромісом між екологією та економікою, з’явившись як економічний принцип, більше відноситься до сфери охорони навколишнього середовища, ніж до сфери відповідальності [32, с. 877–878].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначає, що цей принцип передбачає, що «забруднювач повинен покривати видатки, пов’язані із проведенням заходів із запобігання забруднення та боротьби з ним,

рішення які було прийнято державними органами з метою забезпечення прийнятного стану навколишнього середовища [70]. Тобто витрати на ці заходи повинні включатися до вартості товарів і послуг, які призвели до забруднення при їхньому виробництві (наданні) та/або споживанні.

Рекомендація Ради ЄС 1975 року за мету впровадження принципу вказує – «розподіл між забруднювачами витрат на боротьбу проти спричиненого ними забруднення буде стимулювати останніх до скорочення забруднення та пошуку менш забруднюючих продукції або технологій і дозволить більш раціональне використання ресурсів навколишнього середовища, що задовольнятиме критеріям ефективності та справедливості» [287].

Частина 2 статті 191 ДФЄС встановлює, що «політика Союзу … ґрунтується на … принципі першочергового усунення екологічної шкоди, насамперед у її витоку, та на принципі «забруднювач платить».

Директивою 2004/35/ЄС передбачено, що принцип «забруднювач – платник» реалізується для попередження або максимальної локалізації та ліквідації наслідків екологічної шкоди в рамках екологічної відповідальності (статті 1) через вжиття експлуатантом запобіжних заходів, що застосовуються у відповідь на подію, дію або невдалу дію, що спричинили неминучу загрозу шкоди навколишньому середовищу (пункт 10 статті 2, стаття 5) та відновлювальних заходів, спрямованих на відновлення, реконструкцію або заміну природних ресурсів, яким було завдано шкоду (пункт 11 статті 2, стаття 6).

Тобто фізичні та юридичні особи приватного і публічного права, які відповідальні за забруднення, повинні оплачувати витрати, необхідні для запобігання або скорочення забрудненню для дотримання норм та еквівалентних розмірів, що дозволяють досягти цілі якості або, за відсутності цілей якості, з метою дотримання встановлених органами державної влади норм та еквівалентних розмірів; виробник товарів повинен не тільки оплатити заходи щодо запобігання збитку, але й покрити сам збиток, заподіяний навколишньому середовищу [351, с. 67].

Пропонований Директивою компенсаційний механізм відшкодування збитків від забруднення довкілля спрямований не стільки на накладення фінансової санкції на забруднювача, скільки на запровадження комплексу відновлювальних заходів, що має здійснити звинувачений у заподіяні шкоди суб'єкт, або відшкодування витрат на такі заходи, якщо її понесла держава.

Директивою передбачається три методи для обрахунку розміру компенсації:

1) «ресурси за ресурси»: застосовується для відновлюваних заходів і передбачає фактичну заміну втрачених через конкретний вплив на довкілля ресурсів новими ресурсами, для чого необхідним є визначення, які об'єкти природних ресурсів втрачені і які природні ресурси будуть одержані в результаті впровадження конкретних відновлюваних заходів;

2) «послуги за послуги»: застосовується для відновлення обсягу екологічних послуг (функцій, які виконує об'єкт довкілля для екосистем чи населення). Оскільки обсяг послуг на одиницю природного ресурсу не обов'язково є однаковим на всій відновлюваній території, обсяг відновлюваних заходів залежить напряму від розміру завданої шкоди;

3) «вартість за вартість» та «вартість за затрати»: застосовуються за неможливості використання вказаних вище методів (наприклад, у випадках, коли в конкретному випадку заподіяння шкоди неможливо точно виміряти природні ресурси чи послуги). Обсяг та види відновлюваних заходів, здатних компенсувати шкоду, обираються в залежності від розміру останньої.

Суд ЄС вказує, що забруднювач несе відповідальність, якщо встановлено причинно-наслідковий зв'язок між наслідком та його діями, незалежно від того, чи є такі дії незаконними, забруднення може бути наслідком і юридично дозволеної дії (Справа C-534/13 Ministero dell'Ambiente v. Fipa Group) [6].

В. Бредіхіна та М. Широкий пропонують такі варіанти впровадження принципу «забруднювач платить» в Україні: «формування й актуалізація правового забезпечення, зокрема в частині відповідальності за порушення природоохоронних вимог; оптимізація системи нормування емісії

забруднювальних речовин; підвищення ефективності, моніторингу, оцінки впливу на довкілля; упровадження систем екологічної сертифікації, екологічного менеджменту, аудиту (стандарти серії ISO 14000), посилення екологічного контролю; підвищення ставок екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища, на основі фактичних (інструментально підтверджених) даних» [353, с. 299], що буде стимулювати суб'єктів господарювання до впровадження природоохоронних заходів.

Компенсація екологічної шкоди здійснюється в адміністративному та судовому порядку. В адміністративному порядку компенсація екологічної шкоди проявляється у вигляді штрафних санкцій, що застосовуються відповідними державними органами (наприклад, відповідно до стаття 31 Закону України «Про теплопостачання» за правопорушення у сфері теплопостачання це Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах комунальних послуг та енергетики).

У судовому порядку компенсація екологічної шкоди за правопорушення здійснюється внаслідок розгляду справ у спорах, в яких позивачами у переважній більшості випадків є органи, що забезпечують реалізацію державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища (Державна екологічна інспекція, інші контролюючі державні органи, прокурор в інтересах держави в особі цих органів).

Загалом судова система є ключовим механізмом захисту екологічних прав в аспекті відшкодування екологічної шкоди, притягнення до відповідальності винних осіб загалом, в умовах воєнного стану особливо [130, с. 664].

Право на звернення до суду за захистом гарантованих державою прав, у тому числі екологічних, закріплено як у статті 55 Конституції України, так і безпосередньо випливає з положень статті 9 Закону про охорону. У статті 11 названого Закону безпосередньо закріплюється, що порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України.

О. Бузунко називає саме Конституцію України передумовою виникнення права на судовий захист екологічних прав. За його твердженням, гарантування реалізації екологічних прав Конституцією означає залучення всієї системи судоустрою країни та застосування загальних процесуальних механізмів забезпечення екологічних прав (припинення дії, яка порушує право; відшкодування збитків; притягнення правопорушників чи заподіювачів шкоди до відповідальності (цивільно-правової, адміністративної, кримінальної) тощо) [109, с. 34].

З цим твердженням важко не погодитися. І відповідна думка витікає не лише з аналізу статті 55 Конституції, а з системного аналізу статей 8 (принцип верховенства права та прямої дії Конституції), 16 (обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку), 50 (право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, на вільний доступ до інформації про стан довкілля), 124 (юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі).

Проблематика позовів проти держави-агресора, стосовно арешту її майна, відшкодування завданої школи пов'язана з таким правовим інститутом як суверенний імунітет держави. Особливо гостро ця проблема стоїть при необхідності забезпечення і дотримання балансу між суверенним імунітетом та основоположними правами і свободами людини, порушення яких вважається порушенням jus cogens (імперативних норм міжнародного права).

Європейська конвенція про імунітет держав, прийнята Радою Європи 16.05.1972 року, Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнята 02.12.2004 року, передбачають, що держава не має права посилатися на імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю чи життю, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час перебувала на території держави суду.

В свою чергу, ЄСПЛ вказав: «надання імунітету державі в ході цивільного судочинства переслідує законну мету дотримання міжнародного

права для сприяння ввічливості та добрих відносин між державами через повагу до суверенітету іншої держави» (п. 52 рішення у справі Чудак (Cudak) проти Литви (заява №15869/02) від 29.06.2011року; п. 60 рішення у справі Валлішаузер (Wallishauser) проти Австрії (заява №156/04) 17.07.2012 року; п. 60 рішення у справі Олейніков (Oleynikov) проти Росії (заява №36703/04) від 14.03.2013 року).

Хоча загальна практика суду у більшості випадків тяжіє до підтвердження превалювання принципу імунітету держави в міжнародному праві. Так, ЄСПЛ виходить з того, що він «повинен пам'ятати про особливий характер Конвенції як договору про права людини, а також брати до уваги відповідні норми міжнародного права, зокрема ті, що стосуються надання державного імунітету» (п. 35 рішення у справі Фогарті (Fogarty) проти Сполученого Королівства (заява № 37112/97) від 21 листопада 2001 року; п. 56 у справі Чудак (Cudak) проти Литви (заява №15869/02) від 29.06.2011року).

У 2001 році Суд у рішеннях у справі МакЕлгінні (McElhinney) проти Ірландії [26] та у справі Аль-Адсані (Al-Adsani) проти Сполученого Королівства [13] постановив, що обмеження права на справедливий суд наданням юрисдикційного імунітету іноземним державам переслідує мету підтримки добрих міждержавних стосунків і є пропорційним цій меті. Але якщо «національні суди підтримують юрисдикційний імунітет держави без будь-якого аналізу застосовних принципів звичаєвого міжнародного права, такі суди порушують право заявника на доступ до суду навіть у тих випадках, коли юрисдикційний імунітет підлягає застосуванню» (пп. 71-73 рішення у справі Олейніков (Oleynikov) проти Росії (заява №36703/04) від 14.03.2013 року). У 2014 році у справі Джонс та інші (Jones and Others) проти Сполученого Королівства [21] Суд, хоча і не констатував порушення статті 6 Конвенції, відзначив постійний розвиток концепції суверенного імунітету і потребу у постійному контролі проблематики договірними державами.

Щодо національної судової практики. У Постанові від 21.11.2018 року у справі № 381/2635/16-ц [250] КЦС ВС вказав, що відповідальність за

порушення Конституції і законів України, прав, свобод людини та громадянина на тимчасово окупованій території України, зокрема Луганської області, має бути покладена на рф як державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права.

У міжнародному праві сформований так званий «деліктний виняток» (підстави для обмеження судового імунітету іноземної держави внаслідок завдання фізичної шкоди особі або збитків майну), умовами, необхідними для застосування якого, є: 1) принцип територіальності (місце здійснення дії/бездіяльності має бути на території держави суду); 2) присутність суб'єкта (агента чи посадової особи іноземної держави) дії/бездіяльності на території держави суду в момент вчинення дії/бездіяльності) і така дія/бездіяльність ймовірно може бути присвоєна державі; 3) відповідальність за дії/бездіяльність передбачена положеннями законодавства держави суду; 4) завдання смерті, фізичної шкоди особі, збитків майну чи його втрата; 5) наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями/бездіяльністю і завданням смерті, фізичної шкоди особі або збитків майну чи його втратою.

КЦС ВС у Постанові від 14.04.2022 року у справі № 308/9708/19 [249] прийшов до висновку, що рф, вчинивши неспровокований і масштабний акт збройної агресії проти України, численні акти геноциду проти Українського народу, не має права далі посилатися на власний судовий імунітет, заперечуючи цим юрисдикцію судів України на розгляд і вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої актами агресії фізичній особі – громадянину України. Національне законодавство України, на думку Суду, виходить із того, що за загальним правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб`єкта), за принципом «генерального делікту» може бути відшкодована за рішенням суду України. Відповідно український суд, розглядаючи справу, де відповідачем визначено рф, має право ігнорувати імунітет останньої та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.

Аналогічно у пункті 49 Постанови від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 Велика Палата Верховного Суду наголошує, що «дії Російської Федерації вийшли за межі її суверенних прав, оскільки будь-яка іноземна держава не має права здійснювати збройну агресію проти іншої країни. Вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави – України, що закріплено у Статуті ООН. Враховуючи наведене, Російська Федерація не має підстав посилатися на імунітет для уникнення відповідальності за заподіяні збитки майну позивача».

Також у Постановах від 18.05.2022 року у справах № 428/11673/19 та № 760/17232/20-ц [Постанова КЦС ВС від 18.05.2022 року у справі № 428/11673/19. *ЄДРСР*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313] КЦС ВС зазначив, що підтримання імунітету рф є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України у сфері боротьби з тероризмом. Підтримання юрисдикційного імунітету рф позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав як єдиного розумно доступного засобу захисту права, що є несумісним з положеннями пункту 1 статті 6 ЄКПЛ [322, с. 44].

Така позиція Верховного Суду відображається і в позиціях суддів Міжнародного суду ООН. Так, суддя Юсуф в Окремій думці до рішення Міжнародного Суду ООН (ICJ) у справі Jurisdictional Immunities of the State (ФРН проти Італії) від 03 лютого 2012 року наголошує, що «загальні принципи, що лежать в основі прав людини та гуманітарного права, втілюють основні права, такі як право на ефективний спосіб захисту права, право на компенсацію збитків, понесених внаслідок порушень гуманітарного права, та право на захист від відмови у правосудді. Незастосування судом юрисдикційного імунітету іноземної держави щодо невиплати відшкодування за серйозні порушення прав людини під час збройного конфлікту, допущені відповідальною державою, особливо за відсутності інших засобів відшкодування збитків, не є порушенням суверенних прав іншої держави» [233].

Підсумовуючи, треба погодитися з думкою Ю. Жорнокуй, що збройна агресія рф проти України здійснена у порушення основоположних принципів і норм міжнародного права, зокрема Статуту ООН, що виключає з ініціативи рф питання ввічливості та добрих відносин між країнами та позбавляє застосування судового імунітету щодо цієї держави [156, с. 17].

Підсудність спорів до країни-агресора визначається за наступними правилами: 1) щодо відшкодування шкоди, завданої пошкодженням, знищенням нерухомого майна – судом за місцем його розташування або судом за зміненою підсудністю; 2) щодо відшкодування шкоди, завданої пошкодженням, знищенням рухомого майна – судом за місцем заподіяння шкоди або судом за зміненою підсудністю; проте, не судом за місцем розташування колишнього посольства країни-агресора в місті Києві; 3) щодо відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю –за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або судом за зміненою підсудністю або за місцем заподіяння шкоди.

До того ж, як неодноразово наголошує ВС (наприклад, Постанова ОП КЦС ВС від 05 грудня 2022 року у справі № 490/6057/19) при вирішення справи щодо відшкодування завданої шкоди встановленню підлягає не сам факт поранення, смерті чи вимушеного переселення внаслідок збройної агресії, а причинно-наслідковий зв'язок між певною подією та збройною агресією [86].

В судовому порядку вирішуються і спори щодо про припинення діяльності суб’єктів, що загрожує екологічній безпеці держави, життю та здоров`я населення.

ВС що звернення прокурора до суду за захистом інтересів держави у сфері забезпечення екологічної безпеки є належним реагуванням щодо порушення суб’єктом господарювання законодавства про оцінку впливу на довкілля (Постанова Верховного Суду від 4 листопада 2022 року у справі № 420/18905/21 [243]. У вказаній справі прокурор звертався з позовом в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції та сільської ради, до

Товариства про припинення діяльності зі зберігання скрапленого газу та продуктів переробки викопного палива.

Водночас ВС зазначає, що «повне зупинення господарської діяльності є винятковим заходом реагування, який може застосовуватися лише за наявності доведеної реальної загрози життю, здоров'ю людей або довкіллю та з дотриманням принципу пропорційності» (Постанова ВС від 21 травня 2025 року у справі № 420/22829/21 [242].

Треба зазначити ще низку проблем і перешкод в забезпеченні доступу до правосуддя з питань захисту та відновлення навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки:

– розгляд екологічних прав у взаємозв'язку з іншими основоположними правами людини, відсутність відокремлення екологічних прав від інших прав;

– процесуальні проблеми: недотримання термінів розгляду судових справ, значні судові витрати, що пов'язані з оплатою експертиз та експертних послуг;

- відсутність можливості або ускладненість процедури отримання кваліфікованої експертної допомоги [359, с. 248];

– «вузька» процесуальна правоздатність громадськості в контексті можливостей оскарження громадськістю в судовому порядку порушень природоохоронного законодавства та звернень з позовами на захист інтересів необмеженого кола осіб [120]. З цього приводу зазначимо певні позитивні зрушення, зокрема, позицію Верховного Суду (Постанова від 09 жовтня 2025 року у справі № 320/29225/23), що громадські організації (які у розумінні Орхуської конвенції є «зацікавленою громадськістю») у спорах щодо захисту довкілля мають самостійне право на доступ до суду без доведення індивідуального матеріального інтересу; до того ж «звернення однієї екологічної організації до суду не вичерпує і не обмежує права інших організацій на оскарження актів або рішень, що можуть створювати поточну чи майбутню загрозу довкіллю» [241]. Така позиція, окрім Орхуської конвенції, враховує також пункт 37 Рекомендацій (2004)20 Комітету Міністрів Ради Європи «Про судовий перегляд адміністративних актів», який передбачає, що

для захисту колективних або громадських інтересів, які можуть бути порушені адміністративними актами, рішеннями, що торкаються не одного індивіда, а групи осіб; державам-членам рекомендується «розглянути можливість ініціювання судового процесу асоціаціями, організаціями та іншими уповноваженими особами … без вказівки на порушення ними інтересів конкретного особи».

В якості позитивних прикладів реалізації цього положення можна навести справу Greenpeace v. Eni 2024 року [56], в якій екологічні організації та громадяни подали позов проти енергетичної компанії Eni в Італії за порушення кліматичних зобов'язань, стверджуючи, що Eni знала про ризики, пов'язані з викидами CO_2, але продовжувала інвестувати в викопне паливо. Або справу Aguinda v. Texaco (пізніше Chevron) 2011 року [3] в Еквадорі, у якій суд зобов'язав Chevron виплатити $9,5 млрд за забруднення Амазонії та шкоду корінним народам.

Щодо матеріальної відповідальності рф за завдану екологічну шкоду Україні.

Загальні засади міжнародно-правової відповідальності держав в екологічній сфері визначаються наступними принципами Стокгольмської декларації з навколишнього середовища 1972 року: принцип 21 (держави несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність в рамках їх юрисдикції чи контролю не наносила шкоди навколишньому середовищу інших держав чи районів за межами дії національної юрисдикції) та 22 (обов'язок співробітництва держав в питаннях відповідальності та компенсації шкоди), які підтверджуються принципами 2 та 13 відповідно Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку 1992 року. Окремо остання закріплює принцип загальної, але диференційованої відповідальності (принцип 7).

14.11.2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «ЕС-11/5. Агресія проти України: захист і відшкодування» [296], якою, посилаючись на резолюцію ES-11/1 від 2 березня 2022 року «Агресія проти України», постанову ЕС-11/2 від 24 березня 2022 року «Гуманітарні наслідки агресії

проти України», резолюцію ЕС-11/4 від 12 жовтня 2022 року «Територіальна цілісність України: захист принципів, закріплених Статутом Організації Об'єднаних Націй», встановлює, що «Російська Федерація повинна відповідати за будь-яке порушення міжнародного права в Україні чи проти України … що вона повинна прийняти на себе правові наслідки всіх своїх протиправних дій на міжнародному рівні, включаючи відшкодування збитків, в тому числі будь-якої шкоди, заподіяної цими фактами».

Р. Кірін, зробивши акцент на окремих питаннях щодо притягнення рф до відповідальності за вчинені екологічні злочини та покладення на неї зобов'язання компенсувати екологічні збитки (шкоди), наголошує на необхідності: 1) залучення міжнародних експертів до фіксації та оцінки обсягів екологічної шкоди для навколишнього природного середовища; 2) здійснення фіксації та документування вчинених екозлочинів за участі незалежних міжнародних організацій; 3) формування доказової бази щодо кожного екозлочину відповідно до вимог міжнародних незалежних комісій або судових органів; 4) утворення під егідою міжнародних організацій спеціального органу з екологічного моніторингу (далі – СОЕМ); 5) забезпечення роботи СОЕМ в Україні для перевірки вже зафіксованих українською владою заподіяних рф екозлочинів та злочинів, пов'язаних з ними; 6) наданням СОЕМ відповідного мандата ООН на проведення таких дій; 7) надання Україні допомоги для невідкладного запровадження процесу документування екозлочинів з дотриманням принципів об'єктивності та незалежності при формуванні доказової бази; 8) створення спеціальних органів, які розглядатимуть випадки заподіяння екологічної шкоди, завданої екозлочинами рф [172, с. 79].

У розрізі аналізованої проблеми така позиція є концептуально обґрунтованою, поряд з тим, хоча ідея створення міжнародних організацій спеціального органу з екологічного моніторингу є частково виправданою з урахуванням складності ситуації та масштабів воєнних дій, де-факто, існують органи, які здійснюють такі функції, до прикладу: до повноважень Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) як органу, покликаного

забезпечувати керівництво і сприяти співробітництву в інтересах навколишнього середовища, входить проведення екологічних оцінок постконфліктних зон [292].

Україною вже був застосований механізм Арбітражного трибуналу ООН у Гаазі, у якому 16 вересня 2016 року було розпочато справу щодо порушення рф положень Конвенції ООН з морського права 1982 року про права України як прибережної держави у водах, прилеглих до Криму в Чорному морі, Азовському морі та Керченській протоці під час будівництва Керченського мосту.

У рішенні від 22 квітня 2026 року трибунал визнав, що рф не виконала своїх зобов'язань під час будівництва Керченського мосту, прокладання підводних енергетичних кабелів та газопроводу, не провела належного екологічного оцінювання цих проєктів і не забезпечила належного інформування щодо їхніх наслідків, але не присудила репарацій та зобов'язала обидві сторони оплатити власні судові витрати за процедуру [41].

14.11.2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію A/RES/ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України», відповідно до якої рекомендовано державам-членам ООН у співпраці з Україною створити міжнародний реєстр збитків, що слугував би для фіксації в документальній формі доказів та інформації про заяви щодо збитків, втрат або шкоди, завданих усім постраждалим фізичним та юридичним особам [294].

12.05.2023 року Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив Резолюцію CM/Res(2023)3 про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, якою було створено такий Реєстр (далі – Реєстр) [295]. Реєстром визначено 45 категорій заяв, з якими можуть звертатися постраждалі внаслідок війни, серед їх переліку й ті, що стосуються екології: «B3 Шкода навколишньому середовищу та природним ресурсам; B3.1 Екологічна шкода; B3.2 Виснаження або шкода

природним ресурсам; B5 Розмінування та очищення від нерозірваних боєприпасів» (група B – заяви з боку держави Україна).

Функціонування Реєстру є обов'язковим елементом загальної процедури притягнення рф до відповідальності і частиною майбутнього Міжнародного компенсаційного механізму, до складу якого повинні війти Міжнародна комісія з розгляду претензій фізичних, юридичних осіб та держав щодо збитків, завданих війною та Міжнародного компенсаційного фонду, створення яких триває [231].

Шляхом співвіднесення масштабів завданої шкоди та мети створення відповідного Реєстру, варто виокремити такі фактори доцільності його функціонування:

- формування задокументованої доказової бази для притягнення рф до відповідальності в майбутньому;
- легітимація завданої шкоди на міжнародному рівні, підтримання уваги міжнародної спільноти до терористичних дій, вчинених рф;
- доступність подачі заяв для кожного, хто постраждав від воєнних дій;
- стратегічне значення для відбудови України в подальшому з орієнтиром на довгострокову перспективу.

Однак, зважаючи на те, що воєнний стан продовжується, масштаби втрат та наповненість такого Реєстру у співвідношенні з можливість реального відшкодування станом на сьогодні залишається відкритою проблемою [111, с. 394].

Запровадження такого механізму стягнення шкоди з рф є виправданою також з урахуванням історичного досвіду. Так, під час війни в Перській затоці (1990–1991), Ірак випустив у море 8–11 млн барелів нафти, що завдало значної шкоди узбережжю, знищило птахів і корали. ООН створила Комісію з компенсацій (UNCC), яка присудила Кувейту та Саудівській Аравії понад $1,1 млрд для екологічного відновлення (так звана модель UNCC). До повноважень такої Комісії входило верифікація заяв, оцінка збитків та присудження компенсації, натомість доходи від експорту іракської нафти автоматично

спрямовувалися до Компенсаційного фонду. Така дворівнева модель, що включає розмежування квазісудової функції та фінансового механізму, дозволяє незалежно вирішувати питання юридичної кваліфікації збитків та питання фінансового забезпечення виплат. Цей прецедент є одним з найбільш яскравих у розрізі питання відшкодування екологічної шкоди [356].

В свою чергу, пропонуються і інші способи. Так, Л. Василенко, А. Бучинська пропонують такі способи відшкодування шкоди, заподіяної в результаті військової агресії, як: сплата компенсаційних платежів (репарацій), надання гуманітарної допомоги міжнародною спільнотою, зокрема міжнародними організаціями (харчові продукти, медична допомога, будівельні матеріали тощо), відшкодування шкоди за рішенням міжнародного суду (Міжнародний кримінальний суд або Міжнародний суд ООН), інших судових органів, створення спеціальних фондів та/чи комісій [114, с. 105].

Окреслені способи можуть бути дієвими, однак, якщо говорити про те, що саме країна-агресор є відповідальною за завдану шкоду Україні, допомогу міжнародної спільноти слід розглядати як допоміжний або проміжний спосіб відшкодування шкоди. Він вимагає створення окремого механізму регресного відшкодування, в межах якого держави/міжнародні організації, які надають допомогу Україні, матимуть право звернутися до країни-агресора зі зворотною вимогою про відшкодування шкоди – повернення виплаченої суми постраждалій/постраждалим державі/державам, внаслідок протиправних дій рф, що проявляються в порушенні приписів міжнародного права.

3.3. Кримінально-правова охорона довкілля. Відповідальність за екологічні кримінальні правопорушення в умовах збройного конфлікту

Згідно зі статистичними даними, глобальна екологічна злочинність є третім за розміром кримінальним сектором у світі і за оцінками щорічно отримує доходи від 110 до 281 мільярда доларів [47]. В свою чергу, за даними

SaveEcoBot [74] станом на 22 березня 2026 року користувачами було повідомлено про 961 воєнний злочин проти довкілля.

Першою спеціальною конвенцією, яка вимагала від держав визнати кримінальними злочинами діяння, що завдають або створюють серйозний ризик завдання шкоди воді, повітрю, ґрунту, флорі та фауні, є Конвенція про захист довкілля засобами кримінального права 1998 року, нова Конвенція про захист довкілля за допомогою кримінального права була підписана в Страсбурзі 03 грудня 2025 року [37], цілями якої є забезпечення ефективного запобігання та боротьби з екологічними злочинами; сприяння та посилення національного та міжнародного співробітництва в боротьбі з екологічними злочинами; встановлення мінімальних правил, якими повинні керуватися держави у своєму національному законодавстві, для посилення охорони навколишнього середовища.

Зазначити треба резолюції Генеральної Асамблеї та ЕКОСОР ООН:

- ГА A/RES/75/196 від 16 грудня 2020 року «Зміцнення програми Організації Об'єднаних Націй щодо запобігання злочинності та кримінального правосуддя, зокрема її потенціалу в галузі технічного співробітництва»;

- ГА A/RES/76/185 від 16 грудня 2021 року «Запобігання злочинам, що впливають на навколишнє середовище, та боротьба з ними»;

- ГА A/RES/76/300 від 28 липня 2022 року «Право людини на чисте, здорове та стале довкілля»;

- ГА A/RES/77/325 від 25 серпня 2023 року «Боротьба з незаконною торгівлею дикими тваринами»;

- ЕКОСОР 1996/10 від 23 липня 1996 року «Роль кримінального права в захисті довкілля»;

- ЕКОСОР 2008/25 від 24 липня 2008 року «Міжнародне співробітництво у запобіганні та боротьбі з незаконною міжнародною торгівлею лісовою продукцією, включаючи деревину, дику природу та інші лісові біологічні ресурси»;

- ЕКОСОР 2013/40 від 25 липня 2013 року «Запобігання злочинності та реагування кримінального правосуддя на незаконну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під охороною».

Необхідно також вказати рекомендації та резолюції Комітету міністрів Ради Європи та ПАРЄ, які хоча і є «м'яким правом», мають значний вплив на формування національних кримінальних політик в сфері екологічних злочинів та вдосконалення національного законодавства в цій сфері:

- Рекомендація № R(88)18 Комітету міністрів щодо відповідальності підприємств з правосуб'єктністю (юридичних осіб), за правопорушення, скоєні під час здійснення їхньої діяльності, що встановлює принцип відповідальності юридичних осіб за правопорушення (кримінальні, адміністративні чи фінансові), вчинені на їхню користь або в їхніх інтересах керівниками чи працівниками;

- Рекомендація № R(96)8 Комітету міністрів щодо політики боротьби зі злочинністю у Європі, що змінюється;

- Рекомендація Rec(2001)11 Комітету міністрів щодо керівних принципів боротьби з організованою злочинністю;

- Рекомендація CM/Rec(2014)7 Комітету міністрів щодо захисту викривачів;

- Рекомендація CM/Rec(2022)9 Комітету міністрів щодо захисту свідків та осіб, що співпрацюють з правосуддям;

- Рекомендація CM/Rec(2022)20 Комітету міністрів щодо прав людини та захисту навколишнього середовища, яка закликає держави-члени визнати право на чисте, здорове та стабільне довкілля як невід'ємне право людини та імплементувати належну практику корпоративної соціальної відповідальності та екологічних стандартів [34];

- Резолюція (77)28 Комітету міністрів про внесок кримінального права в захист довкілля, яка рекомендує дослідити можливість вжити низку заходів у рамках національного правового порядку та кримінального законодавства щодо встановлення кримінальних покарань за шкоду навколишньому середовищу та

додаткових обов’язків, що можуть бути призначені засудженим за екологічні злочини; запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб публічного і приватного права; аналізу доцільності криміналізації діянь, вчинених у формі як дії, так і бездіяльності, що спричинили небезпеку для життя або здоров’я людей або майна значної цінності, незалежно від того чи вчинені вказані діяння умисно чи з необережності; оновлення порядку кримінального переслідування екологічних злочинів; вирішення питання про доцільність кодифікації кримінально-правових норм, що стосуються охорони навколишнього середовища [72];

- резолюція ПАРЄ № 2398 (2021) про розгляд питань кримінальної та цивільної відповідальності в контексті зміни клімату та кореспондуюча їй рекомендація ПАРЄ № 2213 (2021) про розгляд питань кримінальної та цивільної відповідальності в контексті зміни клімату. Резолюція з метою посилення кримінальної відповідальності за дії та бездіяльність, які можуть вплинути на зміну клімату або завдати іншої серйозної шкоди довкіллю, закликає держави-члени до зміцнення своєї співпраці щодо проведення спільної кримінальної політики, спрямованої на захист довкілля; гармонізації законів про відповідальність за шкоду довкіллю з особливою увагою до визначення ознак екологічних злочинів та санкцій за них; посилення кримінальної відповідальності за найсерйозніші екологічні злочини шляхом впровадження у кримінальне законодавство санкцій належної суворості; запровадження відповідальність за злочин екоциду, якщо відповідна норма відсутня у національному кримінальному законодавстві та порушення питання про визнання універсальної юрисдикції стосовно екоциду та найсерйозніших екологічних злочинів, а також про внесення змін до Римського статуту МКС [38];

- резолюція ПАРЄ № 2477 (2023) та кореспондуюча їй рекомендація № 2246 (2023) про вплив збройних конфліктів на навколишнє середовище. У п. 3 резолюції констатується, що «зі зростанням у світі визнання того, що право на здорове навколишнє середовище є правом людини, є підстави стверджувати,

що держави можуть мати екстериторіальні зобов’язання, що виникають під час та після збройних конфліктів»; наголосила на ситуаційному характері захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту, «підпорядковуючись вимогам воєнного часу та гуманітарним імперативам», тоді як інші правові інструменти «або прямо не охоплюють шкоду, завдану внаслідок воєнних дій, або прямо виключають її» [39].

На значення вказаних резолюцій і рекомендацій можуть свідчити, наприклад, дані звіту про виконання резолюції ПАРЄ № 2398, що вже станом на 2021 рік (тобто за рік після прийняття) у національних законодавствах держав-членів РЄ правові наслідки порушення заподіяння шкоди навколишньому середовищу було регламентовано кримінальним, а не екологічним адміністративним правом [108, с. 15].

ЮНЕП визначає екологічний злочин як «незаконну діяльність, яка завдає шкоди оточуючому середовищу та спрямована на отримання вигоди окремими особами, групами чи компаніями від експлуатації, пошкодження, торгівлі чи крадіжки природних ресурсів, включаючи, але не обмежуючись серйозними злочинами та транснаціональною організованою злочинністю» і відносить до цієї категорії: незаконний видобуток і торгівлю корисними копалинами; незаконну вирубку лісу та торгівлю деревиною; незареєстроване та нерегульоване рибальство; злочини проти дикої природи; злочини, пов’язані із забрудненням [83].

Суд Європейського Союзу (CJEU) у справі Комісія проти Ради ЄС (C-176/03, 2005) [63] постановив, що Європейське Співтовариство має компетенцію вимагати від держав-членів за серйозні порушення екологічного законодавства запровадження кримінальних санкцій, якщо такі заходи є необхідними для забезпечення ефективності політики Співтовариства у сфері охорони довкілля.

Відповідно Єврокомісія визначає екологічні злочини як правопорушення, які є порушенням зобов’язань, спрямованих на захист навколишнього середовища, включаючи «пов’язані порушення», такі «як (a) екологічні

порушення, які забезпечуються засобами, відмінними від кримінального права, або (b) неекологічні порушення, такі як шахрайство, які пов’язані з екологічними порушеннями [46, с. 27]. Європол відносить до них: «неналежний збір, транспортування, відновлення або утилізація відходів; незаконна експлуатація підприємства, на якому ведеться небезпечна діяльність або зберігаються небезпечні речовини чи препарати; вбивство, знищення, володіння або торгівля охоронюваними видами диких тварин або рослин; виробництво, імпорт, експорт, маркетинг або використання озоноруйнівних речовин» [47].

Щодо вторинного права, то безпрецедентне регулювання в цій сфері із застосуванням кримінального права було запроваджене прийняттям Директив 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС, які згодом були замінені Директивою 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня 2024 року про захист довкілля за допомогою кримінального права [40], яка, значно посилила та конкретизувала систему санкцій за екологічні правопорушення для фізичних та юридичних осіб з прив’язкою штрафних санкцій до світового обороту компаній.

Відповідно до Директиви кримінальна відповідальність встановлюється за умисні дії, що спричинили смерть людини або серйозну шкоду довкіллю, за завдання значної шкоди екосистемам, водним, ґрунтовим або повітряним ресурсам; за незаконне поводження з небезпечними відходами; за використання або експорт заборонених хімічних речовин; за масове знищення лісів або біорізноманіття; за фальсифікацію екологічних дозволів або ліцензій, за транскордонні екологічні злочини (наприклад, незаконне переміщення відходів).

Для юридичних осіб основною санкцією є штраф не менше 2/3/4/5% від світового обороту (або 16/24/32/40 млн. євро), додатково можуть застосовуватися вилучення прибутку, заборона діяльності, конфіскація обладнання, втрата екологічних ліцензій. За завдання значної шкоди екосистемам, водним, ґрунтовим або повітряним ресурсам та за масове

знищення лісів або біорізноманіття передбачається додатково зобов'язання щодо відновлення довкілля. Для фізичних осіб передбачається позбавлення волі терміном не менше 4/5/6/7/8/10 років.

Зауважимо, що з метою гармонізації українського кримінального права із європейськими екологічними стандартами, зокрема, з вказаною Директивою ЄС 2024/1203/ЄС, а також Директивою 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року про відходи та скасування деяких директив, Директивою 1999/31/ЄС від 26 квітня 1999 року про захоронення відходів, Директивою 2010/75/ЄС від 24 листопада 2010 року про промислові викиди, було зареєстровано законопроєкт № 15327 від 12.06.2026 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля та у сфері управління відходами» [160], основна мета якого реалізація положень України «Про управління відходами» та удосконалюються положень щодо порушення правил екологічної безпеки через суттєве посилення кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення. з метою вдосконалення законодавства за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля та у сфері управління відходами. Зокрема пропонується внесення змін до статей 236 «Порушення правил екологічної безпеки»; 237 «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення»; 239 «Забруднення або псування земель»; 241 «Забруднення атмосферного повітря»; 242 «Порушення правил охорони вод»; 243 «Забруднення моря»; 247 «Порушення законодавства про захист рослин»; 268 «Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини» та доповнення новою статтею 268^1 «Порушення встановленого порядку управління відходами».

Щодо доктрини. В. Ладиченко, О. Світличний, Б. Яринко доходять висновку, що під екологічними злочинами слід розуміти «суспільно небезпечні діяння, що порушують встановлений міжнародними нормами порядок охорони навколишнього природного середовища та спричиняють або можуть

спричинити значну шкоду природним екосистемам, здоров'ю людини або біорізноманіттю, що мають транснаціональний характер» [201, с. 318].

Треба зазначити ґрунтовні висновки щодо розуміння екологічних злочинів доктора юридичних наук Т. Сироїд, яка зазначає, що «екологічні злочини часто іменуються злочинами «без жертв» або «прихованими» злочинами, так як вони не спрямовані проти людини і не мають безпосередніх наслідків, але шкідливість, викликана екологічним порушенням, має дифузний характер і, як правило, призводить до колективної віктимізації, яка зачіпає спільноти, в тому числі майбутні покоління у результаті сукупного збитку для здоров'я, навколишнього середовища, економіки та розвитку» [310, с. 338]. Хоча з її висновком, що екологічний злочин як «навмисне ухилення від екологічних законів і нормативних актів окремими особами та компаніями в гонитві за особистими фінансовими вигодами. Якщо ця діяльність включає переміщення через національні кордони або вплив на світ загалом, її можна назвати «міжнародним екологічним злочином», можна погодитися частково, оскільки не всі ознаки міжнародних злочинів враховані в такому визначенні, зокрема, скоєння їх у взаємозв'язку з діяльністю держави.

Як зазначається в наукових джерелах, узагальнюючи можна виділити п'ять категорій екологічних кримінально-караних діянь: забруднення та шкода довкіллю; неналежне поводження з відходами; захист видів і середовищ існування; зловживання небезпечними речовинами та продуктами; неналежна експлуатація природних ресурсів [148, с. 63].

Л. Полуніна зауважує, що до екологічних злочинів в міжнародному праві можна віднести: «1) забруднення довкілля (наприклад, порушення Базельської конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів 1989 року); 2) незаконну торгівлю природними ресурсами (наприклад, порушення Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення 1973 року); 3) екоцид – навмисне нанесення шкоди природному середовищу з метою створення загрози життю і здоров'ю населення); 4) інші порушення під час збройних конфліктів

(наприклад, знищення природного середовища як елемент воєнної тактики) [237, с. 43].

Розділ VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» Кримінального кодексу України [198] (далі – КК України) містить 22 склади найбільш небезпечних кримінальних правопорушень у галузі екологічної безпеки. Насамперед, треба виокремити кримінальні приписи відповідно до порушень законодавства у сфері екологічної безпеки статей 236-238, 253 КК України.

Родовим об'єктом екологічних правопорушень є суспільні відносини, пов'язані з умовами, що забезпечують охорону, раціональне використання, відновлення сприятливого, безпечного для життя і здоров'я навколишнього природного середовища [91, с. 552]. Хоча в науковій літературі наявні і інші позиції. Так, це можуть бути «природоохоронні відносини спрямовані на охорону навколишнього природного середовища людини, його покращення й оздоровлення, а також на науково обґрунтоване, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження нормального економічного стану біосфери [331, с. 286] або відносини «з порушення правил виробництва, промислів, з порядку використання природних багатств у господарській діяльності чи суспільні відносини з їх використання, самі природні багатства, блага, що охороняються кримінальним правом: сама природа, природні об'єкти, екологічна безпека як особливо важливі та неперехідні цінності» [164, с. 208].

У зв'язку з будівництвом Керченського моста було відкрите провадження за статтею 236 КК України - порушення екологічної безпеки, що спричинило тяжкі наслідки природному середовищу (за інформацією Інституту водних проблем і меліорації НАН України збитки, заподіяні природному середовищу Чорного й Азовського морів приблизно становлять 10 мільярдів гривень). У лютому 2019 року прокуратура АРК зафіксувала порушення при добуванні піску у Нижньо-Чурбаському водосховищі, внаслідок чого токсичні речовини потрапляють через морські пляжі у Чорне море, у квітні 2020 року - факти

забруднення акваторії Чорного й Азовського морів нафтопродуктами з танкерів [228].

Серед неочевидних екологічних загроз розташування моста, є практично повна ізоляція значної частини акваторії Чорного й Азовського морів від суден інших держав, окрім російських, що може бути руйнівним фактором для флори і фауни моря, дикої природи через проведення неконтрольованих військових навчань.

Нагадаємо, що окрім порушених норм міжнародного гуманітарного права, рф були порушенні також умови чинного на той момент Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки [139], статтею 3 якого передбачена спільна діяльність країн у судноплавстві, включаючи рибальство, захист морського середовища та екологічну безпеку.

Небезпека для усіх екологічних об’єктів значно посилюється в умовах збройних конфліктів як міжнародних, так і неміжнародних.

Стаття 438 КК України передбачає відповідальність за воєнні злочини, зокрема, за «… застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом …, а також віддання наказу про вчинення таких дій».

Частина 3 статті 35 ДП І розділу «Основні правила» до заборонених методів або засобів ведення воєнних дій відносить ті, «які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу». Зі змісту даного положення витікає, що такі методи або засоби будуть незаконними тільки при наявності всіх трьох характеристик завданої шкоди (широкомасштабний характер, тривати протягом тривалого часу та в довгостроковій перспективі загрожувати виживанню або створювати ризик спричинення серйозних проблем зі здоров'ям населенню без будь-якої різниці і незалежно від того, чи спричинена вона прямо чи опосередковано [69]).

Положення частини 3 статті 35 корелюються зі статтею 55 ДП І з розділу «Цивільні об’єкти» «при веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про

захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди, що включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення». Частиною 2 вказаної статті забороняються напади на природне середовище та на захищені Протоколом об’єкти, зокрема коли такі об’єкти є частиною природного середовища, в порядку репресалій

Додатковий захист передбачається статтею 56 ДП I установкам і спорудам, що містять небезпечні сили (греблям, дамбам, атомним електростанціям), які «не повинні ставати об'єктами нападу …, якщо такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати цивільного населення».

Відповідно до пункту «c» частини 3 статті 85 ДП I «вчинення нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень (смерті або серйозних тілесних пошкоджень чи шкоди здоров'ю) серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам, як це визначено в пунктах a.2, a.3 статті 57 ДП I» розглядається як серйозне порушення Протоколу.

Як зазначає М. Капаріні, екологічні злочини стали найбільшим джерелом фінансування антиурядових озброєних груп і ополченців, на які припадає 38 відсотків їх доходів, що використовуються для підтримки їхньої участі в неміжнародних конфліктах [67]. За даними ЮНЕП, протягом останніх 60 років щонайменше 40 відсотків усіх неміжнародних конфліктів пов’язані з природними ресурсами [35]. Наприклад, у Резолюції Ради Безпеки ООН №1856 про продовження Місії ООН у Демократичній Республіці Конго («МООНДРК») [77], визнається що «зв’язок між незаконною експлуатацією природних ресурсів, незаконною торгівлею такими ресурсами і розповсюдженням та обігом зброї є одним з основних факторів, що розпалюють та ускладнюють конфлікти в районі Великих озер в Африці і, зокрема в Демократичній Республіці Конго».

Стаття 14 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року (далі – ДП II) забороняє «піддавати нападу, знищувати, вивозити чи приводити в непридатний стан об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, а саме: … сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди, що забезпечують питною водою, запаси останньої, а також іригаційні споруди». Аналогічні положення статті 56 ДП I містяться в статті 15 ДП II.

Одним з найтяжчих екологічних злочинів є екоцид, ідея міжнародно-правового закріплення відповідальності за який виникла передусім у зв’язку з масштабними екологічними наслідками воєнних дій та інтенсивного промислового розвитку, що можуть мати довготривалі або навіть незворотні наслідки для довкілля і виходять за межі території однієї держави та впливають на глобальну екологічну безпеку [55, с. 29-33].

Поняття «екоциду» було запропоновано американським ботаніком Артуром В. Галстоном, який у 1970 році у Вашингтоні подав петицію «Прохання про заборону екоциду» [127, с. 1].

На сьогодні відсутнє єдине поняття екоциду, хоча, як слушно зазначає Д. Хаулвелл, хоча «національне та регіональне розуміння екоциду може відрізнятися, включення екоциду до міжнародного правопорядку передбачає необхідність узгодження значення цього поняття» [48, с. 14].

Незалежна експертна група на чолі з Ф. Сендсом запропонувала під «екоцидом» розуміти «незаконні або безглузді дії, вчинені з усвідомленням того, що існує значна ймовірність заподіяння цими діями серйозної та/або широкомасштабної, або довготривалої шкоди навколишньому середовищу» [60].

В. Буткевич визначає екоцид як злочинний вплив на довкілля, який викликає незворотні зміни, зникнення фауни і флори, загибель людей [112, с. 476].

А. Андрушко, О. Дудоров вважають екоцидом «умисне заподіяння широкомасштабної або довгострокової шкоди навколишньому природному середовищу, що призвело до виникнення надзвичайної екологічної ситуації на території України або за її межами» [90, с. 34].

В Україні екоцид був криміналізований ще у 2001 році (стаття 441 КК України) з розміщенням не у розділі VIII КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля», а у розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», відповідно його родовим об'єктом є мир, безпека людства (екологічна безпека як її складова), міжнародний правопорядок.

Згідно зі статтею 441 КК України екоцид є масовим знищенням рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, при цьому уніфікованих понять «масове знищення» та «екологічна катастрофа» чинне законодавство України не містить.

Зазначимо, що для побудови цілісної та ефективної системи кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища використовуються диспозиції як правило бланкетного типу при побудові статей про екологічні кримінальні правопорушення [339, с. 348], оскільки, як зазначає С. Гавриш, передбачити об'єктивну сторону екологічних злочинів безпосередньо в статтях особливої частини Кримінального кодексу України складно і фактично неможливо через особливий характер екологічної шкоди, її складність, масштабність, специфіку антропогенного впливу на довкілля [251, с. 425–430], і що «дозволяє не загромаджувати текст кодексу регулятивною матерією, ґрунтується на системному характері права, відповідає вимогам стабільності, гнучкості і компактності КК, слугує уніфікації законодавства за умов ускладнення та диференціації охоронюваних КК відносин, сприяє зменшенню кількості оцінних ознак у кримінальному законі тощо» [147, с.450].

Повертаючись до категорії «екологічна катастрофа», зазначимо, що у чинному законодавстві України відсутнє універсальне визначення категорії

«екологічна катастрофа». Єдиним нормативним актом, яким прямо оперує цим поняттям, є преамбула Закону України від 27.02.1991 року № 791а-XII «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», де зазначено, що Україну оголошено зоною екологічної катастрофи без визначення змісту цього поняття. До 07 лютого 2002 року стаття 65 Закону про охорону 1991 року містила поняття «зона екологічної катастрофи», під якою розумілася територія, де внаслідок діяльності людини або дії стихійних сил виникли стійкі чи необоротні негативні зміни у навколишньому природному середовищі, що унеможливлюють проживання населення та ведення господарської діяльності.

На сьогодні лише Кодекс цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 року [175], який регулює відносини, пов’язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, пожеж та інших небезпечних подій, у пункті 19 частини 1 статті 1 надає визначення поняттю «катастрофа» як «велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків». У свою чергу, аварія – «це небезпечна подія техногенного характеру, що спричинила ураження, травмування населення або створює на окремій території чи території суб’єкта господарювання загрозу життю або здоров’ю населення та призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи спричиняє наднормативні, аварійні викиди забруднюючих речовин та інший шкідливий вплив на навколишнє природне середовище» (пункт 4 частини 1 статті 1).

У науково-практичних коментарях Кримінального кодексу України різних років до статті 441 КК України пропонуються наступні визначення екологічної катастрофи:

- 2013 року: «особливо тяжкі наслідки, які повинні визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням певних критеріїв: 1) велика площа території, на якій відбулися несприятливі зміни в навколишньому середовищі; 2) суттєве обмеження або виключення життєдіяльності людини або

життя рослин чи тварин на певній території; 3) тривалість несприятливих змін у навколишньому середовищі або їх невідворотність; 4) істотні негативні зміни в екологічній системі» [197, с. 994];

- 2016 року: «велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків для природного середовища (наприклад, надзвичайно великі за площами поширення лісові пожежі, катастрофічне затоплення місцевості, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів унаслідок надмірного забруднення довкілля, що обмежує або виключає можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах)» [222, с. 1028];

- 2018 року: «стійкі або незворотні негативні зміни у навколишньому середовищі, внаслідок яких стає неможливим або надзвичайно небезпечним проживання населення і ведення господарської діяльності на певній території [223, с. 123].

Натомість Закон про охорону, Закон України від 13 липня 2000 року № 1908 «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» містять і визначають поняття «надзвичайна екологічна ситуація».

Підтримуємо позицію Ю. Данилевської, М. Куцевича, Л. Сибірцевої [129, с. 45] щодо доцільності для забезпечення узгодженості законодавчих норм між собою, уникнення використання оціночних понять, заміни у статті 441 КК України словосполучення «екологічна катастрофа» на поняття «надзвичайна екологічна ситуація».

Безпосереднім об’єктом даного злочину є природне середовище як матеріальна основа існування людства та складова його екологічної безпеки; предметом - рослинний і тваринний світ, атмосфера, водні ресурси, земля, надра, екосистеми, інші компоненти природного середовища та космічний простір.

Враховуючи положення Проєкту статей про міжнародну відповідальність держав 2001 року, можна сказати, що поняття «екоцид» не обмежується воєнною складовою, включаючи також злочинну діяльність держави в мирний

час. В підтвердження можна навести і положення статті 1 Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року, яка зобов'язує «держави не вдаватися до військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способів руйнування, заподіяння шкоди або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі» [126].

Разом із тим застосування статті 441 КК України під час та у зв'язку зі збройним конфліктом зумовлює необхідність врахування додатково принципів і норм міжнародного гуманітарного права. Відповідно у разі вчинення діяння у зв'язку та у контексті збройного конфлікту можливою є ідеальна сукупність злочинів, передбачених статтями 438 і 441 КК України, кумулятивна або альтернативна кваліфікація за статтею 441 КК України [239].

Ключовими ознаками злочину екоциду є масштабність наслідків та умисний характер дій, для кваліфікації екоциду достатньо не тільки фактичного настання екологічної катастрофи, а й створення реальної загрози її виникнення (тобто склад є формально-матеріальним, момент закінчення злочину пов'язується з настанням екологічної катастрофи або створенням загрози її настання).

Підтримуємо позицію М. Куцевича, В. Чечерського, що стаття 441 КК не передбачає мету чи мотив як обов'язкову складову ознаку складу злочину, тому мета та мотив з завдання навколишньому природному середовищу широкої, довгочасної і серйозної шкоди є факультативним ознаками [200, с. 22; 348, с. 324].

Аналогічно наголошує спеціалізована екологічна прокуратура України, екоцид є свідомим діянням, спрямованим проти встановлених цивілізацією правил екологічної безпеки, яке не може бути вчинене з необережності. Так, незважаючи на масштабність збитків, пожежа на нафтобазі «БРСМ-Нафта» або наслідки аварії на Чорнобильській АЕС не утворюють складу екоциду, оскільки скоєні вони не з прямого умислу, а з необережності.

Суб'єкт злочину є загальним, наявність у суб'єкта владних повноважень не є обов'язковим, відповідно, в умовах міжнародного збройного конфлікту це може будь-який учасник конфлікту, як комбатант, так і цивільна особа.

Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) не визнає екоцид в якості окремого виду злочинів, але стаття 8(2)(b)(iv) Римського статуту серед видів воєнних злочинів визначає такі дії, як «умисне вчинення нападу, усвідомлюючи, що такий напад спричинить ... широкомасштабну, довготривалу та серйозну шкоду природному середовищу, яка була б явно надмірною по відношенню до конкретної та прямою загальною військовою перевагою, яка очікується». У 2016 році ж МКС зробив заяву щодо врахування злочинів, пов'язаних з «руйнуванням довкілля», «експлуатацією природних ресурсів», «незаконним відчуженням» землі тощо, в контексті злочинів проти людяності [57].

В свою чергу, Резолюцією Європарламенту 2022/17(RSP) від 19 січня 2023 року про створення трибуналу щодо злочину агресії проти України [52] визнаний зв'язок між російсько-українським конфліктом та довгостроковою шкодою навколишньому природному середовищу та клімату та підтримана рекомендацію Генеральної Асамблеї ООН щодо створення міжнародного реєстру збитків [54]. Резолюцією 2023/2739(RSP) від 15 червня 2023 року щодо сталого відновлення й інтеграції України до євроатлантичної спільноти [51] Європарламент засудив «руйнування Росією Каховської дамби», підкресливши, що це призвело до екоциду та є воєнним злочином.

Не дивлячись на наявні спроби (стаття 17(21) Проєкту кодексу злочинів проти миру і безпеки людства 1996 року, включення до роботи Комісії з міжнародного права теми «Злочини проти людяності» (17 листопада 2014 року)), визначення поняття «злочини проти людяності» відсутнє [238, с. 114].

Нагадаємо, що відповідно до статуту Нюрнберзького трибуналу злочини проти людяності розглядалися в безпосередньому взаємозв'язку з воєнними злочинами, пізніше цей зв'язок був розірваний. Судова камера Міжнародного трибуналу по Руанді серед елементів злочинів проти людяності визначає:

нелюдський характер актів; завдання сильних страждань чи серйозних ушкоджень фізичному чи розумовому здоров'ю людини; спрямованість проти цивільного населення; є частиною широкомасштабних чи систематичних нападів [82]. При цьому постанова Судової камери Міжнародного трибуналу по колишній Югославії наголошує, що «навіть одноразове діяння, спрямоване проти однієї жертви, може бути кваліфіковане як злочин проти людяності за умови, що існує безпосередній зв'язок між вчиненим діянням і масовими та систематичними атаками на цивільне населення» [81]. Така позиція сприйнята і МКС. Стаття 7 Римського статуту визначає кваліфікаційні елементи злочинів проти людяності, об'єктами яких є права і свободи цивільного населення і осіб, що перестали брати участь у бойових діях.

На відміну від злочинів проти людяності комплексне визначення воєнних злочинів відбулося лише у Римському статуті. Узагальнюючи можна сказати, що воєнні злочини посягають на мир і безпеку всього людства через порушення порядку ведення збройних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру. Відповідно до статті 8 Римського статуту МКС має «юрисдикцію стосовно воєнних злочинів, зокрема у випадках, коли їх вчинено в рамках плану чи політики або в рамках широкомасштабного вчинення таких злочинів»: грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції, та інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права (окрім статуту, перелік таких порушень міститься у чотирьох Женевських конвенціях 1949 року (статті 50, 51, 130, 147 відповідно) та статті 11, 85 ДП I); грубі порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій у разі збройного конфлікту неміжнародного характеру.

22 червня 2021 року група незалежних експертів на замовлення Фонду «Стоп екоцид» оголосила результати свого дослідження і висунула пропозицію виділення окремого виду міжнародного злочину «екоцид» як учинення «незаконних чи умисних дій, із усвідомленням значної ймовірності того, що ці

дії спричинять серйозну або масштабну чи довгострокову шкоду навколишньому середовищу», що може підпадати під юрисдикцію МКС [4]. Ця ідея підтримується також групою юристів під керівництвом колишнього судді МКС Ф. Сендса [61], урядом Бельгії, Президентом Франції, острівними країнами Тихого та Індійського океанів [101, с. 28]. Держави Тихоокеанського регіону – Вануату, Фіджі та Самоа, стали ініціаторами внесення відповідних змін до Римського статуту [65].

Підтримуючи позицію професора К. Амбоса, вважаємо, що введення окремого виду злочину та уніфіковане визначення «екоциду» сприятиме захисту довкілля краще, ніж «основні існуючі міжнародні злочини, які мають екологічний компонент» [4].

Міжнародна судова практика про притягнення до кримінальної відповідальності за злочин в сфері охорони навколишнього середовища невелика. Можна зазначити справу австрійського генерала Л. Рендуліка в межах Нюрнберзького воєнного трибуналу, якого було виправдано за здійснення тактики випаленої землі в Норвегії з посиланням на принцип воєнної необхідності [66]. Цей же принцип був використаний і для виправдання дії НАТО в зв’язку з бомбардуванням Югославії. Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії з посиланням на цей принцип вирішив, що дії НАТО не досягли порогового рівня, визначеного ДП I [79].

Щодо національної практики, то за словами керівника Спеціалізованої екологічної прокуратури Офісу Генерального прокурора Б. Індиченка, «станом на кінець квітня 2026 року прокуратура здійснює процесуальне керівництво у 275 кримінальних провадженнях щодо майже 500 епізодів за статтею 438 КК України «Воєнні злочини». Основні напрямки шкоди: удари по цивільній та критичній інфраструктурі (56 %), знищення природних багатств (32 %), а також загрози техногенного характеру – обстріли дамб, АЕС та ядерних об'єктів. Окремо розслідуються 11 проваджень за статтею 441 КК України «Екоцид», два з яких – щодо обстрілів ядерної установки Харківського фізико-технічного

інституту та підриву дамби Оскільського водосховища – уже скеровано до суду» [225].

Щодо екоциду, то, як зазначає В. Чечерський, в Україні відповідно до ЄРДР з 2012 року зареєстровано загалом 39 (14 з них пов'язані з повномасштабною агресією рф проти України), з них у 2015, 2016, 2018, 2021 та 2024 роках – по 1, у 2017 - 4, у 2019, 2020 та 2023 роках – по 5, у 2022 - 15. Станом на травень 2025 року найбільша кількість таких злочинів зареєстрована за фактами нападу на об'єкти паливно-енергетичного комплексу (без урахування об'єктів, що містять небезпечні сили) та фактами масового та стійкого забруднення навколишнього природного середовища, у тому числі атмосферного повітря та водних ресурсів промисловими підприємствами (по 8), ще 5 – за фактами нападу на об'єкти, які містять небезпечні сили (ядерні установки, атомні електростанції, греблі, дамби тощо) та за фактами заподіяння екологічної шкоди внаслідок незаконного надрокористування та незаконного лісокористування (по 4) [348, с. 323].

Особливо треба відзначити складність кваліфікації злочинів щодо підриву греблі Каховської ГЕС, орієнтовно пряма шкода від якого оцінюється приблизно у 2 млрд дол, непряма – близько 14 млрд дол.

У справі про підрив Північно-кримського каналу Херсонським міським судом 23 травня 2023 року заочно засуджено за порушення законів та звичаїв війни, вчиненого за попередньою змовою групою осіб (частина 2 статті 28, частина 1 статті 438 КК України) генерал-майора, заступника командувача Чорноморського флоту рф з матеріально-технічного забезпечення та полковника, командира 11-ї окремої інженерної бригади Південного військового округу, які керували захопленням і підривом дамби на Північно-Кримському каналі. Злочином завдано значної шкоди цивільній інфраструктурі, унеможливлено здійснення належного зрощування сільськогосподарських земель регіону, завдана значна шкода довкіллю та спричинено матеріальні збитки державі у великих розмірах (за цивільним позовом прокурора на користь України стягнуто з засуджених 1,5 мільярда гривень завданих збитків).

Відкриті в Україні кримінальні провадження за статтями 438 «Воєнні злочини» і 441 «Екоцид» КК України створюють певні складнощі з можливістю притягнення винних до міжнародної індивідуальної кримінальної відповідальності через дотримання принципу комплементарності. Хоча критерій серйозності діяння через масштаб екологічних наслідків є очевидним, але з огляду на відкриття провадження в Україні, МКС не може автоматично перебрати справу, проте, як представляється, окремі провадження щодо конкретних осіб можуть бути передані до суду за відповідною домовленістю.

Першим за час повномасштабного вторгнення вироком за воєнний злочин проти природно-заповідного фонду є вирок, винесений директору біосферного заповідника «Асканія-Нова» у колабораційній діяльності та порушенні законів і звичаїв війни, вчиненому за попередньою змовою (частина 7 статті 111-1, частина 2 статті 28, частина 1 статті 438 КК України; 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна і забороною обіймати посади в органах влади та працювати у сфері публічних послуг строком на 15 років). Загальна сума збитків становить 85,2 млн. гривень [321]. Крім того, у червні 2026 року заочно повідомили про підозру засновнику Ялтинського зоопарку «Казка» та парку левів «Тайган» аналогічно за частиною 2 статті 28, частиною 1 статті 438 КК України. За даними слідства, після укладення угоди з окупаційним директором заповідника у березні 2024 року з «Асканії-Нової» до Криму вивезли трьох дорослих корів унікальної сірої української породи та 10 зебр Чапмана, чим було завдано збитків у понад 67,3 млн грн. [118].

Як справедливо наголошують Н. Макаренко та О. Макаренко, максимальна ефективність в розслідуванні міжнародних екологічних злочинів може буде досягнута через консолідацію зусиль всієї міжнародної спільноти, постійну комунікацію і співпрацю з іноземними фахівцями щодо предмету доказування, необхідної доказової бази [209, с. 207].

Висновки до Розділу 3

1. Уточнено визначення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення як сукупність правових засобів впливу, встановлених законодавством, які застосовуються державою, органами місцевого самоврядування або, у передбачених законом випадках, підприємствами та організаціями за вчинення екологічного правопорушення, тобто, порушення вимог охорони довкілля та екологічної безпеки населення, умов і режиму використання природних ресурсів, заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, та забезпечується заходами державного примусу, що мають на меті відшкодування спричиненої екологічної шкоди, відновлення довкілля.

2. Уточнено поняття «юридична відповідальність у сфері забезпечення екологічної безпеки» як комплексного правового інституту та ключового елементу державного механізму, що становить собою систему встановлених законодавством засобів впливу (санкцій), спрямованих на стимулювання добровільного або забезпечення примусового виконання суб'єктами вимог щодо охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та запобігання екологічним ризикам з метою забезпечення ефективної реалізації права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

3. Виділені такі ключові ознаки юридичної відповідальності у сфері забезпечення екологічної безпеки, як: 1) є елементом забезпечення національної безпеки держави, одним із напрямів екологічної політики держави; 2) застосовується у разі вчинення екологічного правопорушення, яке характеризується екологічною небезпекою для екосистем та спрямованістю на негативну зміну стану навколишнього природного середовища; 3) реалізується через правовий зв'язок (відносини) між державою в особі уповноважених органів та правопорушником щодо застосування відповідних заходів впливу; 4) має компенсаційний характер, що пов'язаний з обов'язком відшкодувати шкоду, завдану державним, суспільним та приватним інтересам, екологічній

безпеці; 5) виконує регулятивну, превентивну, каральну та відновлювальну функції, будучи засобом досягнення сталого екологічного розвитку держави; 6) передбачає застосування санкцій (адміністративних, кримінальних, цивільно-правових та дисциплінарних), що мають на меті не лише покарання, а й попередження скоєння відповідних правопорушень в майбутньому, формування екологосвідомої поведінки суб'єктів.

4. Задля реалізації принципу сталого природокористування доцільним вбачається запровадження в законодавство України компенсаційного механізму, що передбачає не тільки стягнення фінансових санкцій та відшкодування завданої навколишньому середовищу, його об'єктам, природним ресурсам шкоди, покарання винних у скоєнні екологічних правопорушень, а й включає обов'язок відновлення довкілля та створення умов для такого відновлення.

Відповідно пропонується внести зміни до пункту «і» статті 3 «Основні принципи охорони навколишнього природного середовища» Закону про охорону з урахуванням принципу «забруднювач платить»; частини п'ятої статті 68 «Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища» зі встановленням додаткового зобов'язання для винних осіб щодо відновлення навколишнього середовища, його об'єктів (законопроєкт та пояснювальна записка додаються).

Зокрема, це додаткове зобов'язання може застосовуватися до осіб, винних в скоєнні кримінальних правопорушень, передбаченими статтями 239 «Забруднення або псування земель», 241 «Забруднення атмосферного повітря», 242 «Порушення правил охорони вод», 243 «Забруднення моря», 245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», 252 «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» КК України.

5. Для забезпечення належного рівня екологічної безпеки, захисту навколишнього природного середовища, встановлення юридичної відповідальності держав, юридичних та фізичних осіб за завдання значної

шкоди довкіллю міжнародно-правові механізми притягнення до відповідальності за екологічні злочини в умовах збройних конфліктів повинні базуватися на нормах міжнародного кримінального, міжнародного права навколишнього середовища, міжнародного гуманітарного права та національного законодавства.

6. Враховуючи віднесення обов'язку держав, що забороняє масове забруднення навколишнього середовища, до зобов’язань erga omnes, ефективним інструментом кримінально-правової охорони довкілля може стати застосування принципу універсальної юрисдикції, відповідно до якого держави можуть здійснювати кримінальне переслідування осіб, винних у вчинені найбільш тяжких екологічних міжнародних злочинів, незалежно від місця їх вчинення та громадянства правопорушника.

7. Доцільним представляється виділення екоциду як окремого виду міжнародних злочинів.

При відсутності в Римському статуті МКС екоциду як окремого виду міжнародного злочину, враховуючи досвід правового обґрунтування неправомірності та злочинності дій режиму Саддама Хусейна в здійсненні «екоциду» та «геноциду» проти народності Мадан (народності «болотних арабів») за умови встановлення спеціального наміру (dolus specialis) завдати членам національної, етнічної, расової чи релігійної групи серйозної шкоди або створити життєві умови, які спрямовані на повне чи часткове фізичне знищення такої групи через заподіяння широкомасштабної, довготривалої або серйозної екологічної шкоди, можливим вбачається визнання здійснення геноциду шляхом екоциду.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведені теоретичні узагальнення, запропоновано новий підхід до розв’язання актуальної наукової проблеми, що полягає у комплексному дослідженні правового забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану, отримані наступні результати:

1. Сформульовано авторський підхід до визначення:

- поняття «юридична відповідальність у сфері забезпечення екологічної безпеки» як комплексного правового інституту та ключового елементу державного механізму, що становить собою систему встановлених законодавством засобів впливу (санкцій), спрямованих на стимулювання добровільного або забезпечення примусового виконання суб’єктами вимог щодо охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та запобігання екологічним ризикам з метою забезпечення ефективної реалізації права кожного на безпечне для життя і здоров’я довкілля.

- складових елементів системи забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану, зокрема запропоновано віднести до них:

1) правотворчі заходи (розробка та прийняття концептуальних актів з формалізації комплексу диференційованих природоохоронних заходів, вдосконалення природоохоронного законодавства з врахуванням міжнародних та європейських стандартів, адаптація екологічного законодавства до права ЄС, розробка «аварійних протоколів» з врахуванням вимог МАГАТЕ);

2) організаційно-розпорядчі заходи (реалізація національної екологічної політики, врахування екологічної складової в документах стратегічного планування та при плануванні діяльності, що підлягає оцінці впливу на довкілля, поточних планів заходів із підтримання стану навколишнього природного середовища та при проведенні відновлювальних робіт з ліквідації наслідків збройної агресії та бойових дій; стратегічна екологічна оцінка; забезпечення виконання екологічних стандартів і нормативів; застосування заходів адміністративного впливу; інформування громадськості про результати

контролю; прогнозування екологічних наслідків; організація міжнародного співробітництва та міжнародної технічної співпраці для стратегічного екологічного оцінювання та подолання наслідків війни тощо);

3) еколого-стимулюючі заходи (екологічний моніторинг, стабільне фінансування природоохоронної діяльності, стимулювання розвитку «зеленої економіки», екологічного підприємництва, використання відновлювальних (або альтернативних) джерел енергії, створення сприятливого податкового, кредитного, інвестиційного клімату тощо);

4) охоронно-забезпечувальні заходи (встановлення, фіксація, документування фактів порушення національного екологічного законодавства та міжнародних норм, фактів екологічних кримінальних правопорушень та міжнародних екологічних злочинів, проведення екологічного аудиту з метою визначення та оцінки екологічної шкоди, втрат і збитків, завданих внаслідок збройної агресії, притягнення винних до юридичної відповідальності);

5) світоглядні заходи (просвітницькі, виховні заходи, спрямовані на зміну уявлень про взаємозв'язки в системі «людина–природа», формування відповідального ставлення до довкілля).

2. Вдосконалені через уточнення поняття:

- управління екологічною безпекою як комплексної системи загальнодержавних, регіональних і місцевих (локальних) заходів, спрямованих на забезпечення, підтримання та відновлення стану навколишнього природного середовища, мінімізацію ризиків техногенного, антропогенного та природного походження, воно може здійснюватися передусім шляхом спостереження, дослідження, стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

- юридичної відповідальності за екологічні правопорушення як сукупності правових засобів впливу, встановлених законодавством, які застосовуються державою, органами місцевого самоврядування або, у передбачених законом випадках, підприємствами та організаціями за вчинення

екологічного правопорушення, тобто, порушення вимог охорони довкілля та екологічної безпеки населення, умов і режиму використання природних ресурсів, заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, та забезпечується заходами державного примусу, що мають на меті відшкодування спричиненої екологічної шкоди, відновлення довкілля.

3. Виділені ключові ознаки юридичної відповідальності у сфері забезпечення екологічної безпеки, як: 1) є елементом забезпечення національної безпеки держави, одним із напрямів екологічної політики держави; 2) застосовується у разі вчинення екологічного правопорушення, яке характеризується екологічною небезпекою для екосистем та спрямованістю на негативну зміну стану навколишнього природного середовища; 3) реалізується через правовий зв'язок (відносини) між державою в особі уповноважених органів та правопорушником щодо застосування відповідних заходів впливу; 4) має компенсаційний характер, що пов'язаний з обов'язком відшкодувати шкоду, завдану державним, суспільним та приватним інтересам, екологічній безпеці; 5) виконує регулятивну, превентивну, каральну та відновлювальну функції, будучи засобом досягнення сталого екологічного розвитку держави; 6) передбачає застосування санкцій (адміністративних, кримінальних, цивільно-правових та дисциплінарних), що мають на меті не лише покарання, а й попередження скоєння відповідних правопорушень в майбутньому, формування екологосвідомої поведінки суб'єктів.

4. Проведено порівняльний аналіз концептуальних підходів до регулювання захисту довкілля національним правом, загальним міжнародним правом, міжнародним гуманітарним правом, правом ЄС та відповідно до усталеної практики ЄСПЛ та встановлено, що:

- в національному праві, загальному міжнародному праві, в праві ЄС реалізується екоцентричний підхід, за яким довкілля має самостійну цінність, є окремим об'єктом охорони і захищається незалежно від впливу на людину; екологічні стандарти є самостійним елементом правопорядку;

- ЄСПЛ дотримується антропоцентричного (або людиноцентричного) підходу: при захисті екологічних прав та довкілля загрози для довкілля, забруднення навколишнього середовища, інші екологічні фактори повинні бути достатньо тісно пов’язаними з гарантованим правом людини, становити суттєві обставини, які мають вплив на погіршення здоров’я, «якості життя», добробуту людини чи призводять до її смерті, або виступати причиною порушення гарантованих прав. До того ж, екологічні фактори повинні мати значний, критичний вплив порівняно з загальними екологічними небезпеками, властивими життю в певній місцевості;

- в міжнародному гуманітарному праві, виходячи зі змісту ч. 3 статті 35, статей 55, 56 ДП І, застосовується екоцентричний підхід;

- при кваліфікації екологічних злочинів у межах юрисдикції МКС, виходячи зі п. «с» ч. 3 статті 85 ДП І, статті 8(2)(b)(iv) Римського статуту застосуванню підлягає людиноцентричний підхід, оскільки врахуванню підлягають наслідки таких злочинів у вигляді надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення, завдання шкоди цивільним об'єктам.

5. Проведено розмежування між суб’єктами екологічної безпеки та суб’єктами забезпечення екологічної безпеки за такими критеріями, як масштаб, функціональна роль, рівень управління.

Встановлено, що Український народ, суспільство і людина є суб'єктами екологічної безпеки та суб’єктами забезпечення екологічної безпеки; та доведено, що, по-перше, Український народ є носієм колективних екологічних прав, чиї інтереси реалізуються через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, діяльність інституцій громадянського суспільства; по-друге, в умовах воєнного стану з міркувань захисту навколишнього середовища приватний інтерес, як правило, повинен поступатися суспільному інтересу та відповідному обов’язку захищати довкілля та відновлювати його об’єкти; але порушений у таких ситуаціях приватний інтерес повинен зазнавати справедливого захисту, зокрема, через компенсацію завданої шкоди та негативних наслідків, отриманих через пріоритетність суспільного інтересу.

6. Додатково доведено, що парадигма безпеки як крайнього значення небезпеки, коли остання відсутня абсолютно, змінюється під час воєнного стану, оскільки небезпека з потенційної перетворюється в реальну з наявністю великої кількості загроз та ризиків і про безпеку можна говорити як про стан системи, за якого мінімізуються наслідки такої небезпеки; Відповідно управління безпекою в умовах воєнного стану зводиться до прийняття своєчасних управлінських рішень щодо вибору та реалізації дій з мінімізації негативного впливу наявних небезпек та загроз.

7. Додатково обґрунтовано, що враховуючи віднесення обов'язку держав, що забороняє масове забруднення навколишнього середовища, до зобов’язань erga omnes, ефективним інструментом кримінально-правової охорони довкілля може стати застосування принципу універсальної юрисдикції, відповідно до якого держави можуть здійснювати кримінальне переслідування осіб, винних у вчинені найбільш тяжких екологічних міжнародних злочинів, незалежно від місця їх вчинення та громадянства правопорушника.

8. Враховуючи практику ЄСПЛ, виділені наступні заходи, що мають бути як мінімум застосовані державою для забезпечення екологічної безпеки в питаннях запланованої потенційно небезпечної діяльності:

- прийняття та введення в дію законодавчих положень, які враховуватимуть особливості такої діяльності, зокрема, щодо потенційно передбачуваного рівня ризику;

- попереднє дослідження та оцінка ризиків запланованої потенційно еколого небезпечної діяльності;

- розробка та вжиття всіх необхідних заходів для своєчасної реалізації адекватної політики щодо підприємств-забруднювачів;

- збір та оприлюднення / поширення інформації про поточні, минулі та майбутні впливи екологічних інцидентів на довкілля та здоров’я людини, екологічні ризики, фактичну та можливу майбутню шкоду як від діяльності державних, так й приватних суб’єктів, що здійснюють шкідливу для довкілля та здоров’я людини діяльність, про запобіжні заходи та рекомендації щодо того,

як поводитись у разі виникнення екологічних інцидентів; встановлення ефективної та доступної процедури отримання суб'єктами такої інформації;

- забезпечення реальної можливості суб'єктам брати участь у прийнятті відповідних владних рішень, включаючи можливість оскарження в суді рішень, дій та бездіяльності органів державної влади;

- проведення екологічного менеджменту суб'єктів, що здійснюють небезпечну діяльність, об'єктів такої діяльності незалежно від того, чи вони все ще використовуються.

9. Задля реалізації принципу сталого природокористування доцільним вбачається запровадження в законодавство України компенсаційного механізму, що передбачає не тільки стягнення фінансових санкцій та відшкодування завданої навколишньому середовищу, його об'єктам, природним ресурсам шкоди, покарання винних у скоєнні екологічних правопорушень, а й включає обов'язок відновлення довкілля та створення умов для такого відновлення.

Відповідно пропонується внести зміни до пункту «і» статті 3 «Основні принципи охорони навколишнього природного середовища» Закону про охорону з урахуванням принципу «забруднювач платить»; частини п'ятої статті 68 «Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища» зі встановленням додаткового зобов'язання для винних осіб щодо відновлення навколишнього середовища, його об'єктів (законопроєкт та пояснювальна записка додаються).

10. Обґрунтована доцільність виділення екоциду як окремого виду міжнародних злочинів.

При відсутності в Римському статуті МКС екоциду як окремого виду міжнародного злочину, враховуючи досвід правового обґрунтування неправомірності та злочинності дій режиму Саддама Хусейна в здійсненні «екоциду» та «геноциду» проти народності Мадан (народності «болотних арабів») за умови встановлення спеціального наміру (dolus specialis) завдати членам національної, етнічної, расової чи релігійної групи серйозної шкоди або

створити життєві умови, які спрямовані на повне чи часткове фізичне знищення такої групи через заподіяння широкомасштабної, довготривалої або серйозної екологічної шкоди, можливим вбачається визнання здійснення геноциду шляхом екоциду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 2/15. Protection of the environment in areas affected by armed conflict : resolution / adopted by the United Nations Environment Assembly. UNEP/EA.2/RES.15. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3969803?v=pdf.

2. 3/1. Pollution mitigation and control in areas affected by armed conflict or terrorism : resolution / adopted by the United Nations Environment Assembly. UNEP/EA.3/RES.1. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3976949?v=pdf.

3. Aguinda v. Texaco, Inc., 142 F. Supp. 2d 534 (S.D.N.Y. 2001). Doc. Numbers: 93 CIV. 7527, 94 CIV. 9266. URL: https://surl.li/nravwp.

4. Ambos K. Protecting the Environment through International Criminal Law. *Blog of the European Journal of International Law.* Oxford, 2021. URL:https://www.ejiltalk.org/protecting-the-environment-through-internationalcriminallaw/.

5. C-380/03 Federal Republic of Germany v. European Parliament and Council of the European Union, EU:C:2006:772. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62003CJ0380.

6. C-534/13 Ministero dell'Ambiente v Fipa Group, EU:C:2015:140. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62013CJ0534.

7. Case C-115/08 Land Oberösterreich v. ČEZ a.s., EU:C:2009:660. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hr/TXT/?uri=CELEX:62008CJ0115.

8. Case C-195/12 Industrie du bois de Vielsalm & Cie (IBV) SA, EU:C:2013:598. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0195.

9. Case C-444/15 Associazione Italia Nostra Onlus, EU:C:2016:978. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX:62015CJ0444.

10. Case C-594/18 P Austria v. Commission, EU:C:2020:742. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62018TJ0101.

11. Case C-66/13 Green Network SpA, EU:C:2014:2399. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62013CJ0066.

12. Case of Airey v. Ireland (Application № 6289/73). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57420.

13. Case of Al-Adsani v. the United Kingdom (Application № 35763/97). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59885.

14. Case of Cordella and others v. Italy (Application №54414/13, 54264/15). URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=002-12310.

15. Case of Fadeyeva v. Russia (Application № № 55723/00). URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-69315.

16. Case of Guerra and others v. Italy (Application № 14967/89). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58135.

17. Case of Hamer v. Belgium (Application № 21861/03). URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-118634.

18. Case of Hardy and Maile v. the United Kingdom (Application № 31965/07). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109072.

19. Case of Hatton and Others v. the United Kingdom (Application № 36022/97). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61188.

20. Case of Ivan Atanasov v. Bulgaria (Application № 12853/03). URL: http://hudoc.echr. coe.int/eng?i=001-101958.

21. Case of Jones and Others v. the United Kingdom (Applications № 34356/06 and 40528/06). URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-140005.

22. Case of Jugheli and Others v. Georgia (Application № 38342/05). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175153.

23. Case of Kyrtatos v. Greece (Application № 41666/98). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61099.

24. Case of Leander v. Sweden (Application № 9248/81). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57519.

25. Case of López Ostra v. Spain (Application № 16798/90). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57905.

26. Case of McElhinney v. Ireland (Application № 31253/96). URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-59887.

27. Case of Öneryildiz v. Turkey (Application № 48939/99). URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-67614.

28. Case of Roche v. the United Kingdom (Application № 32555/96). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70662.

29. Case of Sarah Finch v. Surrey County Council (UKSC/2022/0064). URL: https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2022-0064.

30. Case of Tătar v. Romania (Application № 67021/01). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90981.

31. Case of Verein Klima Seniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland (Application № 53600/20). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233206.

32. Chemain P. The «polluter pays» principle / The law of international responsibility / ed. by J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson. New York: Oxford University Press, 2010. P. 877–885.

33. Cima E. The right to a healthy environment: Reconceptualizing human rights in the face of climate change. *RECIEL.* 2022. № 31(1). P. 38–49. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/ doi/10.1111/reel.12430.

34. CM/Rec(2022)20 - Recommendation of the Committee of Ministers to member States on human rights and the protection of the environment (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2022 at the 1444th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm?i=0900001680a83df1.

35. Conflict and Natural Resources. URL: https://peacekeeping.un.org/en/conflict-and-natural-resources.

36. Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, 21.VI.1993. URL: https://rm.coe.int/168007c079.

37. Council of Europe Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law. Strasbourg, 03.12.2025. URL: https://rm.coe.int/48801f9d20.

38. Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 2398 (2021). Addressing issues of criminal and civil liability in the context of climate change. URL: https://pace.coe.int/en/files/29512#trace-3.

39. Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 2477 (2023) on ‘Environmental impact of armed conflicts’. URL: https://pace.coe.int/en/files/31600.

40. Directive (EU) 2024/1203 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EU and 2009/123/EU. URL: https://db.eurocrim.org/db/en/doc/3947.pdf.

41. Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation): Press Release. The hague, 15 June 2026. URL: https://pcacases.com/web/sendAttach/99671.

42. Droege C. and Tougas M.L. The protection of the natural environment in armed conflict: Existing rules and need for further legal protection. *Nordic Journal of International Law*. 2013. Vol. 82. No. 1. P. 17-38.

43. Energy efficiency first: Commission welcomes agreement on energy efficiency (Brussels, June 19, 2018) / European Commission press release database. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-18-3997_en.htm.

44. Environment Action Programme (EAP) to 2030. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/environment-action-programme-eap-2030_en.

45. Environment and human rights. Recommendation 1614 (2003). Parliamentary Assembly. URL: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17131&lang=en.

46. Environmental crime affecting EU financial interests, the economic recovery and the EU’s Green Deal objectives. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/737869/IPOL_STU(2022)737869_EN.pdf.

47. Environmental crime. EUROPOL. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime.

48. Environmental impact of armed conflicts. Report of Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development. Doc. 15674 (05 January 2023). URL:https://pace.coe.int/en/files/31460/html.

49. EU Commission on Environment Action Programme to 2020. URL: https://surl.li/ypiraa.

50. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, 3.3.2010. COM (2010) 2020. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:en:PDF.

51. European Parliament resolution of 15 June 2023 on the sustainable reconstruction and integration of Ukraine into the Euro-Atlantic community (2023/2739(RSP)). European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0247_EN.html.

52. European Parliament resolution of 19 January 2023 on the establishment of a tribunal on the crime of aggression against Ukraine (2022/3017(RSP)). European Parliament. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023IP0015.

53. Future action to be taken by the Council of Europe in the field of environment protection. Recommendation 1431 (1999). Parliamentary Assembly. URL: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16731&lang=en.

54. General Assembly Adopts Text Recommending Creation of Register to Document Damages Caused by Russian Federation Aggression against Ukraine, Resuming Emergency Special Session. United Nations. URL: https://press.un.org/en/2022/ga12470.doc.htm.

55. Golovko, L. (2024). International Legal Aspects of the Assessment of Environmental Damage Caused by Military Actions. *Bratislava Law Review*, 8(1), 99-110. https://doi.org/10.46282/ blr.2024.8.1.828 URL: https://blr.flaw.uniba.sk/index.php/BLR/article/view/828.

56. Greenpeace Italy et. Al. v. ENI S.p.A., the Italian Ministry of Economy and Finance and Cassa Depositi e Prestiti S.p.A. R.G.N. 13085/2024. URL: https://surl.li/bewrgv.

57. ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, publishes comprehensive Policy Paper on Case Selection and Prioritisation of 15 September 2016. URL: https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr123.

58. ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 8 July 1996. URL: https://www.icj-cij.org/case/95.

59. Implementing the EU's Electricity Market Design (October 3, 2018). URL: https://www.euractiv.com/section/energy/opinion/implementing-the-eus-electricity-marketdesign.

60. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. https://static1.squarespace.
com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/67f539d588e9544792700921/1744124385.734/SE %2BFoundation%2BCommentary%2Band%2Bcore%2Btext%2B2025.pdf].

61. International lawyers draft plan to criminalise ecosystem destruction. URL: https:// www.theguardian.com/law/2020/nov/30/international-lawyers-draft-plan-to-criminalisetcosystem-destruction.

62. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 25 June 2024 in Case of C. Z. and Others v Ilva SpA in Amministrazione Straordinaria and Others (ECLI:EU:C:2024:542). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62022CJ0626.

63. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 13 September 2005 in Case C-176/03: Commission of the European Communities v. Council of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62003CJ0176.

64. Keller H., Heri C. The Future is Now: Climate Cases Before the ECtHR. *Nordic Journal of Human Rights*. 2022. Volume 40. P. 153–174.

65. Mass destruction of nature reaches International Criminal Court (ICC) as Pacific island states propose recognition of "ecocide" as international crime. Stopecocide.earth. URL: https://www.stopecocide.earth/2024/mass-destruction-of-nature-reaches-international-criminal-court-icc-as-pacific-island-states-propose-recognition-of-ecocide-as-international-crime.

66. Orellana M.A. Criminal punishment for environmental damage: Individual and state responsibility at a crossroad. *Georgetown International Environmental Law Review.* Summer 2005. URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3970/is_200507/ai_n1468485118.

67. Organized environmental crime: Why it matters for peace operations. URL: https://www.sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2022/organized-environmental-crime-why-it-matters-peace-operations.

68. Protection of the environment in times of armed conflict: Resolution adopted by the General Assembly A/RES/47/37 of 9 February 1993. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/47/37.

69. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977?activeTab=1949GCs-APs-and-commentaries.

70. Recommendation of the Council on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies. 26 May 1972. C(72)128. 1972. Para. A. URL: http://acts.oecd.org/Instruments/ShowInstrumentView.aspx?InstrumentID=4&Lang=en.

71. Report of the World Commission on Environment and Development «Our Common Future» 1987 UN Doc. A/42/47 (1987). URL: http://habitat.igc.org/open-gates/wced-ocf.htm.

72. Resolution (77)28 on the contribution of criminal law to the protection of the environment (Adopted by the Committee of Ministers on 28 September 1977, at the 275th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/16804efa66.

73. Rio Declaration on Environment and DevelopmentUN 1992 / Doc. A/CONF.151/26 (Vol. I). URL: http://www.un-documents.net/rio-dec.htm.

74. SaveEcoBot (станом на 22.03.2026 рік). URL: https://www.saveecobot.com/features/environmental-crimes.

75. Safety Hi-Tech Srl v S. & T. Srl. Reference for a preliminary ruling: Giudice di Pace di Genova – Italy. Regulation (EC) № 3093/94 – Measures to protect the ozone layer – Restrictions on the use of hydrochlorofluorocarbons and halons – Validity. Case C-284/95. 26 p.

76. Schmitt M.N. Green war: An assessment of the environmental law of international armed conflict. *Yale Journal of International Law.* 1997. Vol. 22. P. 3-25.

77. Security Council resolution 1856 (2008) [on extension of the mandate of the UN Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo (MONUC)]. URL: https://www.refworld.org/docid/4961deff1a.html.

78. Tansley D.D. Final Report: An Agenda for the Red Cross. Re-appraisal of the Role of the Red Cross. Geneva, July 1975. 120 p.

79. Tara W. Prosecuting attacks that destroy the environment: Environmental crimes or humanitarian atrocities? *Georgetown International Environmental Law Review.* Summer 2005. URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3970/is_200507/ai_n14684873/pg_4.

80. The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review. UNEP. URL: https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-ukraine-preliminary-review.

81. The Prosecutor v. Dusko Tadic. Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995. ICTY, Appeals Chamber, Case no. IT-94-1-A.

82. The Prosecutor v. J.-P. Akayesu, Cace № ICTR-96-4-T. Judgment, 2 Sept. 1998. 578 P.

83. The rise of environmental crime: A growing threat to natural resources peace, development and security. URL: https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/7662.

84. UNCG. Українська природоохоронна група. URL: https://uncg.org.ua/pzf/.

85. Yankovskyi S. Ukraine’s nuclear security as a key element of the European security system. *Law. Human. Environment.* 2023. №14(3). P. 102-114. URL: https://doi.org/10.31548/law/3.2023.102.

86. Амелічева Л.П. Деякі проблеми правового регулювання соціальної реабілітації дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Академічні візії.* 2022. №12. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/71.

87. Аналітичний звіт «Повномасштабне вторгнення і воєнні злочини проти довкілля. екологічні наслідки війни. Чернігівська область. Благодійний фонд «Право на захист», 2023. URL: https://r2p.org.ua/storage/documents/0751026d4240f89c5b93bbdcd66cea2b93be29c6_original.pdf.

88. Андріяш В.І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2013. № 9. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626.];

89. Андрусевич А., Козак З. Доступ громадськості до прийняття рішень щодо відновлення України в частині збереження довкілля і протидії зміні клімату. Київ: Представництво Фонду ім. Г. Бьолля в Україні, 2023. 31 с.

90. Андрушко А.В., Дудоров О.О. Екоцид у міжнародному та національному кримінальному праві. *Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування.* 2024. № 1. С. 5–39.

91. Антонюк У.В. Кримінально-правова характеристика об’єкта злочину за порушення правил екологічної безпеки в Україні. *Держава і право.* 2010. Вип. 50. С. 548–553.

92. Бабюк Д. П. Майбутнє покоління як суб’єкт екологічного права. Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 80-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (присвячується 159-й річниці університету) (Одеса, 23–25 квіт. 2024 р.) / відп. ред. О. В. Побережець; ред. кол.: О. І. Донченко, Є. І. Масленніков, А. Л. Святошнюк та ін. Одеса: Олді+, 2024. С. 63–67.

93. Бакуменко В.Д., Надолішній П.І. Теоретичні та організаційні засади державного управління : навч. пос. / В.Д. Бакуменко, П.І. Надолішній. К.: Міленіум, 2003. 256 с.

94. Балюк Г.І., Власенко Ю.Л., Ковальчук Т.Г. Суб'єктивні екологічні права громадян України: правові проблеми змісту і реалізації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. 6. С. 425-434. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/317148/307683.

95. Барна І.М. Громадськість на сторожі екологічної безпеки у процедурі оцінки впливу на довкілля. *Подільські читання. Охорона довкілля, збереження біотичного та ландшафтного різноманіття, природнича освіта: проблеми, перспективи, рішення :* матер. Всеукр. наук.- практ. конф. (11–13 жовт. 2021 р., Хмельницький) / за заг. ред. Г. А. Білецької. Хмельницький : ХНУ, 2021. 311 с. С. 223-225.

96. Безусяк Я.І., Головашенко І.О. Проблема особистості в сучасній філософії. / Я. І. Безусяк, І. О. Головашенко. Матер. XLVI науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 22-24 березня 2017 р. 196 с.

97. Берназюк Я. Конституційне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля: практика вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/ecology_bernaziuk.pdf.

98. Берназюк Я. Поняття суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 6. С. 11-16. URL: https://journal-vjhr.sk/wpcontent/uploads/2022/02/VJRHR_6_2021_Last.pdf.

99. Бєлошапка Т.В. Сучасний стан публічного управління в сфері екологічної безпеки України. *Проблеми техногенно-екологічної безпеки в сфері цивільного захисту*: Матеріали Всеукраїнської науково-практич. конф. Харків: Національний університет цивільного захисту України, 2022. С.190-193. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/17159/1/PTEBvSCZ-Materials_final-191-194.pdf.

100. Бєляков М. Юридична відповідальність у сфері екологічної стандартизації в Україні. *Майбутнє науки в обріях права* : зб. наук. праць. Матер. IX міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Київ, 5 грудня 2018 р.). Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2018. 204 с.

101. Бігдан М.В. Установлення юридичної відповідальності за злочин екоциду через призму практики ЄСПЛ / Problems of implementing legal norms under modern challenges: Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P. 21-55.

102. Білоконь М.В. Міжнародно-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки в Україні в умовах воєнного стану. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: 46 Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2023. № 2. С. 43-48. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/39f2683e-0785-4cf0-9a75-8fc8f4e8a84d/content.

103. Бойчук А. Ю. Аксіологічний зміст функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. *Правова держава.* 2018. № 30. С. 14–17.

104. Бондаренко В.А. Система та структура державного управління. *Аналітичне-порівняльне правознавство* / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Бєлов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ». Ужгород, 2023. Вип. 3. С. 250-255.

105. Борисенко А. О., Волько Є. О. Взаємодія інститутів громадського суспільства та органів публічної влади у здійсненні регіональної екологічної політики. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2022. Вип. 6. С. 43–46.

106. Бохан А.В. Міжнародна екологічна безпека: сучасні виміри та принципи реалізації. *Ефективна економіка.* 2009. № 3. URL: http://www.economy.nayka. com.ua/?op=1&z=42.

107. Бригадир І.В. Щодо визначення екологічної безпеки як правової категорії. *Форум права.* 2010. Вип. 4. С. 109-114.

108. Бринзанська О.В. Охорона навколишнього середовища засобами кримінального права в актах м'якого права Ради Європи. *Екологічне право*. 2025. Випуск 1. С.12-18.

109. Бузунко О. А. Судовий захист екологічних прав в Україні : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії : спеціальність 081 «Право» / О. А. Бузунко; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 220 с.

110. Буканов Г.М. Система забезпечення екологічної безпеки України. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. Вип. 56. С. 12-19.

111. Бурлака І. Деякі питання відшкодування шкоди, завданої в результаті збройної агресії рф. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні :* матер. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 392-397.

112. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В.Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. 608 с.

113. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : [монографія] / О. Л. Валевський. Київ: НІСД, 2001. 242 с.

114. Василенко Л.П., Бучинська А.Й. Особливості відшкодування шкоди, завданої військовою агресією рф. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. №6. С. 104-107.

115. Верхоглядова Н. Особливості управління безпекою підприємницької діяльності в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство.* 2022. Вип. 39 (Травень). URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-56.

116. Вихрист С.М. Захист екологічних прав людини через захист права на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. *Legal Bulletin.* 2024. № 3(13). С. 142-147.

117. Вишневська О.М. Екологічна безпека: курс лекцій / О. М. Вишневська, Н. В. Бобровська, І. П. Саваріна. Миколаїв: МНАУ, 2015. 61 с.

118. Вкрали навіть тварин: «Асканію-Нову» розграбовували під виглядом «передачі» тварин до кримських звіринців. *АрміяInform.* 29.06.2026. URL: https://armyinform.com.ua/2026/06/29/vkraly-navit-tvaryn-askaniyu-novu-rozgrabovuvaly-pid-vyglyadom-peredachi-tvaryn-do-krymskyh-zvirynczіv/.

119. Волощук В. Екологічно-правовий статус людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник «Демократичне врядування».* 2008. Вип. 1. С. 1-7.

120. Вронська Г. Аналіз практики Європейського суду з прав людини довів, що вирішення проблем захисту екологічних прав людини повинне здійснюватися, в першу чергу, на національному рівні. *Судово-юридична газета.* URL: https://bit.ly/3i0GRLN.

121. Всесвітній фонд природи Україна. URL: https://wwf.ua/about-wwf/about-wwf/.

122. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Верховна Рада України. Інститут законодавства. К., 2002. 634 с.

123. Гордеюк А.О. Поняття особи у цивільному праві та його співвідношення з поняттями суб'єкта цивільного права, суб'єкта цивільних правовідносин, учасника цивільних відносин. *Форум права.* 2020. Вип. 60 (1). С. 29-36.

124. Гріненко А.Ю. Удосконалення механізмів забезпечення економічної безпеки України: теорія, методологія, практика: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук / 21.04.01 – економічна безпека держави (051 – Економіка). ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Переяслав, Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2021. 506 с.

125. Грубінко А., Кучер А. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту: міжнародний досвід і вітчизняні реалії. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 52 с.

126. Грушко М.В. Міжнародно-правове забезпечення захисту природного середовища та питання відповідальності за вчинення шкоди довкіллю у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти Україні. *Академічні візії*. 2023. Вип. 22. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/791.

127. Ґенеза екоциду: на межі між війнами, науковим доробком та політичними іграми. Частина 1. Екологія. Право. Людина. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/GENEZAEKOTSYDU1205.pdf.

128. Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України. Харків: Фоліо, 2002. 285 с.

129. Данилевська Ю.О., Сибірцева Л.С. «Екологічна катастрофа» як ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. Вип. 1(9). С. 41-48. URL: https://cuj.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/96/92.

130. Демчук Т.І. Роль судів у забезпеченні екологічних прав громадян в Україні в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №11. С. 662-665.

131. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні: навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. В. Ребкала, В. Тертички. К.: Вид-во НАДУ, 2000. 232 с.

132. Державна політика: підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К.: НАДУ, 2014. 448 с. URL: https://www.ipas.org.ua/images/doc/Library/EducationalMaterials/public_policy_2014_ch2.pdf.

133. Державне управління в Україні: навчальний посібник / [за заг. ред. В. Б.Авер'янова]. К. : Вид-во ТОВ «СОМИ», 1999. 265 с.

134. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: Постанова КМУ від 12.03.2022 року № 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text.

135. Деякі питання Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства: Постанова КМУ від 21.07.2025 року № 903. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2025-%D0%BF#Text.

136. Джига Д.В. Захист екологічних прав громадян: практика ЄСПЛ та напрямки удосконалення національного законодавства. *Журнал східноєвропейського права.* 2020. № 82. С. 171-180. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/11/dzhyha_82.pdf.

137. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text.

138. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) про заходи для високого спільного рівня кібербезпеки на всій території Союзу, внесення змін до Регламенту (ЄС) № 910/2014 та Директиви (ЄС) 2018/1972 та скасування Директиви (ЄС) 2016/1148 (Директива NIS 2) № 2022/2555 від 14 грудня 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a3_001-22/ed20221214#Text.

139. Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24 грудня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text.

140. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992 р. (в редакції Лісабонського договору 2007 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

141. Договір про заборону ядерної зброї 2017 року. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/2017/07/20170707%2003-42%20PM/Ch_XXVI_9.pdf.

142. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25.03.1957 р. (в редакції Лісабонського договору 2007 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

143. Додатковий протокол до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_894#Text.

144. Донченко О., Грекул-Ковалик Т. Правосуб'єктність як формальна властивість суб'єкта права. *Юридичний вісник*. 2022. Вип. № 2. С. 131-138.

145. Доповідь голови Групи «Біотоп», 11 березня 1975, CDDH/III/GT/35 / Levie H.S. Protection of War Victims: Protocol I to the 1949 Geneva Conventions. Vol. 3. Oceana Publications, Dobbs Ferry (N.Y.), 1980. 395 p.

146. Дуб Б. С. Поняття економічної безпеки підприємства в контексті розвитку сучасної української економічної науки. *Вісник Черкаського національного університету.* 2016. №4. С. 63–72.

147. Дудоров О.О. Кримінальні правопорушення проти довкілля: проблеми тлумачення і вдосконалення статей кримінального закону із бланкетними диспозиціями. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. №6. С.449-456. URL: https://www.lsej.org.ua/6_2023/105.pdf.

148. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Проблеми криміналізації посягань на довкілля у контексті acquis ЄС. *Правовий часопис Донбаса.* 2025. №2(91). С.62-70.

149. Дудюк В. С., Гобела В. В. Теоретичні підходи до визначення поняття екологічної безпеки. *Науковий вісник НЛТУ України.* 2015. Вип. 25. С. 130–135.

150. ЕкоЗагроза. URL: https://ecozagroza.gov.ua/.

151. Екологічна безпека та цивільний захист: конспект лекцій [Електронний ресурс]: навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра за спеціальністю 121 - «Інженерія програмного забезпечення» / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: Ю. О. Полукаров, Н. А. Праховнік, О. В. Землянська. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 184 с.

152. Екологічна безпека України: цілі, проблеми та шляхи розв'язання. URL: https://ecopolitic.com.ua/ua/news/ekologichna-bezpeka-ukraini-cili-problemi-ta-shlyahi-rozv-yazannya/.

153. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемчушенка. Друге видання. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.

154. Екологічне право: навч. посіб. / кол. авт. [К. Р. Резворович, О. С. Юнін, Р. С. Кірін та ін.]. Дніпро: Видавець К. О. Біла, 2020. 318 с.

155. Єрмоленко В. М., Браніцький О. М. Сучасні міжнародно-правові проблеми притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за екологічні воєнні злочини. *Екологічне право.* 2024. Вип. 3–4. 33–36. URL: http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/v3-4-2024.

156. Жорнокуй Ю.М. обмеження юрисдикційного імунітету рф щодо шкоди, завданої фізичним та юридичним особам в Україні, унаслідок збройної агресії. *Нове українське право.* 2023. № 5. С. 12-18. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/535/485.

157. Забруднення Ладижинського водосховища: чи є загроза для риби та екосистеми. *Суспільне Вінниця.* URL: https://suspilne.media/vinnytsia/1201616-zabrudnenna-ladizinskogo-vodoshovisa-ci-e-zagroza-dla-ribi-ta-ekosistemi/.

158. Загорський В., Ліпенцев А., Борщук Є. Глобальна екологічна проблема в системі національної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2011. Вип. 1. С. 78–87.

159. Загурський О.Б. До питання загроз екологічній безпеці у сфері господарської діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №3. С. 183-187. URL: https://lsej.org.ua/3_2020/46.pdf.

160. Законопроєкт № 15327 від 12.06.2026 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля та у сфері управління відходами». URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/70202.

161. Заржицький, О.С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти): монографія. Д.: Національний гірничий університет, 2012. 200 с.

162. Зелена І. Поняття інституту юридичної відповідальності у приватному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. Вип.1. С.176-181. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/32.pdf.

163. Індивід (соціогуманітарні науки). *Велика українська енциклопедія*. URL: https://surl.li/ywzxjl.

164. Калько Д.О. Розвиток наукової думки у сфері порушення екологічних норм будівельного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2022. Випуск 74: частина 2. С. 208-213.

165. Камардіна Ю.В., Ковейно Ю.В. Правові основи участі органів місцевого самоврядування у забезпеченні екологічної безпеки. *Екологічне право.* 2021. Випуск 1-4. С. 39-43. URL: http://ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2021/1-4/6.pdf.

166. Карпа М. І., Збаровський Д. М. Компетенція органів публічної влади щодо формування державної політики у сфері екологічної безпеки України: нормативно-правовий аспект. *Інвестиції: практика та досвід.* 2023. Вип. 14. С. 148-154.

167. Карташов М. С. Особливості цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5. Т. 1. С. 128-134.

168. Качинський А.Б., Єгоров Ю. В. Екологічна безпека України: системні принципи та методи її формалізації. *Національна безпека: український вимір.* 2009. № 4. С. 71–79.

169. Кашинцева О., Сафонова М. Конституційне право людини на безпечне довкілля. *Актуальні проблеми правознавства.* 2025. № 1 (41). С. 247–252. URL: http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/05/1-2025.pdf#page=247.

170. Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. Довідкове видання. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2023. 154 с.

171. Кириченко Ю.М. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №2. С. 226-229. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/60.pdf.

172. Кірін Р.С. Перспективи правового забепечення визначення мілітарно-екологічної шкоди: національні та міжнародно-правові аспекти. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану:* матер. наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 грудня 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. екол. права, каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених Харків : Право, 2022. С. 78-82.

173. Клименко А. А. Індикатори сталого економічного розвитку регіону. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу.* 2015. №1(29). С.115-118.

174. Кобко Є.В. Деякі аспекти щодо систематизації суб'єктів публічної адміністрації в механізмі реалізації державної політики забезпечення національної безпеки України. Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: Papers of the 5th International Scientific Conference (Stuttgart, February 28, 2019) / Ed. by L.Siebenberg. Stuttgart: ORT Publishing, 2019. С.554–557.

175. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс від 02 жовтня 2012 року № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text.

176. Козмуляк К. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2022. Випуск 73: Частина 1. С. 174-180.

177. Колпаков В.К. Адміністративне право України [Текст]: підручник / В. К. Колпаков. К.: Юрінком Інтер, 1999. 342 с.

178. Комлик В. В. Склад правопорушення: теоретичні підходи та практичні виміри: автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. В. Комлик; Вищий навч. заклад «Університет економіки та права «КРОК»». Київ, 2017. 20 с.

179. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, ратифікована Законом України № 832-XIV від 06.07.1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text.

180. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10.08.1980 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#top.

181. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU77K02U.

182. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text.

183. Кононенко В. Міжнародна екологічна безпека як стан. *Український часопис міжнародного права*. 2021. № 3. С.42-48.

184. Конституція України: Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст.141.

185. Коріков Олег: Атаки рф на енергетичну інфраструктуру та окупація ЗАЕС стали головними загрозами для ядерної та радіаційної безпеки в Україні в 2025 році. *Державна інспекція ядерного регулювання України*. URL: https://surl.li/hvrvbo.

186. Корнєєв Ю. В., Садовський М. В. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. *Юридичний вісник.* 2015. Вип. 1 (34). С. 13-17.

187. Короткий Т. Р. Екологізація міжнародного права крізь призму екологічних прав людини. *Актуальні проблеми політики:* зб. наук. пр. 2012. Вип. 44. С. 130–143.

188. Корчевська Л.О. Синергетичне управління економічною безпекою підприємства: дис. ... д. екон. наук / 08.00.04. ХНТУ. Херсон, 2017. 501 с.

189. Костицький В. В., Балацька О.Р., Суходольська А.А. Європейські орієнтири правового забезпечення формування екологічної політики в Україні. *Екологічне право*. 2024. Випуск 1–2. С. 16-20.

190. Костицький В. В., Костицька І. О., Микитюк М. А., Суходольська А. А. До питання про юридичну відповідальність за злочинне посягання на конституційне право людини на безпечне довкілля у ході російської воєнної агресії в Україні. *Науково-практичний журнал «Екологічне право».* 2022. Вип. 3–4. С. 25-28.

191. Коструба А.В. Теоретичні роздуми щодо поняття суб'єкта права. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 19–20 травня 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 109–111.

192. Кочин В.В. Категорія «особи» у приватному праві. *Приватне право підприємництво.* 2014. Вип. 13. С. 55–57.

193. Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.

194. Краснова Ю.А. Особливості міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Випуск 45. Том 1. С.143-147.

195. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки України: теоретичні аспекти. Монографія / Ю.А. Краснова. К.: НУБіП України, 2017. 589 с. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/187/krasnovaPRw.pdf?sequence=1.

196. Краснова Ю.А. Правове забезпечення екологічної безпеки в Європейському Союзі. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2020. №2. С.71-77.

197. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 2 : Особлива частина. Харків: Право, 2013. 1040 с.

198. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25-26. Ст.131.

199. Кузьменко А. Проблеми відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам. *Юридичний журнал.* 2006. №10. С. 79-87.

200. Куцевич М.П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 274 с.

201. Ладиченко В.В., Світличний О.П., Яринко Б.В. Міжнародно-правові механізми притягнення до відповідальності за екологічні злочини у сфері охорони довкілля. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 2. Частина 3. С. 316-321. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2026/04/46-2.pdf.

202. Лазор О.Я. Державне управління у сфері реалізації екологічної політики: організаційно-правові засади: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2003. 542 с.

203. Левенець А. Роль ЄСПЛ у системі міжнародного контролю за виконанням державою зобов’язань з охорони довкілля. *Юридичний вісник.* 2022. №6. С. 158-165.

204. Левчук О.В. Економічна безпека України в контексті глобалізаційних викликів. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 59–64.

205. Лихогляд В.П. Захист екологічних прав людини в Європейському суді з прав людини. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2019. №4. Ч.2. С. 147-151.

206. Личенко І. Екологічна безпека як об'єкт адміністративно-правового забезпечення у нових соціально-політичних умовах. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2017. №865. С. 398-404.

207. Ліпкан В.А. Національна безпека України: навч. посібник. Кондор, 2006. 552 с.

208. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. / О. М. Ляшенко. 2-ге вид., переробл. К. : НІСД, 2015. 348 с.

209. Макаренко Н.А., Макаренко О.Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2024. Випуск 82: частина 2. С. 201-209.

210. Малишева Н.Р. Міжнародне право екологічної безпеки: поняття, стан та особливості розвитку / Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб. / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова та ін.; під заг. ред. М.В. Краснової та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев. Дніпро: НГУ, 2016. 575 с.

211. Малишко М.І. Екологічне право України: навч. посіб. К.: Видавничий Дім «Юрид. книга», 2001. 389 с.

212. Мартюшева О. О. Розробка індикаторів сталого розвитку країни: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Стратегічні пріоритети.* 2014. № 1. С. 77-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2014_1_12.

213. Медведєва М.О. До питання про відповідальність в міжнародному екологічному праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2010. Вип. 93. Частина ІІ. С.116 – 127.

214. Мелех Л.В., Коритко Л.Я., Кучера А.М. Юридична відповідальність як засіб правового забезпечення екологічної безпеки в сфері теплоенергетики. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2024. №1. С.84-90.

215. Мельник П.В., Климович А.О. До питання визначення екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. Вип. 2. С. 209-212.

216. Методичні рекомендації щодо оцінки стану природних об'єктів і територій, постраждалих від воєнної агресії російської федерації. SaveDnipro 2025. URL: https://www.savednipro.org/wp-content/uploads/2025/02/metodichni-rekomendaczi%D1%97.pdf.

217. Миколаєць В. А. Цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства. *Екологічне право.* 2022. № 1-2. С. 40-45.

218. Міжрегіональний центр гуманітарного розмінування та швидкого реагування. URL: https://www.facebook.com/reel/866153632715595.

219. Мороз О.В. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, А.А. Шиян. Вінниця : ВНТУ, 2010. 259 с.

220. Москаль Р. Застосовність статті 8 ЄКПЛ у справах, пов'язаних з негативним впливом екологічних чинників. *Слово Національної школи суддів України.* 2018. №3(24). С. 54-70.

221. Напрямки розмінування які застосовуються в системі ДСНС. URL: https://mk.dsns.gov.ua/news/ostanni-novini/napriamki-rozminuvannia-iaki-zastosovuiutsia-v-sistemi-dsns.

222. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

223. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

224. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Каннон, А.С.К., 2001. 1360 с.

225. Національний і міжнародний виміри екоциду й перспективи притягнення держави-агресора до відповідальності: у Верховному Суді обговорили шляхи досягнення справедливості для довкілля. URL: https://court.gov.ua/archive/2026129/.

226. Незалежне дослідження німецького Greenpeace. URL: https://uacrisis.org/uk.

227. Оксінь В.Ю., Левченко Д.С., Костенко І.В. Механізми контролю та нагляду у сфері охорони навколишнього природного середовища: національний і міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. №1. С.891-894. URL: http://lsej.org.ua/1_2025/216.pdf.

228. Офіційний веб-сайт прокуратури АРК та міста Севастополя. URL: https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=229374&fp=591; https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=245027&fp=440; https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=270659&fp=180 .

229. Патока І.В. Економічні механізми формування місцевої екологічної політики та напрями її реалізації в умовах реформування владних повноважень в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 13. С. 924-929. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/156.pdf.

230. Пилипишин В. П. Поняття та основні риси державного управління. *Юридична наука і практика*. 2011. Вип. 2. С. 10-14.

231. Писарєва Е.А. Деякі аспекти правового регулювання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, з урахуванням законодавчого досвіду зарубіжних країн. *Академічні візії*. 2026. Вип. 51. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18377191.

232. Пічкур Т.В., Висоцька Т.І. Пріоритети державної політики у забезпеченні екологічної безпеки. *Збірник наукових праць Державного*

економіко-технологічного університету транспорту. Серія: Транспортні системи і технології. 2013. Вип. 22. С. 189-193.

233. Погрібний С. Актуальні питання обмеження судового імунітету держави-агресора: практика Верховного Суду. URL: https://surl.li/rwnygu.

234. Пойда-Носик Н. Н. Фінансова безпека акціонерних товариств: теоретико-методологічний та практичний аспекти системного підходу: монографія. Чернігів : ЧНТУ, 2020. 304 с.

235. Політологія: підручник / За загальною редакцією проф. Кременя В.Г., проф. Горпача М.І. Харків: Друкарський центр «Єдінорог», 2001. 640 с.

236. Про затвердження Положення про громадський контроль у сфері благоустрою населених пунктів: Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 16.01.2007 року №7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0220-07#Text.

237. Полуніна Л.В. Питання відповідальності за екологічні злочини в міжнародному праві. *Часопис Київського університету права.* 2025. №3. С. 42-45.

238. Попков В.В. «Римська» модифікація концепції міжнародного злочину. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2021. № 3. С. 109-122.

239. Попов М., Короткий Т., Хендель Н. Злочин екоциду: особливості застосування та кваліфікації. *Юридична газета.* 18.06.2026. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/zlochin-ekocidu-osoblivosti-zastosuvannya-ta-kvalifikaciyi.html.

240. Постанова ВГСУ від 15.10.2012 р. № 13/333. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/26475340.

241. Постанова Верховного Суду від 09.10.2025 року у справі № 320/29225/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130870509.

242. Постанова Верховного Суду від 21.05.2025 року у справі № 420/22829/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127519993.

243. Постанова КАС ВС від 04.11.2022 року у справі № 420/18905/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107123236.

244. Постанова КАС ВС від 11.05.2023 року у справі № 380/23542/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110803141.

245. Постанова ВС від 21.06.2023 року у справі № 420/2910/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111725002.

246. Постанова КАС ВС від 16.03.2023 року у справі № 640/351/20. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109601322.

247. Постанова КАС ВС від 18.05.2022 року у справі № 280/988/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104360996.

248. Постанова КЦС ВС від 10.05.2023 року у справі № 759/23414/20. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=110814012&red=100003b41f6fd88147a3b3d7e9e67de05d2cef&d=5.

249. Постанова КЦС ВС від 14.04.2022 року у справі № 308/9708/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064.

250. Постанова КЦС ВС від 21.11.2018 року у справі № 381/2635/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78378788.

251. Правова система України: історія, стан та перспективи: У 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2008. 840 с.

252. Правове регулювання відносин в сфері довкілля в Європейському Союзі та в Україні / за заг. ред. к.е.н. В.Г. Дідика. Київ, 2007. 579 с.

253. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text.

254. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17.

255. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ

Міністерства оборони України від 23.03.2017 року № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#n13.

256. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21.07.2022 року № 252. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-22#Text.

257. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 19.08.2022 року № 309. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1253-22#Text.

258. Про затвердження Методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15.09.2022 року № 366. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-22#Text.

259. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 року № 167. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text.

260. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 № 295. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text.

261. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об’єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Наказ Міністерства захисту довкілля та

природних ресурсів України від 13.10.2022 року № 424. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-22#Text.

262. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 05.10.2022 року № 414. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text.

263. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13.04.2022 року № 175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text.

264. Про затвердження Переліку кодів органів державного управління для статистичних цілей: Наказ Державної служби статистики від 02.11.2021 р. № 274 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0274832-21#Text.

265. Про затвердження Положення Міністерства внутрішніх справ України: Постанова КМУ від 28.10.2015 року № 878. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#top.

266. Про затвердження Положення про Державне агентство водних ресурсів України: Постанова КМУ від 20 серпня 2014 року № 393. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-%D0%BF#Text.];

267. Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: Постанова КМУ від 8 жовтня 2014 року № 521. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-%D0%BF#Text.

268. Про затвердження Положення про Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм: Постанова КМУ від 30 вересня 2015 р. № 895. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-%D0%BF#Text.

269. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України, затверджене Постановою КМУ від 19.04.2017 року № 275. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text.

270. Про затвердження Положення про Державну службу геології та надр України: Постанова КМУ від 30 грудня 2015 року № 1174. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1174-2015-%D0%BF#Text.

271. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Постанова КМУ від 16.12.2015 року № 1052. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text.

272. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова КМУ від 26.11.2014 року № 671. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text.

273. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: Постанова КМУ від 25.03.2015 року № 267. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#n8.

274. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#n318.

275. Про затвердження Порядку управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 27.09.2022 року № 1073. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text.

276. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОЧЕС, урядів та парламентів іноземних держав у зв'язку з ескалацією Російською Федерацією безпекової ситуації навколо

України: Постанова ВРУ від 15.02.2022 року № 2038-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2038-IX#Text.

277. Про Звернення Верховної Ради України до парламентів іноземних держав, парламентських асамблей міжнародних організацій щодо засудження триваючої агресії Російської Федерації проти України: Постанова ВРУ від 18.02.2016 року № 1014-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-19#Text.

278. Про Звернення Верховної Ради України до парламентів та урядів іноземних держав, міжнародних організацій та їхніх міжпарламентських асамблей у зв'язку із 1000-м днем з початку повномасштабного збройного вторгнення російської федерації в Україну: Постанова ВРУ від 19.11.2024 року № 4058-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4058-IX#Text.

279. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text.

280. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2019. №16. Ст.70.

281. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності від 5 квітня 2007 року № 877-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text.

282. Про охорону навколишнього природного середовища»: Закон України від 25 червня 1991 року №1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text.

283. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text.

284. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова ВРУ від 29.08.2019 року № 19-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-ix#Text.

285. Про право людини на чисте, здорове та стале довкілля: Резолюція 76/300, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 28 липня 2022 року. *Digital Library of UN.* URL: https://digitallibrary.un.org/record/3983329.

286. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації»: Указ Президента України від 23.03.2021 року № 111/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111/2021#n5.

287. Про розподіл витрат та участь органів державної влади в галузі навколишнього середовища: Рекомендація Ради 75/436/Євратом, ЄСВС, ЄЕС від 3 березня 1975 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_979.

288. Про створення оперативного штабу для фіксації, упорядкування інформації та формування єдиного реєстру збитків заподіяних довкіллю внаслідок вторгнення Російської Федерації на територію України: Наказ Державної екологічної інспекції України від 01.03.2022 року № 73. URL: https://www.dei.gov.ua/post/2243.

289. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року № 2354-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text.

290. Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024 - 2026 роках: Розпорядження КМУ від 28 червня 2024 року № 616-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text.

291. Про теплопостачання: Закон України від 2 червня 2005 р. № 2633-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15#Text.

292. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.* URL: https://surl.li/dbqlvs.

293. Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.

294. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України» від 14.11.2022 року. URL: https://undocs.org/A/RES/ES-11/5.

295. Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res(2023)3 «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» від 12.05.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/961_001-23.

296. Резолюція Генеральної Асамблеї від 14 листопада 2022 року [без передачі в головний комітет (A/ES-11/L.6)] EC-11/5. Агресія проти України: захист і відшкодування. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/ua1.pdf.

297. Результати наглядової діяльності центрального Апарату Держатомрегулювання за червень 2026 року. *Державна інспекція ядерного регулювання України*. URL: https://snriu.gov.ua/news/rezultaty-nahliadovoi-diialnosti-tsentralnoho-aparatu-derzhatomrehuliuvannia-za-cherven-2026-roku.

298. Рибачек В.К. Забезпечення екологічної безпеки країни в умовах військового конфлікту. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-400-9-10.

299. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018 у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум». URL: https://ccu.gov.ua/dokument/4-r2018.

300. Рішення ЄСПЛ у справі Дубецька та інші проти України (остаточне) від 10 травня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689#Text.

301. Рішення Конституційного Суду Німеччини у справі Нойбауер проти Німеччини (Neubauer, et al. v. Germany) від 24 березня 2021 року № 1 BvR 2656/18. URL: http://climatecasechart.com/non-us-case/neubauer-et-al-v-germany.

302. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) від 13 червня 2019 року № 5-р/2019 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1, пункту 2 частини першої статті 4, частини першої, абзаців першого, другого частини другої статті 5, абзаців другого, третього, четвертого, п'ятого, тридцять дев'ятого, сорокового частини третьої, частини шостої статті 8 Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (справа про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p_2019.pdf.

303. Рішення Конституційного Суду України від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#top

304. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 року №18-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text.

305. Романчик Т.В. Небезпека, загроза, ризик: аналіз термінологічного апарату теорії економічної безпеки. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2020. С. 257-267.

306. Російська агресія вже спричинила екологічні руйнування в Україні більше 6 трлн гривень. *Міністерство економіки та довкілля України.* URL: https://me.gov.ua/News/Detail/6fab61dd-28e9-4b18-8b22-ef06f10498a2?lang=uk-UA&title=EkologichniRuinuvanniaVUkraini.

307. Рубльова О.В. Правове регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія ПРАВО. 2024. Випуск 86: частина 3. С. 174-179.

308. Самілик Л. О., Корбут Л. П. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин». *Право і суспільство.* 2016. Вип. 1. С. 89-93.

309. Самойлова І.І. Напрями вдосконалення системи державного управління екологічною безпекою в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2018. № 11. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1355.

310. Сироїд Т.Л. Поняття, ознаки та види екологічних злочинів у міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: ПРАВО*. 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 334–344. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/312332.

311. Система економічної безпеки держави: [монографія] / [Власюк О.С., Сухоруков А.І., Недін І.В. та ін.]; Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки. Київ: Стилос, 2010. 685 с.

312. Сірант М.М. Доктринальний підхід до визначення екологічної шкоди у Європейському Союзі та в Україні. *Юридичний бюлетень.* 2020. Вип. 14. С. 76-84. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/14/11.pdf.

313. Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади): монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с.

314. Словник української мови. *Електронний портал.* URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8.

315. Сокуренко О.А. Суб'єкти сектору безпеки та оборони, які реалізовують державну та національну безпеку. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2024. №4. С. 475-477. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2024/115.pdf.

316. Солодан К.В., Мойсей Г.Г. Право на безпечне навколишнє природне середовище в практиці Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 89: частина 2. С. 306-311. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/48-1.pdf.

317. Сосновська О.О. Система економічної безпеки підприємств зв'язку. Монографія. Київ : «Центр учбової літератури», 2019. 440 с.

318. Справа «ТОВ «Світ розваг» та інші проти України» (заява № 13290/11 та 2 інші заяви). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e05#Text.

319. Столбовий В.М. Класифікація суб'єктів службових правовідносин у сфері національної безпеки України. *Правові новели.* 2019. №7. С.127–132.

320. Столяренко О. Б. Психологія особистості: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

321. Суд виніс вирок окупаційному «директору» заповідника «Асканія-Нова» за вивезення рідкісних тварин. *Odessa online*. 09.04.2026. URL: https://odessa.online/sud-vinis-virok-okupatsijnomu-direktoru-zapovidnika-askaniya-nova-za-vivezennya-ridkisnih-tvarin/.

322. Сурма А. С. Забезпечення екологічної безпеки України: аналіз судової практики. *Current Issues in Science, Education and Society:* Theory and Practice: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Seattle, USA, August 4, 2026). Seattle, USA: Golden Quill Publishing, 2026. С.41-45.

323. Сурма А. С. Суб'єкт екологічної безпеки та суб'єкт забезпечення екологічної безпеки: кореляційний зв'язок. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір:* матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 5 червня 2026 р.). Полтава : ПУЕТ, 2026. С. 274-280.

324. Сурма А. С. Щодо поняття та ознак відповідальності у сфері екологічної безпеки. *Trends in quality assurance in education*: proceedings of the IV International scientific and practical conference / International Humanitarian Research Center (Dnipro, 2026, August 14). Research Europe, 2026. С.101-104. URL: https://researcheurope.org/wp-content/uploads/2026/08/re-14.08.2026.pdf.

325. Сурма А. Щодо особливостей управління екологічною безпекою в умовою воєнного стану. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України.* 2026. № 70. С.3.13-3.28. URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/10541.

326. Сурма А.С. До поняття відповідальності у сфері екологічної безпеки. *Український політико-правовий дискурс.* 2026. Вип. 23. URL: https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/808.

327. Сурма А.С. Людина як суб'єкт екологічної безпеки України: теоретико-правовий аспект. *Історико-правовий часопис.* 2026. №1(26). С. 148-155. URL: https://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/697/665.

328. Сурма А.С. Щодо забезпечення екологічної політики ЄС. *Осінні юридичні читання – 2025. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки:* Матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції «Осінні юридичні читання – 2025». 20–21 листопада 2025 р., Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. С.151-154.

329. Сучасні теоретичні та прикладні засади права природокористування в національній еколого-правовій доктрині: монографія / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2023. 912 с.

330. Талалай Д. В., Щербина Л. І. Сили та засоби забезпечення національної безпеки України. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2019. № 4. Т. 1. С. 74–79.

331. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навч. посіб. Х.: Українська юридична академія, 1994. 456с.

332. Теорія держави і права : навчальний посібник/ Крестовська Н. М., Матвєєва Л .Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджи Н. Б. Міжнародний гуманітарний ун-т. 2021. 193 с.

333. Теорія управління [Електронний ресурс]: навчальний посібник / І. А. Грузіна, І. О. Кінас, І. М. Перерва та ін. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. 138 с.

334. Титова Н. І. Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи / Н. І. Титова. Л.: Вид-во Львівського ун-ту, 1973. 314 с.

335. Ткаченко В.В., Паливода В.В. Загрози інформаційній безпеці України як проблематика національної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. №10. С. 496-498. URL: https://lsej.org.ua/10_2022/123.pdf.

336. Ткаченко О. М. Еколого-правова відповідальність: проблеми та шляхи вдосконалення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО».* 2012. № 1034. Випуск № 13. С. 274-277.

337. Третя програма дій Європейського союзу із довкілля (OJ C46.17.2.83). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41983X0217.

338. Труба Р.М. Класифікація суб'єктів забезпечення національної безпеки. *Київський часопис права.* 2025. №2. С. 274-280. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/606/575.

339. Турлова Ю.А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 465 с.

340. Турченко О. Г. Щодо поняття «сталий розвиток». *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2017. №33. С.155-168. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/190.

341. Турченко О.Г., Сурма А.С. Правові засади забезпечення екологічної політики та екологічної безпеки в ЄС. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2025. № 2. С. 72-82. DOI:

https://doi.org/10.31558/2786-5835.2025.2.8 URL: https://jpchdnu.donnu.edu.ua/index.

342. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року, ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#top.

343. Фарік Ю. Ю. Проблеми юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері екологічної безпеки. URL: https://surl.li/cvfiik.

344. Федосєєв П.М., Бальжик І.А., Тодорова М.П. Теоретичні та практичні проблеми застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства в Україні. *Наукові записки. Серія: право.* 2023. №15. С. 25-29.

345. Хартія основоположних прав ЄС 2000 року (в редакції Лісабонського договору 2007 року) / Tomášek, M., Šmejkal, V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024. С. 1533-1740 с.

346. Хилько М. І. Екологічна безпека України: навчальний посібник / М. І. Хилько. К., 2017. 267 с.

347. Четверта програма дій ЄЕС у сфері довкілля (1987-1992) (Додаток до Резолюції 87/С 328/01; OJ C 328. 7.12.87). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_1987_328_R_0001_01.

348. Чечерський В.І. Екоцид: проблемні питання визначення та кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 89: частина 2. С. 321-328.

349. Чопко Х. Громадський екологічний контроль: правові аспекти його здійснення та особливості. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2023. Випуск 77. С. 235–241.

350. Чотири роки війни проти довкілля: що показують дані моніторингу. URL: https://ecoaction.org.ua/4roky-vijny-shcho-pokaz-dani-monitorynhu.html.

351. Шабанов Р.І. Сутність принципу «забруднювач платить» як принципу міжнародного екологічного права. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «ПРАВО»*. 2017. Випуск 26. С.63-68.

352. Швець О.М. Роль громадськості у забезпеченні екологічної безпеки та контролі за дотриманням екологічного законодавства в Україні. *Актуальні питання в сучасній науці*. 2025. № 5(35). С. 903-914. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/23890/23859.

353. Широкий М.О., Бредіхіна В.Л. Щодо змісту міжнародного екологічного принципу «забруднювач платить». *Журнал східноєвропейського права.* 2018. № 51. С. 295-301. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/05/shyrokyi_bredikhina_51.pdf.

354. Шоста програма дій Європейського союзу із довкілля від 22.07.2001 р. (OJ L 242. 10.9.2002). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002D0746.

355. Шутяк С. Правові основи екологічної безпеки: термінологічні неузгодженості. *Національна асоціація адвокатів України. Публікації.* URL: https://unba.org.ua/publications/8587-pravovi-osnovi-ekologichnoi-.

356. Шутяк С., Ляшенко Д. Механізми відшкодування екологічної шкоди, завданої морському довкіллю під час війни. *Національна Асоціація Адвокатів України*. URL: https://surl.li/vitrtd.

357. Щербак Ю. Сталий розвиток і майбутнє України. *День.* 03.10.2007. №167.

358. Щербина Є., Білик О. Об'єкти та суб'єкти екологічного права. *Роль національного права України в умовах глобалізаційних викликів*: матер. Всеукр. наук.-практ. конференції (Дніпро, 18 листоп. 2021 р.) / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; [укладачі та редкол. не вказані в метаданих]. Дніпро: ДДУВС, 2021. 567 с.

359. Юсупов В.А., Ченшова Н.В. Міжнародний досвід судового захисту екологічних прав громадян: сучасний стан. *Часопис Київського університету права.* 2021. №2. С.246-249.

360. Якимець О. І. Інститут юридичної відповідальності в екологічному праві України: сучасні теоретико-правові проблеми. *Актуальні проблеми держави і права.* 2023. С. 196-203.

Додаток 1

ПРОЄКТ
ЗАКОНУ УКРАЇНИ

Про внесення змін до Закону України «Про охорону навколишнього природнього середовища» (щодо вдосконалення правового забезпечення екологічної безпеки)

І. Внести зміни до Закону України «Про охорону навколишнього природнього середовища» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст.546):

1. пункт «і» статті 3 «Основні принципи охорони навколишнього природного середовища» викласти в наступній редакції:

«компенсація витрат, необхідних для запобігання забрудненню навколишнього природнього середовища або скорочення обсягу останнього, відновлення навколишнього середовища, його об'єктів, шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища»;

2. доповнити частину п'яту статті 68 «Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища» та викласти її в наступній редакції:

«Застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів, та обов'язку забезпечення відновлення навколишнього природного середовища, якості природних ресурсів».

ІІ. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Додаток 2

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону навколишнього природнього середовища» (щодо вдосконалення правового забезпечення екологічної безпеки)

1. Обґрунтування необхідності прийняття акта

Стаття 16 Конституції України визначає забезпечення екологічної безпеки обов'язком держави. Стаття 50 Конституції України гарантує громадянам право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, в свою чергу, стаття 66 Основного закону наголошує на обов'язку кожного не заподіювати шкоду природі, а також на обов'язку відшкодовувати завдані збитки.

Європейський союз має широку компетенцію в галузі вирішення екологічних питань, а екологічна інтеграція стала обов'язковою для всіх членів та кандидатів на вступ до ЄС.

Метою запровадження принципу «забруднювач платить» в праві Європейського союзу є забезпечення раціонального використання ресурсів навколишнього середовища з дотриманням критеріїв ефективності та справедливості через розподіл між забруднювачами витрат на боротьбу проти спричиненого ними забруднення з стимулюванням останніх до скорочення забруднення та пошуку менш забруднюючих продукції або технологій.

Запровадження вказаного принципу в національне законодавство сприяє підсиленню відповідальності суб'єктів, чия діяльність пов'язана з впливом на навколишнє природне середовище, заохочує до вибору оптимальних моделей діяльності, які забезпечать найкращий загальний державний чи місцевий екологічний результат.

2. Мета і цілі прийняття законодавчого акта

Метою запропонованих змін є підвищення екологічної безпеки, покращення стану навколишнього природнього середовища в Україні, успішна та ефективна реалізація заходів відповідальності у сфері навколишнього природного середовища.

3. Загальна характеристика та основні положення акта

Законопроєктом пропонується внести зміни до Закону України «Про охорону навколишнього природнього середовища», що передбачають, по-перше, внесення змін до пункту «і» статті 3 «Основні принципи охорони навколишнього природного середовища» з урахуванням принципу «забруднювач платить»; по-друге, частину п'яту статті 68 «Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища» доповнити додатковим зобов'язанням для винних осіб щодо

відновлення навколишнього природнього середовища та його об’єктів. Відповідно пропонується частину п’яту статті 68 Закону викласти у новій редакції.

4. Стан нормативно-правової бази

Правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах сталого розвитку визначають Конституція України, Закон України «Про охорону навколишнього природнього середовища», земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу, законодавством про відходи та іншим спеціальним законодавством.

Засади попередження та усунення негативних факторів впливу на довкілля та життя і здоров’я людини, зниження негативних наслідків від діяльності, пов’язаної з впливом на довкілля, визначаються Законами України «Про стратегічну екологічну оцінку», «Про оцінку впливу на довкілля», «Про стратегічну екологічну оцінку», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про управління відходами» та іншими.

Внесення змін до інших законодавчих актів не передбачено.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація законопроєкту не потребує додаткових витрат з Державного бюджету України.

6. Прогноз соціально – економічних та інших наслідків прийняття акта

Прийняття запропонованого законопроєкту сприятиме посиленню захисту населення, територій та навколишнього природного середовища, поліпшенню стану довкілля в Україні, що позитивно впливатиме на життя та здоров’я населення і екологічну безпеку держави.